

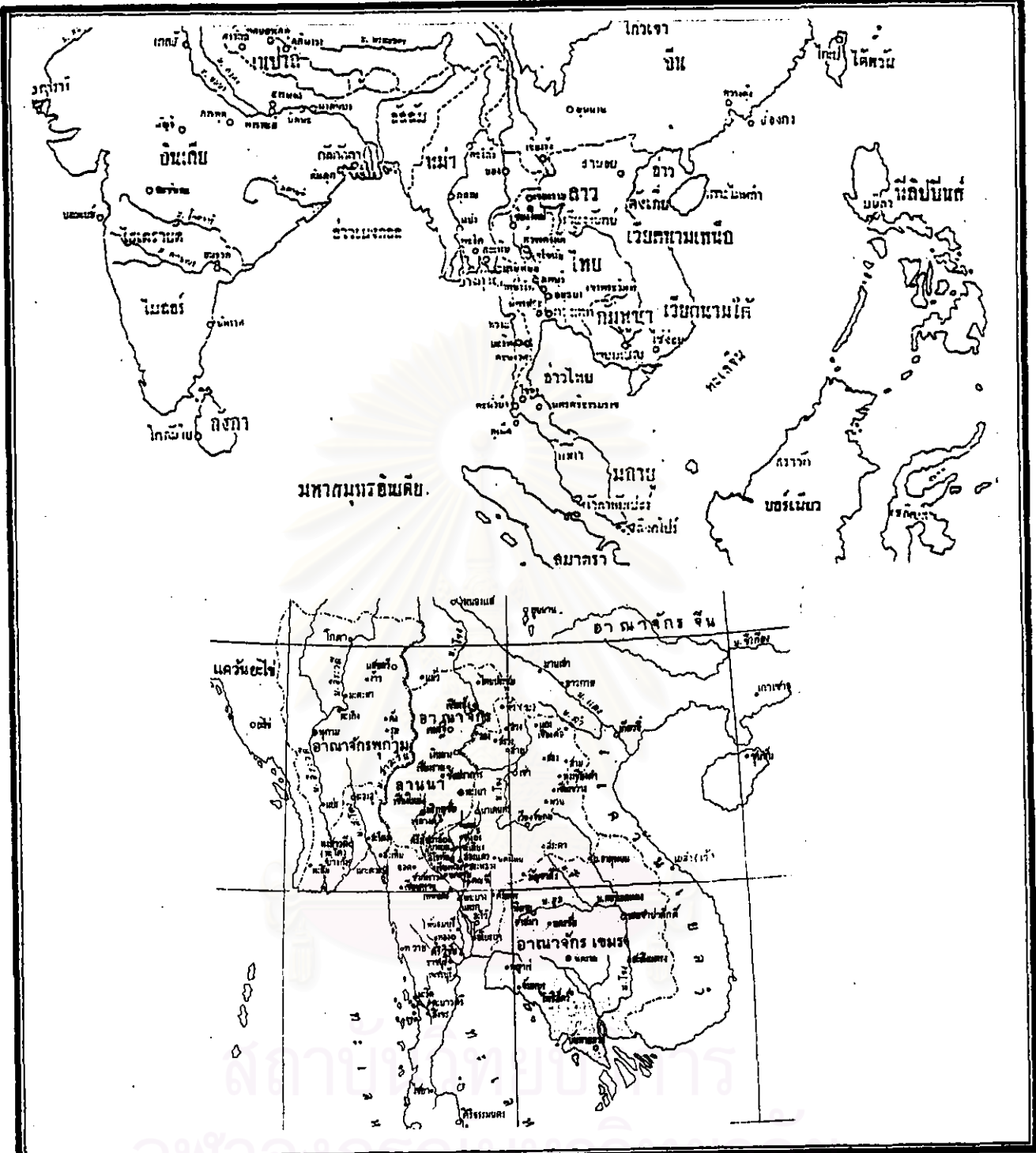
ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการเมืองเชียงใหม่

3.1 ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานในดินแดนล้านนาเก่าก่อนก่อตั้งอาณาจักรในพุทธศตวรรษที่ 19

จากการศึกษาของสุริยวดี ย่องสกุล (2539: 30 - 31) พบว่า พื้นที่ก่อนการเกิดอาณาจักรล้านนามีชุมชนเกิดขึ้นอยู่ก่อนแล้ว มีฐานะเป็นแว่นแคว้นและนครรัฐ คือ แคว้นหริภุญไชย แคว้นโยน เมืองพะเยา นครเจดียงค์ เมืองเพ็ญเมืองน่าน ซึ่งเป็นกลุ่มเมืองน้อยใหญ่ มีความสัมพันธ์ในฐานะแว่นแคว้นนครรัฐอิสระ จากตำนานกล่าวถึงพัฒนาการของชุมชนในแคว้นโยน ที่มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงถึงราชวงศ์ลาวหรือลาวจางราชที่กล่าวถึงการเริ่มเป็นเจ้าเมืองน่านที่สืบสายตั้งแต่จุลศักราชที่ 1 (พ.ศ. 1181) และมีกษัตริย์สืบเชื้อสายต่อมาจนถึงพญามังราย เป็นลำดับที่ 25 ในต้นพุทธศตวรรษที่ 19

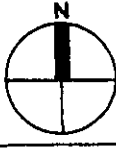
โดยตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ กล่าวถึงความคิดเห็นของชาวไตยวนที่มีต่อพื้นที่บริเวณนี้ว่าเดิมเป็นที่อยู่ของกรมมกก่อน อาณาเขตของกรมมกศูนย์กลางอยู่ที่ประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ต่อมากรมมกขยายอาณาเขตขึ้นมาตามลำน้ำโขง โดยสร้างเมืองสุวรรณโคมคำขึ้น เป็นเกาะอยู่ในลำน้ำโขง ได้ปากน้ำตกลงไป การขยายตัวของกรมมกขึ้นมาตามลำน้ำโขงอาจแผ่ไปถึงยูงน่าน ดังการศึกษาของจิตร ภูมิศักดิ์ ที่ต่อมาสายน้ำลำน้ำโขงเปลี่ยนทิศทาง เมืองสุวรรณโคมคำจึงสลายลงไป ส่วนตำนานเชียงใหม่เล่าถึงการเข้ามาของกลุ่มคนไต กล่าวถึงการเคลื่อนตัวของกรมมกของกลุ่มคนไต เข้าใจว่ามาจากบริเวณตอนใต้ของจีน กลุ่มคนไตเคลื่อนตัวลงมาด้วยเหตุผลทางกายภาพหนีภัยศึกสงครามที่เคลื่อนย้ายครั้งใหญ่กับการค่อยๆ เคลื่อนตัวลงมาหาแหล่งที่กำบังที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตราบลุ่มน้ำโขงและที่ราบลุ่มก้นแม่น้ำเรียกว่าเจ้าชายสิงหนวัติ เจ้าสุวรรณค้ำแดง คนกลุ่มนี้ได้สร้างบ้านแปลงเมืองในที่ลุ่ม มีวัฒนธรรมการทำนาข้าวและรู้จักการทำเหมืองฝาย และที่สำคัญคือ กลุ่มคนไตอยู่ปะปนกับชาวพื้นเมือง ทำนากล่าวถึงเจ้าสุวรรณค้ำแดงมีชายาเป็นชาวพื้นเมือง ซึ่งมีระดับวัฒนธรรมต่ำกว่าทั้งอธิบายการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มคนไตกับชาวละว้า ซึ่งเป็นคนพื้นเมือง

แก่นเรื่องพยายมซึ่งมีคนไตเคลื่อนย้ายมาจากเมืองไตเมืองหนึ่งไปยูงน่าน เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแอ่งเชียงรายและได้สร้างเวียงโยนากขึ้น ต่อมาได้แตกตัวสร้างเวียงขึ้นอีกหลายเวียง ผู้นำซึ่งมีอำนาจเหนือกลุ่มคนชาวพื้นเมือง มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมกันขึ้นและเริ่มมีการนับถือพุทธศาสนาและทางด้านภาษาที่มีพัฒนาการสืบต่อมา ส่วนประวัติศาสตร์สมัยเงินยางในที่ราบลุ่มแม่น้ำกก จะมีพัฒนาการตั้งบ้านเมืองที่ชัดเจนขึ้น ที่มีความสืบเนื่องมาถึงสมัยพญามังราย ที่ลาวจางราชเป็นปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์นี้ เดิมมีพระนามว่า ลาวจงหรือลาวจก ที่กล่าวถึงกลุ่มลาวจางราชเป็นชาวพื้นเมืองมาก่อน ส่วนตำนานเชียงใหม่ได้กล่าวถึงพระเจ้าลาวจกเป็นทูลละว้าตั้งถิ่นฐานบริเวณเชิงคอดอยตุง ชาวพื้นเมืองบนที่สูงนี้ไม่เข้ากลุ่มคนล้าหลัง เพราะสืบปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่ที่ราบ คนบนที่สูงมีความเคลื่อนไหวและวิวัฒนาการสำคัญทำให้เกิดบ้านเมืองและรัฐขึ้นในแอ่งเชียงรายและเชียงใหม่

การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ ช่าง ” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : อาณาจักรล้านนาและอาณาจักรใกล้เคียงในอุษาคเนย์
 สัญลักษณ์ :

		แผนผังที่ 3.1
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สาขาการวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย		
นาย พงษ์สิน ทวีเพชร รหัส 3971104025		

ที่มา : ทองใบ แดงน้อย

ส่วนการศึกษาของสุจิตต์ วงษ์เทศ (2538) กล่าวถึงกลุ่มชนในดินแดนโยนยาบริเวณจังหวัดชุมพรซึ่งราย พะเยา ได้แบ่งออกเป็น 2 ยุค ยุคก่อนรับพุทธศาสนาหรือก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (ก่อน พ.ศ. 1800) มักเกี่ยวข้องกับคน 2 กลุ่มคือกลุ่มชนที่สูงกับกลุ่มชนที่พื้นราบ ยังไม่รับศาสนาพุทธ - พราหมณ์ จะนับถือผี เช่น ผีฟ้าผีแดน ผีงคผีเม็ง ฯลฯ และยุคหลังรับศาสนาหรือหลังพุทธศตวรรษที่ 19 (หลัง พ.ศ. 1800) มีพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก ต่อมาโยนและ หล่อหลอมให้คนมาลุ่มต่างๆ ทั้งอยู่บนที่สูงและที่ราบรวมเป็นพวกเดียวกัน จนเกิดเป็นบ้านเมืองขนาดเล็ก ขึ้นบริเวณที่ราบ ลุ่มแล้วมีพัฒนาการขึ้นเป็นบ้านเมืองใหญ่ที่ชายฝั่งซึ่งเรียกอในจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม) ว่า "เจียมแสน" กับ "พะเยา" โดยกล่าวถึงคนอยู่ 2 พวก คือ "พวกที่สูง" เป็นกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิมกับ "พวกที่ราบ" เป็นกลุ่มชนที่เคลื่อน ย้ายมาจากที่อื่น ต่อมามีการผสมผสานกลมกลืนกันทางสังคมและวัฒนธรรมแล้วสืบเชื้อสายกลายเป็นบรรพบุรุษของผู้ก่อตั้งเมืองต่างๆ ในดินแดนล้านนา

ได้กล่าวถึง "พวกที่สูง" อยู่อาศัยบริเวณป่าเขาถ้ำน้ำโจน มีแหล่งเพาะปลูกน้อยมีแหล่งน้ำหล่อเลี้ยงไม่เพียงพอ เพาะปลูกด้วยระบบที่เรียกว่า "ฮีดโซ" (ทำไร่) ทำการเกษตรแบบลัดหลัง มีการทำไร่เลื่อนลอย ย้ายถิ่นฐานบ้านเรือนไปตามพื้นที่ที่ทำการทำไร่ซึ่งอุดมสมบูรณ์ การเพาะปลูกแบบนี้ย่อมผลิตอาหารได้น้อย เพราะมีพื้นที่และทำได้ไม่ต่อเนื่อง ทำให้มีอาหารเลี้ยงคนได้น้อยแล้วยังเป็นเหตุให้ชุมชนต้องเคลื่อนย้ายไปตามแหล่งเพาะปลูกแห่งใหม่อยู่เสมอๆ พวกนี้มี ลักษณะทางสังคมเป็นแบบ "ชนเผ่า" ที่อยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านเล็กๆ ตั้งหลักแหล่งถาวรไม่ได้ ขยายตัวเป็นบ้านเมืองก็ไม่ได้ พงศาวดารโยนภาคอธิบายถึงผู้นำสาวจากเป็นพวกกะวัก ตั้งหมู่บ้านเป็นหมู่บ้าน อยู่ตามแนวภูเขา มีความรู้ในการถลุงแร่เหล็ก อยู่ตามไหล่เขาและที่สูงจำนวนมากยังพบเครื่องมือหินและ "หินตั้ง" ที่พบร่องรอยประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอีกด้วย แสดงให้เห็นว่าแถบลุ่มน้ำอิงเคยเป็นถิ่นฐานของผู้คนบนที่สูงมาก่อนช้านานแล้ว อย่างน้อยก็ก่อนรับศาสนาหรือก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 ดังที่ตำนานเรียกว่าพวกกล่อม (กลุ่มชนที่มีประเพณีกันเองเดียวกันกับ "หินตั้ง" มีอยู่ในตำนานเมืองสุวรรณโคมคำว่าเป็นพวก "การอม" หรือ "กูรมกการ" หรือ "ผีเสื้อ" หมายถึงคนพื้นเมืองบนที่สูงไม่รู้จักปลูกข้าวในที่ลุ่ม มีความสามารถในการขนศิลาจากถ้ำล่อมเป็นการอมหัวปรากการที่อยู่อาศัยในป่าเลี้ยงชีพด้วยอาศัยหัวมันและผลไม้ ต่อมาได้ แต่งงานกับนางอินทปัฐฐาน ผู้มีความสามารถปลูกข้าวตามขอบหนองในที่ราบลุ่ม ในพงศาวดารเมืองพินยางเชียงแสน ก็ กล่าวถึงประเพณีใช้ "หินตั้ง" ไว้ด้วย ดังตอนที่ขุนจอมธรรมกำหนดเขตแดนเมืองภูพานยกได้ใช้ "หินลัดไม้" เป็นแดน บางแห่ง "ฝังหินไว้ให้สามลูกให้เป็นคดียกยหน้าข้าวสุกข้าวหลาน" เป็นแดนบางแห่งมี เขา 7 ก้อนแล้ว เป็นแดน แสดงว่าแต่เดิมผู้คนบนที่สูงใช้ "หินตั้ง" ปักล้อมบริเวณศักดิ์สิทธิ์เพื่อทำพิธีกรรม ครั้งสมัยต่อมาเมื่อรับศาสนาแล้วก็ปรับเปลี่ยนให้ "หินตั้ง" เป็นสิ่งเนื่องในพระพุทธรูป นอกจากนี้ยังพบ "หินตั้ง" ในภาคเหนือของประเทศไทยด้วย จากการศึกษาของ ดวงเดือน บุญงาม (2538) พบที่บ้านนาแล เมืองหัวเมือง เขมรหัวพัน (ส.ป.ป.สว) มีหินตั้งหลายกลุ่มฝังอยู่ตามเนินเขา บางกลุ่มมีมากกว่า 10 หลัก ขนาดใหญ่สูงราว 2 เมตร ใกล้เคียง กลุ่ม "หินตั้ง" มีหลุมกว้างและลึก ที่ปากหลุมปิดด้วยแผ่นหินเล็กวางลงลงแล้วผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เมตรเศษ นำโบราณคดีชาวฝรั่งเศสเคยเข้ามาตรวจสอบขุดพบ กระดูกหิน มีร่องรอยนาฬิกา พบภาชนะดินและของใช้อื่นๆ ทำด้วยดินฝังรวมอยู่ในหลุมที่ปิดด้วยแผ่นหิน สิ่งของเหล่านี้

คล้ายกับที่พบอยู่กับ "ไคหิน" ที่ทุ่งไคหิน เขมรเรียงขวง ซึ่งคาดว่าน่าจะอยู่เมื่อราว 3,000 ปีก่อน นักประวัติศาสตร์ และนักโบราณคดีลงความเห็นว่าบริเวณ "หินตั้ง" เป็นที่ฝังกระดูกของบรรพบุรุษ ซึ่งตามเดือน บุญยาม สันนิษฐานว่า เป็นพิธีฝังศพครั้งที่สองหลังจากมีการฝังแล้วในครั้งแรก ทั้งนี้เพราะกระดูกมนุษย์ที่พบในหลุมฝังศพรอบนอกไหม้ เมื่อมีพิธีฝังศพ (ครั้งที่สอง) จะมีการเผ่าสั้ว เช่น โด กระบือ เช่นไข่วัวขาบรรพบุรุษ บรรดาหินตั้งเป็นที่ถูกเรียกสั้วสั้วที่เก่า มาก่าบูชายัญ ฉะนั้น "หินตั้ง" จึงเป็นแหล่งศักดิ์สิทธิ์ที่วิญญูณบรรพบุรุษกับวิญญูณสั้วที่ถูกล้างมาสังคายน์ เพื่อ คอยดูแลปกป้องคุ้มครองนำพันธุกรรมสืบมา พบวัฒนธรรมหินตั้งทั้งในภาคเหนือของจีนและภาคเหนือของลาว แสดง ว่ากลุ่มชนที่สูงทั้งสองฝั่งโขงมีความสัมพันธ์กันตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์แล้ว ส่วน "พวกที่ราบ" อยู่บริเวณอีกริมฝั่งโขงเขต ที่ราบลุ่มแม่น้ำ และที่ราบตามชายฝั่งทะเล ซึ่งเหมาะแก่การเพาะปลูกทั่วขวามักว่าเขตที่สูงแม่น้ำท่วมถึง หรือมีการซัดน้ำเข้า มากหล่อเลี้ยงพืชพันธุ์ที่เพาะปลูกได้ มีที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์เสมอๆ จนไม่ต้องโยกย้ายไปอยู่ที่เพาะปลูกใหม่และ สามารถเก็บเกี่ยวพืชผลได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยพอเลี้ยงคนได้เป็นจำนวนมาก ทั้งมีส่วนเกินพอที่จะนำไปแลกเปลี่ยนสิ่งของ กับชุมชนอื่นๆ ด้วย

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้อ่อนถิ่นน้ำๆ มีผู้คนหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ ในที่สุดก็มีการแบ่งงานกันทำกิจกรรม เฉพาะ รวมทั้งมีโอกาสร่วมมือในกิจการงานด้านต่างๆ เช่น การชลน้ำหรือระบายน้ำ เพื่อการเพาะปลูก การติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนอื่นและการขยายตัวของชุมชนไปยังบริเวณใกล้เคียง ฉะนั้นเขตนี้จึงจะมีพัฒนาการของชุมชนที่เป็น "หมู่บ้าน" ขึ้นเป็น "เมือง" และก้าวหน้าเป็น "รัฐ" และ "อาณาจักร" ได้ แต่ก็มีได้ทบทวนความว่าทุกแห่งในเขตที่ตั้งจะ มีโอกาสพัฒนาขึ้นเป็นบ้านเมืองจนกลายเป็นรัฐและอาณาจักรได้ตั้งแต่อันทั้งหมด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับข้อแตกต่างและปัจจัยที่เอื้ออำนวยในที่สุดแล้วพวกที่สูงกับพวกที่ราบก็ผสมกลมกลืนกันทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นตระกูล มอญ - เขมร หรือ เป็น ตระกูล ไท - ลาว

สังคมไทยในลุ่มน้ำก่ สุรัสวดี ย่อสกุล : 2539 กล่าวถึงว่า เป็นสังคมที่มีความเชื่อเรื่องผี ผีมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ในระดับหมู่บ้านก็มีผีที่เรียก "ผีเรือนบ้าน" ทำหน้าที่คุ้มครองหมู่บ้านคอยปกป้องรักษาและอำนวยความสะดวก สุขสมบูรณ์แก่ชาวบ้าน ในหมู่บ้านจึงตั้งหอเลื้อบ้าน ซึ่งมักอยู่ใกล้ต้นไม้ใหญ่ นอกจากนั้นในหมู่บ้านยังมี "ไฟบ้าน" ตั้งอยู่กลางหมู่บ้านเป็นเสาหลักบ้าน ในระดับเมืองจะมีผีเรือนเมืองสถิตย์อยู่ที่ไม้เลื้อเมือง สันนิษฐานว่า ไม้เลื้อเมืองของเมืองเงินยางอาจเป็นต้นยาง ความเชื่อนี้สืบมาถึงสมัยล้านนาเพราะเมืองเชียงใหม่ก็มีไม้เลื้อเมือง โดยปลูกไว้ที่วัดละดือเมืองและ วัดเจดีย์หลวง การบูชาอารักษ์เมืองเชียงใหม่จะไหว้ไม้ยางด้วย ก่อนการรับพุทธศาสนาคนมีความเชื่อของเขาเป็นที่สถิตย์ของ บรรพบุรุษ ดังกรณีโดยดุษ หลังจากพุทธศาสนาแพร่เข้ามาได้สถาปนาศาสนาของตนคอยดู ความเชื่อดั้งเดิมจึงผสมกลมกลืน ไปด้วยพุทธศาสนา และในกรณีโดยดุษเทพก็มีลักษณะเช่นเดียวกับโดยดุษ

ตำนานสิงหนวัติกรม กล่าวถึงการวิบัติอิทธิพลความเชื่อจากพุทธศาสนาสู่นแดนลุ่มน้ำก่ เพราะพบว่า มีการบวชเป็นภิกษุ เป็นลักษณะการรับวัฒนธรรมของอินเดียและได้แพร่สู่นแดนน้ำแฉียงตอนบนเช่นเดียวกัน นอกจากนั้นการนับถือพุทธศาสนาในลุ่มน้ำก่ยังทำให้ทราบถึงพัฒนาการความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาต่อสังคมเมือง

เพราะชื่อกันว่าเป็นแหล่งผลิตพระพุทธรูปที่มีลักษณะงดงามมีอายุเก่าแก่ที่เรียกว่า "พระพุทธรูปแบบเขมรส่วนแรก" สันติ เล็กสุขุม (2536) มีความเห็นว่า ความมีอายุอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 หรือก่อนหน้านั้นและได้รับอิทธิพลศิลปะปะละโดยผ่านศิลปะชุกกม

การนับถือพุทธศาสนาในยุคแรกนี้ สุรัสวดี อ่องสกุล : 2539 สันนิษฐานว่าลักษณะเป็นการเชื่อพุทธศาสนาแบบชุกกม คือนับถือพุทธศาสนาปะปนกับความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ ไสยศาสตร์อย่างมาทกในยุคแรกๆ เข้าใจกันว่าพระพุทธรูปคือไสยศาสตร์อย่างหนึ่ง ลักษณะการนับถือพระพุทธรูปดังกล่าวสืบมาถึงสมัยพญามังรายในพุทธศตวรรษที่ 19 เมื่อยึดครองทมิฬุไชยได้แล้ว ทั้งในเวียงกุงกมและเวียงเชียงใหม่

3.2 ประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบนในยุคแนวแคว้น - นครรัฐ

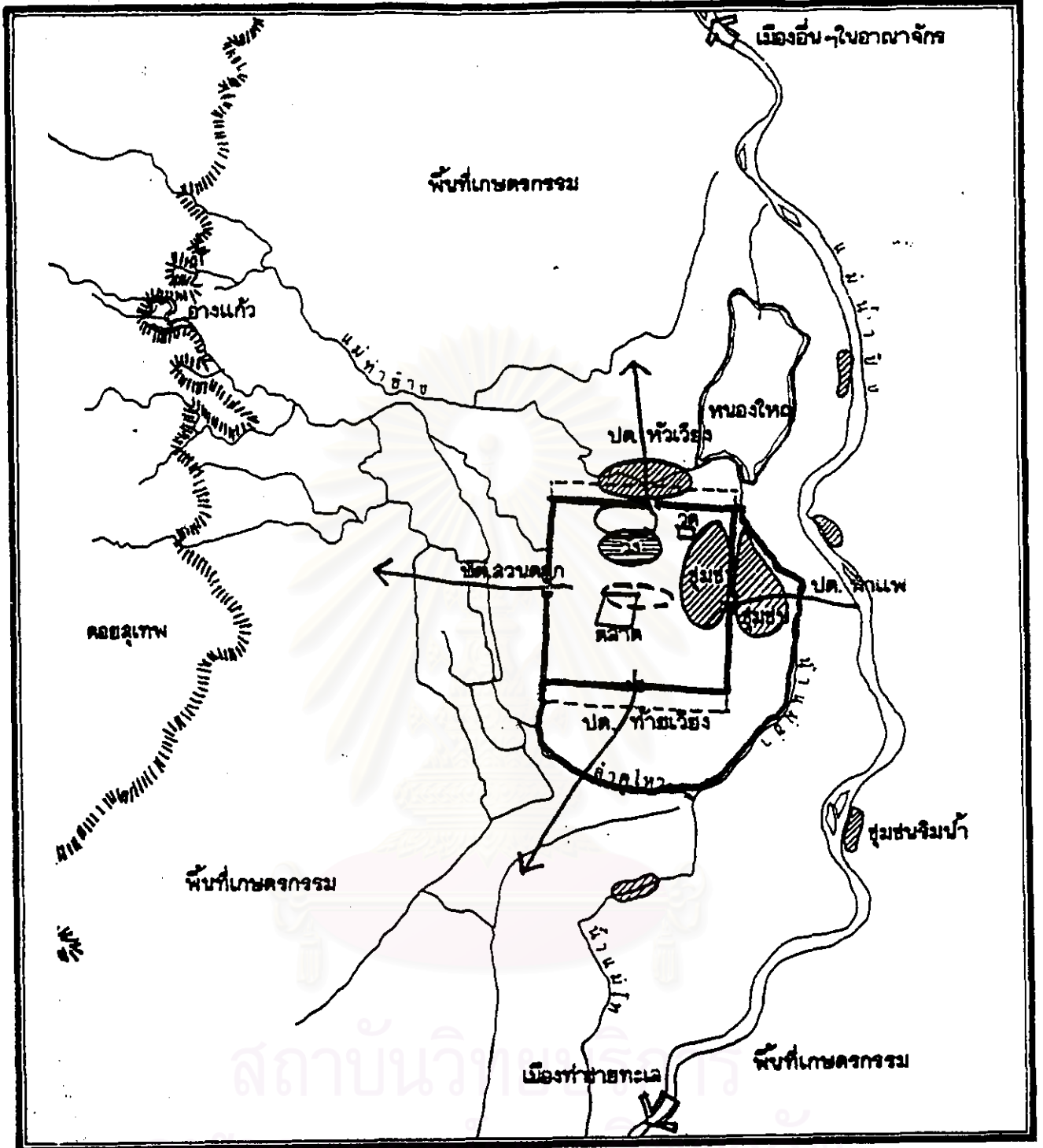
จากการศึกษาของสุรัสวดี อ่องสกุล กล่าวถึงกลุ่มชนที่อาศัยในลุ่มน้ำแม่ปิงออกเป็น 2 สมัย ได้แก่สมัยชุมชนพื้นเมืองคือ "ลัวะ" กับสมัยแคว้นทมิฬุไชย ได้กล่าวถึงชุมชนพื้นเมืองคือชาวลัวะเป็นเจ้าของพื้นที่ที่อาศัยอยู่บริเวณนี้มาช้านานแล้วและในอดีตลัวะจะอาศัยอยู่ทั่วไปในภาคเหนือ จนถึงเมืองเชียงตุงและเมืองยอง ในเขตเชียงใหม่ - ลำพูน ศูนย์กลางของลัวะอยู่ที่เมืองดอยสุเทพ เพราะมีหอคินปุ้และป่าและ ซึ่งเป็นผืนบรรพบุรุษของชาวลัวะอยู่ที่เมืองดอยสุเทพและชื่อกันว่าภูเขาสุเทพเป็นลูกหลานของปู่และย่าและ เช่นเดียวกับขุนหลวงวิลังคะหัวหน้าชาวลัวะยุคสุดท้าย ในตำนานต่างๆ มักกล่าวถึงชาวลัวะในแง่มุมต่างๆ เช่นเป็นคนที่เป็นเจ้าของพื้นที่นั้นนี้ที่อาศัยมาเก่าแก่กว่ากลุ่มชนอื่นๆ หรือกล่าวถึงเปรียบเทียบกับกลุ่มชนที่ได้อพยพมาจากอโยธยาที่ลัวะ ที่สะท้อนการเป็นสังคมชนเผ่าที่ใช้สัตว์ป่าเป็นสัญลักษณ์ หรือกล่าวถึงชาวลัวะเป็นคนล้าหลังทางวัฒนธรรมเพราะไม่นับถือพระพุทธรูปหรือตำนานที่กล่าวถึงความสำคัญและพิเศษของชนชาวลัวะในฐานะสร้างเวียงเจ็ดลิน เวียงสวนดอกและเวียงเชียงใหม่ ที่กล่าวถึงพญาลัวะเคลื่อนย้ายลงมาจากดอยสุเทพลงมาสร้างเวียงหลังจากกินเมืองน่านแล้วก็กลับที่ขึ้นดอย ปล่อยให้เวียงเชียงใหม่เมืองร้าง ที่สะท้อนความเจริญของชนเผ่าที่มากมีขีดความสามารถในการสร้าง เวียง ซึ่งเป็นลักษณะสังคมที่ซับซ้อน ภูเขาสุเทพเชื่อกันว่าเป็นลูกหลานปู่และย่าและ การรับวัฒนธรรมดังกล่าว สะท้อนการยอมรับความเปลี่ยนแปลงในสังคมของชาวลัวะ ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวถึงภูเขาสุเทพว่าเป็นผู้สร้างเมืองลำพูน มีฐานะเป็นผู้ "ผู้นำวัฒนธรรม" ซึ่งอาจจะเป็นภักษัตริย์ของรัฐชนเผ่า

ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 ช่วงที่พระนางจามเทวีครองราชย์เมืองทมิฬุไชยแล้ว ขุนหลวงวิลังคะซึ่งเป็นหัวหน้าชาวลัวะบริเวณเมืองดอยสุเทพทำสงครามกับพระนางจามเทวี สาเหตุของสงครามคงเกิดจากความไม่พอใจของชาวกินเมืองลัวะที่ถูกชนเผ่าต่างถิ่น ซึ่งมีวัฒนธรรมสูงกว่าเข้ามาแทรกแซง ขุนหลวงวิลังคะทำสงครามพ่ายแพ้ ชาวลัวะส่วนหนึ่งจึงแตกกระเจายหนีไปอยู่ตามป่าเขาและที่ต่างๆ ส่วนลัวะอีกส่วนหนึ่งคงยอมอยู่ภายใต้การปกครองของพระนางจามเทวี นับเป็นการสิ้นสุดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชนเผ่าลัวะ พระนางจามเทวีแต่งตั้งขุนลัวะให้ปกครองชุมชนลัวะและให้ส่งส่วยประจำแก่ทมิฬุไชย ชุมชนลัวะคงรวมตัวกันอยู่ที่เมืองดอยสุเทพสืบต่อมา และลัวะกลุ่มนี้ที่เป็นพันธมิตรช่วยเหลือพญามังรายตีทมิฬุไชยได้สำเร็จ

เมื่อพญามังรายก่อตั้งเมืองเชียงใหม่แล้วเสร็จจะเสด็จเข้าเมือง หรือพิธีราชาภิเษกของกษัตริย์จะตั้งเมืองทางประตูทางเหนือเพื่อเป็นการแสดงความยอมรับว่า ลัวะเป็นเจ้าของดินแดนนี้มาก่อน และแสดงถึงอิทธิพลความเชื่อเรื่องโดยศาสตร์เกี่ยวกับทิศมงคล อิทธิพลด้านความเชื่อของลัวะที่สืบทอดมาให้เป็นอยู่ในปัจจุบันที่สำคัญคือ การนับถือเสาอินทขีล

สมัยแคว้นทมิฬุไทยนั้นสร้างขึ้นราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นอารยธรรมของวัฒนธรรมจากเมืองละโว้ (สทบุรี) ขึ้นมาทางเหนือโดยเมืองทมิฬุไทย (ลำพูน) เป็นเมืองเหนือสุดที่รับวัฒนธรรมละโว้ แรกสร้างเมืองทมิฬุไทยคงเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรทวารวดี ซึ่งมีเมืองละโว้เป็นศูนย์กลาง ต่อมาได้แยกตัวเป็นอิสระและได้มีพัฒนาการทางวัฒนธรรม จนสร้างเอกลักษณ์ของท้องถิ่น 'มอญท้องถิ่นทมิฬุไทย' การแยกตัวจากละโว้สู่ทมิฬุไทยอาศัยแนวลำน้ำปิงเป็นเส้นทางติดต่อสัญจรหลักมาตั้งแต่สมัยโบราณ เมืองทมิฬุไทยเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์และมีความมั่งคั่งจากทางด้านการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างอาณาจักรทวารวดี ซึ่งอยู่ริมทะเล เมื่อมีผู้เชี่ยวชาญในศิลปวิทยาการ เช่น พระภิกษุ นักปราชญ์และช่างแขนงต่างๆ ความเจริญของทมิฬุไทย จึงเปรียบเสมือนการถอดแบบเอารัฐที่สมบูรณ์แบบละโว้มาสถาปนาเป็นนครรัฐแห่งใหม่ เมืองทมิฬุไทยเป็นศูนย์กลางสำคัญของพุทธศาสนิกายเถรวาท สืบต่อมาเป็นเวลานาน แม้พญามังรายยึดครองเมืองได้แล้วก็ไม่ประทับที่เมืองทมิฬุไทย กลับสถาปนาให้ทมิฬุไทยเป็นเมืองศูนย์กลางพระพุทธรูปแล้วพระองค์ได้สถาปนาเมืองเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองที่แน่นอน

ลักษณะเด่นของสังคมเมืองทมิฬุไทย คือเป็นเมืองที่มีโครงสร้างเมืองที่มีแบบแผน มีรูปแบบในการปกครองเมืองการทางศาสนา มีศิลปวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา มีการตั้งถิ่นฐานที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ อาศัยลำน้ำและทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมสัญจรติดต่อระหว่างเมืองต่างๆ การสร้างเมืองทมิฬุไทยแสดงให้เห็นถึงการนำเอาวัฒนธรรมการสร้างเมืองของวัฒนธรรมทวารวดีมาด้วย เมื่อพิจารณาถึงเมืองในแคว้นทมิฬุไทยจะคล้ายกับเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลางคือนิยมตั้งเมืองในบริเวณที่ราบลุ่ม จะมีคันดินคูน้ำล้อมรอบ โดยใช้คันดินด้านหนึ่งด้านใดติดกับแม่น้ำหรือคูน้ำธรรมชาติเป็นสำคัญ ส่วนคันดินด้านหนึ่งหรือจะทอดต่อเติมโดยรอบเมืองต่างๆ จะใช้ทางน้ำติดต่อกันได้สะดวกผังผังจะมีหลายแบบ เช่น รูปวงกลม วงรี สี่เหลี่ยมมุมมน สี่เหลี่ยมมุมแหลม หลายเหลี่ยม รูปแบบเวียงซ้อน ส่วนผังเวียงในแคว้นทมิฬุไทยจะเป็นรูปรี และสี่เหลี่ยมมุมมน คล้ายรูปหอยสังข์ ซึ่งเป็นรูปแบบเวียงหอยสังข์ อาจเป็นที่นิยมในขณะนั้น เพราะเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งอยู่ในรุ่นเดียวกันกับเวียงทมิฬุไทยและเวียงแพรวก็เป็นรูปหอยสังข์ที่หันหน้าของพระนางจามเทวีก็มีชื่อสายสืบการปกครองและกำหนดรูปร่างเมืองรุ่งเรืองสืบต่อกันมาจากจนถึงรัชสมัยของพญายมราชกษัตริย์องค์ที่ 49 เมืองทมิฬุไทยก็ถูกกองทัพของพญามังรายผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาหลังจากพญามังรายครองเมืองได้ 2 ปี ก็ทรงเวนเมืองให้ย้ายที่ปกครองและได้สร้างเวียงกุมกามที่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง โดยเวียงกุมกามเป็นเมืองโบราณรุ่นแรกที่พญามังรายสร้างขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง

การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ช่วง” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : โครงสร้างเมืองยุคราชวงศ์มังราย

สัญลักษณ์ :

		แผนที่ 3.2
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สาขารวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย		
นาย พงษ์สิน ทวีเพชร รหัส 3971104025		

ที่มา : ธีลชา กั้นแดง

3.3 ลักษณะกายภาพผังเมืองเชียงใหม่

ตามตำนานเมืองเชียงใหม่สร้างขึ้นโดยพญามังราย ตามจากท้าวแก้วชัยมงคลในวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 1839 ซึ่งพระองค์ได้ทรงเชิญพญางำเมืองและพ่อขุนรามคำแหงมาร่วมปรึกษาถึงชัยภูมิและการวางผังเมือง เมืองเชียงใหม่เมื่อแรกสร้างกำแพงเมืองมีขนาดกว้าง 900 วา ยาว 1,000 วา วางตัวตามแนวแกนแบบ "ขวางตะวัน" มีคูน้ำล้อมรอบ กว้างประมาณ 30 เมตร ลึก 4 เมตร ยาวประมาณ 6,120 เมตร (ยันต์ เพนซ์, 2529: 10 - 14) มีประตูเมือง 5 ประตู ส่วนลักษณะทางกายภาพเมืองโดยรวมที่ปรากฏจะมีกำแพงดินชั้นนอกเป็นรูปแปดเหลี่ยม (regular) โดยล้อมกำแพงก่ออิฐฉาบปูนก่อด้วยอิฐก่อครึ่งอิฐครึ่งหนึ่ง มีคูน้ำและลำน้ำเป็นแนวปราการธรรมชาติหันหน้ากับแนวกำแพงดินยังเป็นประเด็นที่นักวิชาการไม่สามารถสรุปได้ว่ากำแพงเมืองทั้งสองส่วนนี้สร้างก่อนหลังหรือถูกสร้างมาพร้อมกัน สำหรับผู้ศึกษามีข้อสังเกตว่าแท้จริงแล้ว พญามังรายสร้างเมืองใหม่กับคูน้ำไปยังแนวล้อมรอบเวียนมาของลำน้ำทั้งไปหรือไม่ได้โดยรับปรุขุดคูน้ำ คันดินชั้นนอกใหม่และกำหนดขนาดให้เหมาะสมกับความสามารถในการดูแลรักษาเมืองของพระองค์ ส่วนกำแพงก่ออิฐฉาบปูนสร้างขึ้นมาในสมัยหลัง โดยพระองค์ไม่ได้ยึดถือแนวคูน้ำ คันดินของเวียงร้างลำน้ำทั้งหมด เพียงแต่ยึดถือเอาชัยภูมิที่เป็นมงคลมาปรับใช้กิจกรรมของเมืองและกายภาพในขณะนั้น

จากการศึกษาภูมิหลังประสบการณ์ของพญามังราย ที่เคยสร้างเมืองเชียงรายขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1805 พระองค์ได้แนวคิดจากลัทธิเทวราช จากการศึกษาของจิตร ภูมิศักดิ์ (2538: 123 - 124) กล่าวว่าเมืองเชียงรายสร้างเลียนแบบลัทธิพเนทหรือลัทธิเจ้าภูเขาของเขมร คือสร้างเมืองรอบภูเขาเล็กๆ หรือสร้างภูเขาจำลองไว้กลางเมือง เพื่อสมมุติเป็นภูเขา พระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของโลก โดยก่อปราการโดยรอบคอบของทองไว้ เมื่อได้สร้างเมืองใหม่อันเป็นศูนย์กลางของโลกขึ้น แต่ที่เมืองเชียงใหม่กลับไม่พบคติแบบเดิมเหมือนเมืองเชียงรายในยุคแรกสร้าง ส่วนการศึกษาของสุรัสวดี ย่องสกุล (2539: 111) กล่าวถึงลักษณะผังเมืองเชียงใหม่มีลักษณะคล้ายกันกับผังเมืองสุโขทัย ทั้งนี้เพราะเชียงใหม่รับอิทธิพลจากสุโขทัยและผังเมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยมทรงเรขาคณิต ไม่เคยมีมาก่อนในวัฒนธรรมทวารวดีและหลังจากสร้างเวียงเชียงใหม่แล้ว ไม่พบการวางผังเมืองแบบนี้ที่ใดเลย ผังเมืองเชียงใหม่จึงเป็นรูปแบบพิเศษ ต่างกับเมืองอื่นๆ โดยทั่วไป การสร้างเวียงจะอาศัยแนวธรรมชาติทำให้อันด้านหน้าเวียงที่มีรูปแปดเหลี่ยม

หากเปรียบเทียบกับเวียงกุมกาม เป็นเวียงที่พระองค์เคยประทับเป็นเวลา 2 ปี หลังจากเข้ายึดทวารวดีได้ไม่นานก็ได้แล้ว เวียงกุมกามสร้างขึ้นบนพื้นฐานของวัฒนธรรมทวารวดีไทย ที่มีการเลือกทำเลที่ตั้งเวียงบริเวณที่ราบลุ่มต่งน้ำท่วมถึงอันเป็นลักษณะเด่นของการเลือกที่สร้างเวียง หากพิจารณาถึงแนวคิดตามจารีตทวารวดีแล้วจะพบว่าเลือกสร้างเวียงที่เชิงเขา ด้านผังเวียงกุมกามเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขณะที่ทวารวดีก่อนยึดครองเมืองทวารวดี จะสร้างเวียงไปตามลักษณะภูมิประเทศมีลักษณะไม่เป็นรูปทรงเรขาคณิต ดังจากลักษณะของผังเมืองฝาง ผังเวียงเชียงตุง ผังเวียงพะเยาและเวียงท้าวทอง

ส่วนการศึกษาของปรานอม ดันสุกานันท์ (2539: 129) กล่าวถึงเมืองเชียงใหม่ได้รับอิทธิพลการสร้างเมืองจากสุโขทัยที่หันหลังให้เขาหันหน้าให้น้ำและผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมคล้ายกันที่ดินแดนส่วนนี้ได้รับอารยธรรมมาจากสาย

อินเดียผ่านเข้ามาทางกัมพูชาและสั่งอิทธิพลถึงในเวลาต่อมาเป็นอารยธรรมที่ผสมผสานกันระหว่างศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ อันเน้นการก่อสร้างเมืองและศาสนสถานตามคติโลกและจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง ทว่าในเมืองเชียงใหม่ไม่ปรากฏศาสนสถานหรือโบราณสถานที่อยู่ตำแหน่งศูนย์กลางเมืองพอดีเช่นที่พบแถบแคว ในเมืองโยโคปุระหรือเมืองพระนคร (angkor) หรือ ภายนอกเมืองพระนครหลวง (angkor thom) ซึ่งสันนิษฐานว่าได้ผสมผสานเอาเข้ากับลัทธิความเชื่อเรื่องการบูชาผีหรือเจ้าประจำเมือง ช่วยเสริมอำนาจและอำนาจของผู้ปกครองให้เป็นที่ยอมรับของผู้คน ที่เชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติของผีวิญญาณอยู่แล้ว เพราะพบกลุ่มโบราณสถานสำคัญได้แก่ เสือหินศิลา ไม้ทองเมือง วัดสะดือเมือง วัดเจ็ดยอด และพระราชมังคลาภิเษกในบริเวณศูนย์กลางเมืองเก่า ซึ่งยืนยันแนวความคิดดังกล่าว ซึ่งลักษณะเช่นนี้พบในเมืองสุโขทัยเช่นเดียวกัน กล่าวคือพบกลุ่ม วัดมหาธาตุ พระราชมังคลาภิเษก วัดตระพังเงิน และวัดสระศรี ในบริเวณศูนย์กลางเมืองสุโขทัย

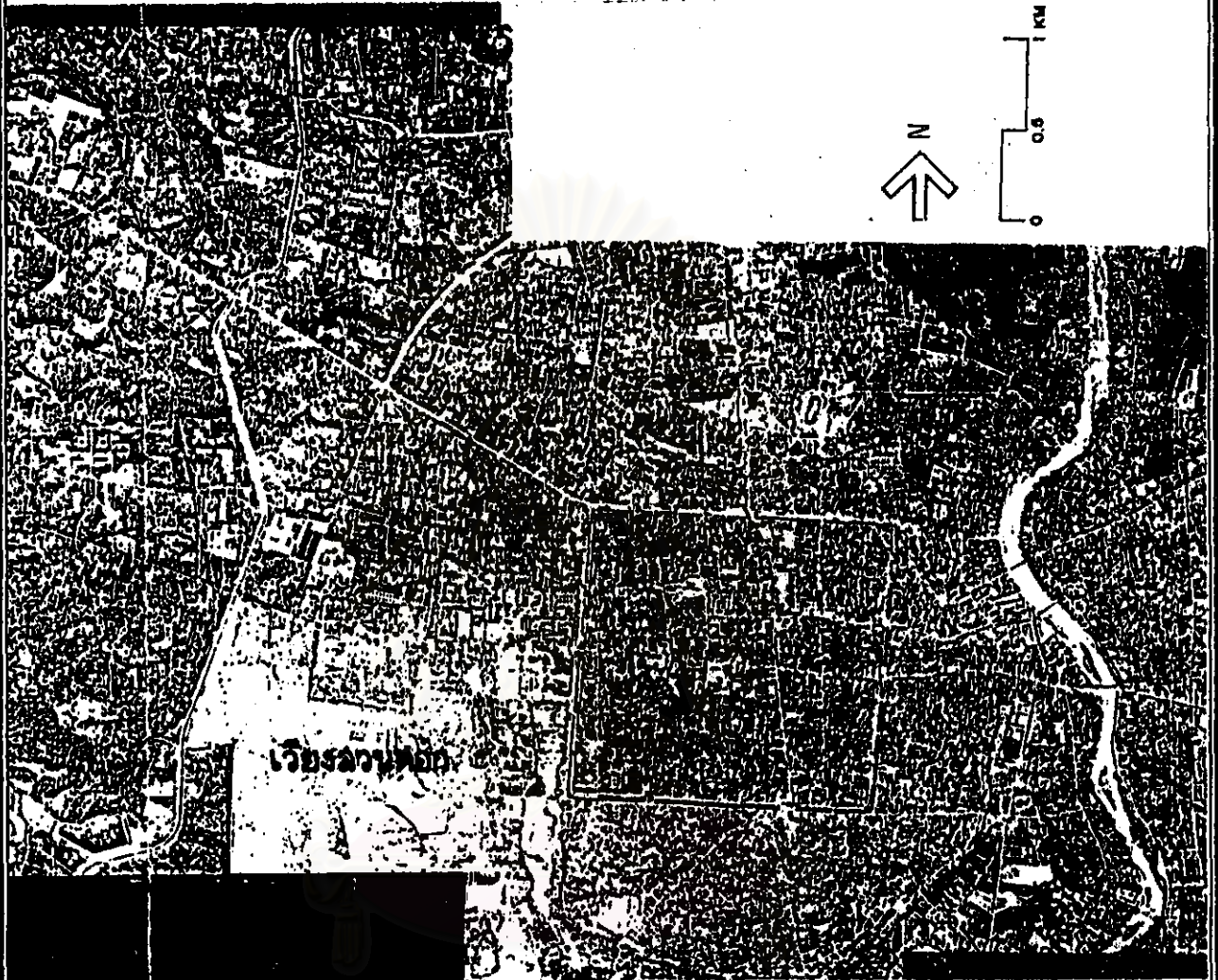
ลักษณะทำเลที่ตั้งที่สัมพันธ์กับผังเมืองเชียงใหม่

เมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่ระหว่างที่ราบเชิงภูเขาโดยมีตอยสุเทพเป็นปราการธรรมชาติเป็นฉากหลังเมืองด้านหน้ามีน้ำแม่ปิงเป็นสายน้ำใหญ่ที่สำคัญ จากการศึกษาของสุริยสวัสดิ์ ย่องสกุล : 2539 กล่าวถึงลักษณะการเลือกทำเลที่ตั้งเมืองที่สัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพาแหล่งน้ำธรรมชาติอันได้แก่

1. ตอยสุเทพ เป็นบริเวณที่ทุ่งค้ำมีป่าไม้ปกคลุม จึงเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่หล่อเลี้ยงเมือง มีแม่น้ำหลายสายที่มีต้นกำเนิดจากตอยสุเทพ เช่น น้ำแม่ก่กั้ง ห้วยช่างเคียน ห้วยแก้ว และยังมีลำห้วยสายต่างๆ ไหลลงมาสู่เมือง เมืองเชียงใหม่ จึงมีน้ำใช้ตลอดทั้งปี โดยมีการพักน้ำไว้ที่คูเมือง
2. น้ำแม่ป่า ต้นน้ำเกิดจากตอยสุเทพ - ปุย ไหลมารวมกันที่หนองบัว 7 กอ หนองน้ำโบราณทั้งหมดสภาพไปประมาณ 40 ปี ที่ผ่านมาก ในอดีตน้ำแม่ก่ก่กั้งที่เป็นคูเวียงเชียงใหม่ชั้นนอกที่โอบล้อมเวียงไว้และใช้เป็นทางระบายน้ำล้นออกไปสู่แม่ปิง
3. หนองบัว หรือหนองบัวเจ็ดกอ เป็นหนองน้ำธรรมชาติมีตั้งแต่สร้างเมืองเชียงใหม่ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเวียง หนองน้ำแห่งนี้เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่มีอาณาเขตกว้างขวางมีน้ำไว้ได้ตลอดทั้งปี
4. น้ำแม่ปิง ไหลผ่านตัวเมืองเชียงใหม่ด้านตะวันออกใช้เป็นแหล่งน้ำสำคัญและเป็นเส้นทางคมนาคมของเมืองและอาณาจักร

ทำให้เข้าใจถึงภูมิปัญญาของล้านนาในอดีตที่มีต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางเลือกใช้ทรัพยากรที่สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับการเลือกทำเลที่ตั้งเมือง โดยรูปแบบการวางผังเมือง จะพิจารณาแหล่งน้ำและทิศทางกาลไหลของน้ำ ลักษณะความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เพาะปลูก ความสูงต่ำของภูมิประเทศ การเลือกแนวปราการทางธรรมชาติมาใช้ป้องกันตัวเมือง และการกำหนดเขตพื้นที่การตั้งถิ่นฐานที่กำหนดพื้นที่ป่า พื้นที่ชุมชนเมือง พื้นที่เพาะปลูกเกษตรกรรม

เวียงเจ็ดลิน

เวียงเชียงใหม่

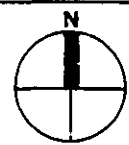
สถาบันวิทยบริการ

การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ ช่าง ” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : ภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2494

สัญลักษณ์ :

ที่มา :

แผนผังที่
3.3

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง ภาควิชาการวางผังเมือง
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นาย พงษ์สิน ทวีเพชร รหัส 3971104025

3.3.1 ลักษณะเฉพาะของการวางผังเมืองเชียงใหม่

จากการศึกษาของสรัสวดี ย่องสกุล (2539 : 123 - 129) พอจะสรุปได้ดังนี้

1. โครงสร้างเมืองอันเกิดจากเส้นสายของแนวธรรมชาติผังเมืองเชียงใหม่สร้างตามสภาพธรรมชาติอาศัยแนวน้ำแม่อันอุดมสมบูรณ์ ที่คูเมืองชั้นนอกมีลำแม่ก่า ซึ่งเกิดจากน้ำที่กั้นจากตอยสุทพและน้ำแม่ยวกจากตอยปุ๋ยไหลมารวมกันที่หนองบัว และเป็นจุดกำเนิดของลำแม่ก่าที่ไหลมาด้านตะวันออกเลียบริบคันดินผ่านลุมพังกาทิศใต้บรรจบกับลำคูไขว แล้วทอดเพิ่มเติมไปบรรจบกับคูน้ำบริเวณแจ้งคูเมืองที่เป็นกำแพงเมืองชั้นใน

2. เมืองวานนคร เมืองเชียงใหม่ได้รับการวางผังเมืองให้มีลักษณะเป็นเมืองวานนครคือเมืองอยู่ใกล้ติดกับป่า มีลักษณะสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยพึ่งพาอาศัยเปรียบเสมือนแหล่งทรัพยากรหล่อเลี้ยงชาวเมือง

3. การตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงใหม่มีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์และเรื่องทิวทิศ กลุ่มผู้ตั้งถิ่นฐานเริ่มแรกของเมืองอันได้แก่ชาวไตยวน ที่เป็นชนชั้นปกครองมีบทบาทและอำนาจ มีความเชื่อเรื่องทิวทิศ เพราะแต่ละทิศละทางอันมีความหมายที่แฝงอยู่ มีทั้งความเป็นสิริมงคล ไม่เป็นมงคล และมีข้อเสียย่อยอีกมาก ความเชื่อในทางโหราศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทิวทิศจึงเป็นปัจจัยสำคัญของการเลือกกำหนดถิ่นฐานของพื้นที่ต่างๆ ในการวางผังเมือง

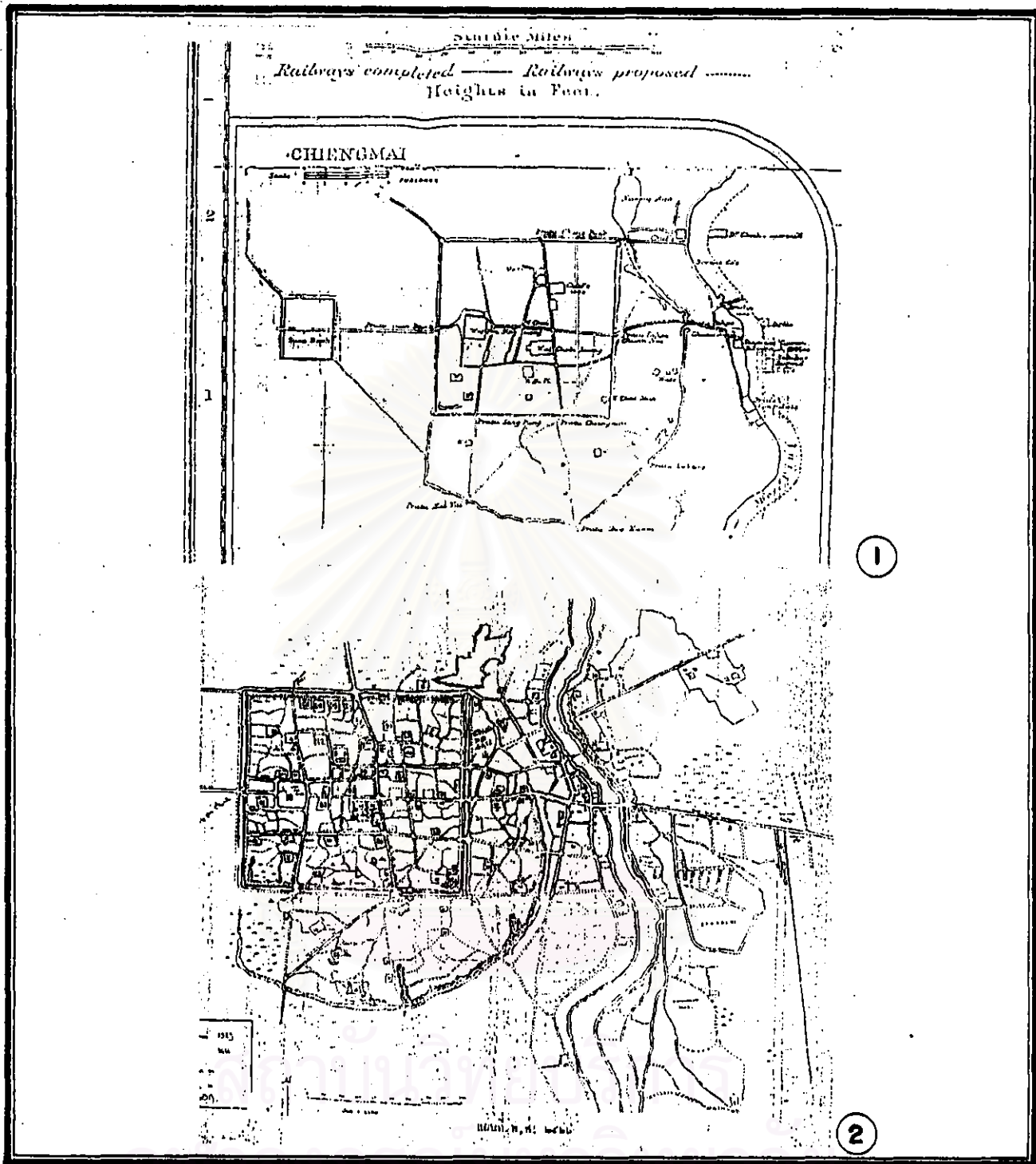
ทิศเหนือ เมืองเชียงใหม่ถือทิศเหนือเป็นทิศมงคล เพราะได้กำหนดหัวเมืองอยู่ทิศนี้เริ่มตั้งแต่สร้างเมืองระบบคิดนี้ได้หล่อหลอมจากชนหลายชาติพันธุ์จนกลายเป็นระบบคิดและความเชื่อของชาวไตยวน ที่เห็นว่าเวียงหรือเมืองเป็นสิ่งมีชีวิต มีตัวตน มีร่างกาย มีจิตใจ การมีร่างกายจึงต้องมีศีรษะเป็นส่วนสำคัญ ในสมัยโบราณ ถือว่าประตูหัวเวียงเป็นประตูสิริมงคล หัวเมืองจึงอุปมางดลผ่านทำให้กษัตริย์และชนชั้นปกครอง เมื่อกระทำพิธีราชาภิเษกจะเสด็จเข้าเมืองทางประตูหัวเวียง และตำแหน่งที่ตั้งของหอคำ คู่หม่อม ก็จะตั้งอยู่ใกล้จุดศูนย์กลางเวียง ก่อนไปทางตั้งทิศเหนือ จากความเชื่อนี้ทำให้การตั้งถิ่นฐานในอดีตของเชียงใหม่จะมีความหนาแน่นอยู่ทางทิศเหนือ ดังจะพบร่องรอยของวัดร้างตั้งอยู่สองข้างถนนโศกนาระหว่างประตูข้างเมืองไปถึงวัดข่วงสิงห์ซึ่งประมาณ 15 วัด

ทิศใต้ สภาพพื้นที่ลาดต่ำ สายน้ำจะไหลลงด้านล่างนี้ตามความเชื่อแล้วถือว่าเป็นพื้นที่ที่ไม่เป็นมงคลนัก เป็นเส้นทางออกของศพ โดยกำหนดให้ออกทางประตูสวนปรงและประตูไชยา ความไม่ดีไม่งามจะนำมตั้งไว้ทางด้านใต้ที่ดังเช่น ทุ่งศรีหรือทุ่งพระท้าวก็จะมีนามขังไว้ที่บริเวณแจ้งคูเมือง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้หรือตั้งเช่นซำหลวม เทศาภิบาล ซึ่งไม่มีความรู้ท้องถิ่นสั่งให้เจ้าชายย้ายตลาตจากเดิมที่กลางเวียง มาไว้ที่ประตูสวนปรง ซึ่งตลาตไม่เป็นที่ยอมรับของชาวเมืองไม่เข้าก็ตั้งย้ายกลับมาที่เดิม เป็นต้น

ทิศตะวันตก เป็นดินแดนอรัญญิกของเมือง ถือเป็นเขตป่าการตั้งถิ่นฐานบางส่วนใหญ่เป็นสำนักสงฆ์

ทิศตะวันออก บริเวณนี้ติดกับกำแพงน้ำปีมีการค้าขายและคมนาคมขนส่งกับต่างเมือง

มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นในย่านถนนท่าแพและถนนช้างม่อย

การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ช่วง” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : แผนที่เมืองเชียงใหม่

สัญลักษณ์ :

1. แผนที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2443
2. แผนที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2466

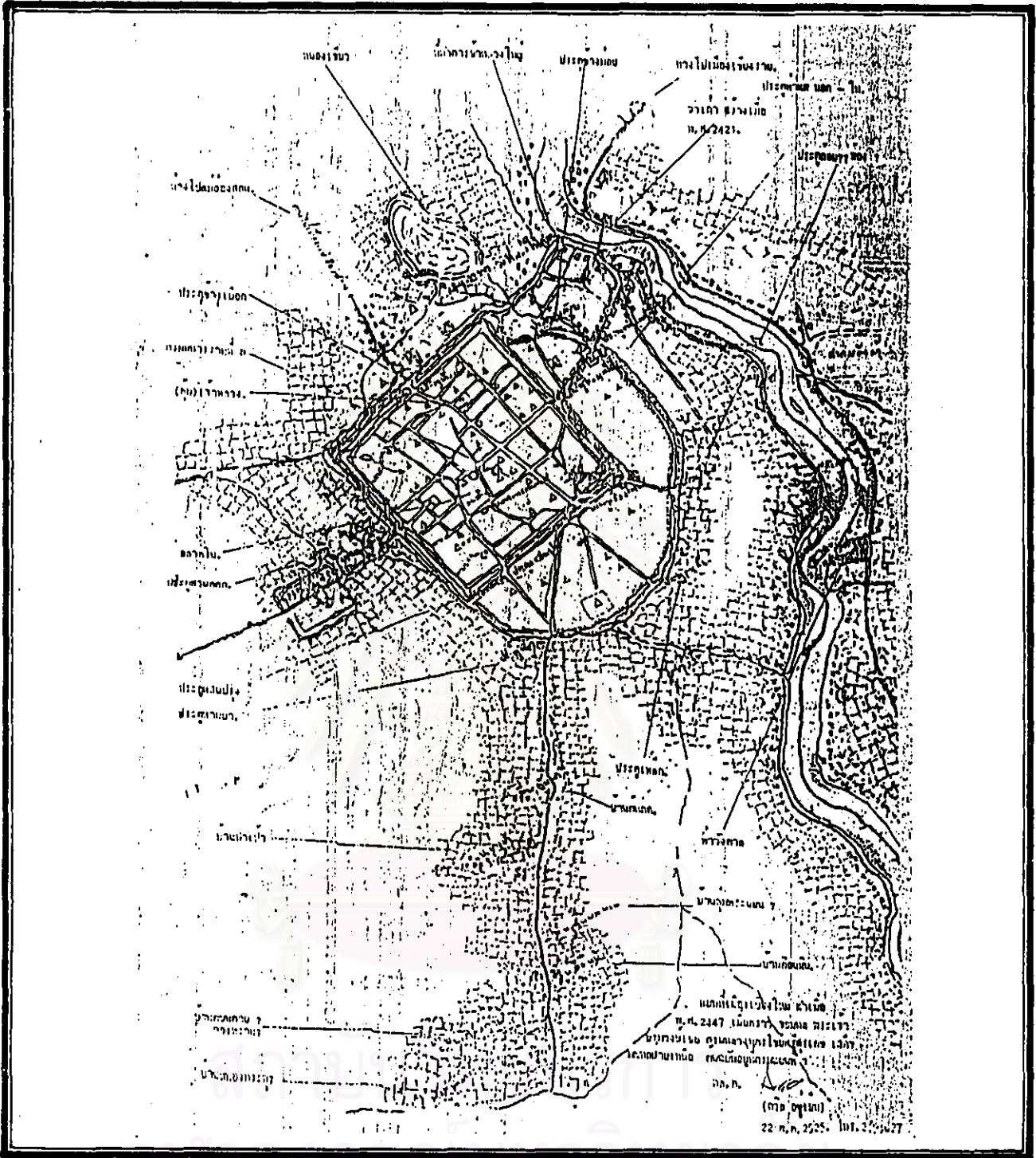
แผนผังที่

3.4

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สาขาการวางผังเมือง
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นาย พงษ์สิน ทวีเพชร รหัส 3971104025

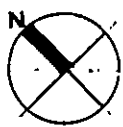
ที่มา : ศิเศษ เจียจันทร์พงษ์

การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ ช่วง ” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : แผนที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2447

สัญลักษณ์ :

		แผนที่นี้ที่ 3.5
--	---	---------------------

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สาขการวางผังเมือง
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นาย พงษ์สิน ทวีเพชร รหัส 3971104025

ที่มา : ศิเศษ เจริญจันทร์พงษ์

3.3.2 การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่มีการกำหนดลักษณะกิจกรรมสามารถแบ่งออกเป็น 2 เขตดังนี้คือ

1. เขตป่า ได้แก่ พื้นที่บริเวณดอยสุเทพและเชิงดอยในอดีตเขตป่ามีพื้นที่กว้างขวางกว่าปัจจุบัน มีพื้นที่เริ่มตั้งแต่ออกจากประตูสวนดอก มีวงสวนดอกที่เดิมคือสวนดอกไม้ที่เป็นอุทยานของกษัตริย์ จึงมีชื่อเรียกว่า สวนดอกไม้พยอมในเขตนี้ผู้คนบางส่วนในใหญ่เป็นวัดอรัญญิก วัดในเขตป่าเชิงดอยสุเทพ เช่น วัดสวนดอก วัดป่าแดง วัดผ่ายหิน วัดอุโมงค์ เขตนี้รวมไปถึงวัดเจ็ดยอดซึ่งเป็นวัดอรัญญิกในภายหลัง (สิทธหรือลังการวศ์ใหม่) เขตป่าในอดีตถือว่ามีความสำคัญต่อระบบนิเวศวิทยาที่สัมพันธ์ต่อเขตเมือง ดอยสุเทพถือเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่ให้ความร่มเย็นแก่เมือง เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีในการดำรงชีวิตของผู้คน และชาวพื้นเมือง ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่เชิงดอยเชื่อว่า ดอยสุเทพเป็นที่สิงสถิตยวิญญูภาคบรรพบุรุษของตน จึงนับถือดอยสุเทพเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ในสมัยล้านนาเมื่อพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ดอยสุเทพจึงเป็นที่สถิตยพระบรมสารีริกธาตุ บนยอดดอยจึงเป็นสัญลักษณ์ที่รักษาความศักดิ์สิทธิ์ของดอยสุเทพสืบมา

2. เขตเมือง บริเวณเมืองโบราณของเชียงใหม่ได้รับการวางผังเมืองไว้เป็นอย่างดีโดยตั้งอยู่ระหว่างดอยสุเทพกับน้ำแม่ปิง เมืองโบราณมีกำแพงชั้นในเป็นรูปสี่เหลี่ยมเกือบจตุรัส กำแพงชั้นนอกเป็นรูปทรงอิสระรวมถึงคล้ายรูป นีออนักผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมเกือบจตุรัส ผังเมืองรูปแบบนี้รับอิทธิพลมาจากสุโขทัยไม่ใช่จักรของล้านนา เมืองในล้านนาอยู่ในรูปแบบส่วนใหญ่จึงสร้างคันดิน คูน้ำไปตามภูมิประเทศ มีรูปแบบไม่แน่นอน เมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยมสร้างจากแนวคิดที่ว่าเมืองเป็นสิ่งมีชีวิต มีร่างกาย มีดวงชะตาเป็นตัวกำหนดชีวิต ชีวิตของเมืองจึงมีความเจริญและความเสื่อมโดยขึ้นกับดวงชะตาวันสร้างเมืองเชียงใหม่ได้กำหนดฤกษ์ยามเป็นดวงเมืองไว้แนวคิดเมืองโบราณมีร่างกายได้กำหนดให้หัวเวียงอยู่ทางทิศเหนือ หัวเป็นอวัยวะสำคัญ พื้นที่ภายในเวียงเชียงใหม่ เริ่มตั้งแต่กลางเวียงก่อนไปทางเหนือ จึงถูกกำหนดการใช้พื้นที่ให้เป็นที่ตั้งสถานที่สำคัญ

สิ่งมงคลของบ้านเมืองจะถูกวางไว้บริเวณนี้เช่น หอคอกที่เวียงแก้ว คู่มัจฉานพยุทธาน วัดเขียนมัน วัดเจดีย์หลวง เสถียรพิสัยที่เป็นที่ตั้งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนพื้นที่ด้านเวียงจะเป็นแนวกำแพงตั้งแต่แห่งหัวลินถึงแห่งทุ่งเชียง และเลียบบมาถึงแห่งคะตัก แห่งศรีภูมิ บริเวณนี้เป็นส่วนหยาบขอบไม่สำคัญนัก วัดและอาคารบ้านเรือนที่อยู่ตีนเวียงมีขนาดเล็ก ในสมัยพญาแสนภู บริเวณแห่งทุ่งเชียง เป็นที่ตั้งชุมชนจักรูนครคือ ดังปรากฏในตำนานสิทล่าวัง ข้างเขียนเรือร ส่วนพื้นที่ด้านทิศใต้เป็นที่ตั้งประพักของเชื้อพระวงศ์และขุนนางชั้นสูง ปรากฏในสมัยพญาแสนเมืองมั่งคั่ง ใช้เป็นที่ประพักของพระมหากษัตริย์ราชชนนี ตั้งท่าหน้าอยู่ท่าบรสามแตร ภายนอกเวียง เสด็จมาดูการก่อพระเจดีย์ที่พระเจ้าแสนเมืองมั่งสร้างค้างไว้หนึ่งทิวากัน (พงศาวดารโยนก: 306 - 307) ส่วนใจกลางเวียงเป็นสะดือเมือง เป็นที่ตั้งเสนาบดีเสถียรพิสัยประวัตติความเป็นมั่งคั่งแก่การบูชากับเมืองเชียงใหม่ มีความเชื่อกันว่าเริ่มแรกเมื่อมีการสร้างเมืองจะต้องฝังเสาหลักเมืองไว้เป็นที่มั่นก่อน ชาวเมืองเชียงใหม่บูชาอินทสิลในฐาน เลื้อเมือง ในพิธีสืบชะตาเมืองเชียงใหม่มีการบูชาทิศทั้งแปด บูชาสะดือเมืองอินทสิล ไฉ่ยง กุมภภัณฑ์และประตูเวียงทั้ง 5 แห่ง

แกนสำคัญของเมืองได้แก่แนวถนนสายหลักสองสายที่ตัดกัน แกนแนวนี้ได้แก่ถนนจากประตูท่าแพไปถึงหน้าวัดพระสิงห์ แกนตั้งได้แก่ถนนจากประตูข้างเมืองไปถึงประตูเชียงใหม่ บริเวณที่แกนทั้งสองตัดกันเรียก สี่แยกกลางเวียง ในแนวแกนทั้งสองจะมีวัดสำคัญตั้งอยู่มากมาย ส่วนกลางเวียงที่ถือว่าเป็นจุดศูนย์กลางของเมืองตามคติความเชื่อ มีอยู่ 2 แห่ง คือยุคเริ่มแรกสร้างในสมัยพญามังรายเรียกว่า "ระดือเมือง" สันนิษฐานว่าอยู่แถวบริเวณศาลากลางเก่า พบหลักฐานบ่อน้ำ ต่อได้ียงและกลุ่มโบราณสถานวัดระดือเมือง และบริเวณวัดเจดีย์หลวงในสมัยพญาแสนเมืองมาที่กำหนดใช้เจดีย์หลวงแทนสัญลักษณ์ของ "ชาวพระสุเมรุ" ถือเป็นจุดศูนย์กลางเมืองแห่งใหม่ โดยบริเวณจุดศูนย์กลางเมืองจะมีลานกว้างที่เรียกว่า "ช่วงหลวง" มีลักษณะเป็นลานเอกราบประสงค์ของเมือง ภายในกำแพงเมืองรูปสี่เหลี่ยมถูกกำหนดให้เป็นที่อยู่ของกษัตริย์ เจ้าชายและไพร่ที่เป็นผู้ใหญ่คนเมือง ในเวียงมีแหล่งรวมความมั่งคั่งของเมือง จากการศึกษาของ อิศรา กันแดง (2535: 84) กล่าวถึงโครงข่ายสัญญาณภายในเมืองที่พื้นที่เมืองถูกจัดระเบียบการใช้พื้นที่ออกไปเป็นพื้นที่ที่รองรับอาคารประเภทสถาปัตยกรรมได้แก่ วัดสำคัญของเมือง ตลาด บ้านขุนนางและไพร่เมืองชั้นดี ถนนภายในเป็นระบบตารางที่สอดคล้องกับรูปทรงของกำแพงเมืองและสัมพันธ์กับทางเข้า - ออก ของประตูเมืองแต่ละด้าน ถนนจะแบ่งพื้นที่เมืองออกเป็น บล็อกขนาดใหญ่ว่าอาคารประเภทสถาปัตยกรรมต้องการใช้พื้นที่จำนวนมาก

กำแพงเมืองชั้นนอกถูกปกปิดไว้เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของคนเมืองและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีความสำคัญต่อราชสำนักองจากกลุ่มขุนนางและไพร่เมืองชั้นดี ในสมัยหลังยุค "พิน่อกัน" ปรากฏว่าเขตกำแพงเมืองชั้นนอกเป็นที่พักอาศัยของชนหลายชาติพันธุ์ที่ถูกกักต้อนเข้ามาในเมือง โดยแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์จะมีผู้นำที่เป็นขุนนางระดับต่างๆ มีการตั้งถิ่นฐานตามเขตที่ถูกกำหนดความสำคัญต่อราชสำนัก มีการสร้างวัดประจำกลุ่มชาติพันธุ์และเป็นศูนย์รวมจิตใจของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ ลื้อ ยอง จีน มอญ เขี้ยว ฮ่อ พม่า ขวนเชียงแสน ชาวฮั่น เข่า เป็นต้น ระบบโครงข่ายสัญญาณในพื้นที่ส่วนนี้ไม่ก็สลาย ภายในเป็นถนนที่บิดกั่นเอง อิสระไม่มีระบบ ขนาดตามมิติขนาดเล็กลัดเลาะไปตามสภาพธรรมชาติ เพื่อนำการเดินทางเข้าสู่วัดต่างๆ ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญและมีส่วนอย่างมากต่อรูปแบบทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ในอดีต (อิสรา กันแดง: 2535:84)

ปาก้าของเมือง ชาวเมืองมีความเชื่อที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นจารีต ที่มีข้อห้ามมากพอในเวียงว่าเป็นสิ่งไม่ดี จะนำศพออกมาเผาข้างนอกเวียง ทางประตูทวยยาและมีจารีตห้ามเผาศพในเขตวัดและในบริเวณใกล้น้ำ (ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2539: 129) ส่วนขุนรณรัตน์ วิเชียรเขียว (2540: 209) กล่าวถึงสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพของกษัตริย์หรือเจ้าชายในสมัยราชวงศ์มังราย อาจจะใช้พื้นที่บริเวณ "ช่วงหลวง" ที่มีพื้นที่โล่งคล้ายสนามหลวงของกรุงเทพมหานคร หรือทุ่งพระเมรุของกรุงเทพมหานคร และในสมัยราชวงศ์กวีระตอนปลาย สถานที่ถวายพระเพลิงย้ายออกมาอยู่นอกเมืองด้านติดกับน้ำแม่ปิงที่เรียกว่า "ช่วงเมรุ" ส่วนปาก้าของชาวเมืองได้แก่ปาก้าประตูทวยยา

ตลาดในยุคเริ่มแรกสร้างเมืองเชียงใหม่ ตลาดถูกสร้างขึ้นมากพร้อมกัน สันนิษฐานว่าอยู่แถวบริเวณหน้าวัดพระสิงห์ ถึงสี่แยกกลางเวียง สภาพทั่วไปสันนิษฐานว่าเป็นสถานที่รองรับกิจกรรมการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า จะคิดตลาดเป็นบางช่วงเวลาเท่านั้น มิได้ค้าขายตลอดวัน (อิสรา กันแดง, 2535: 57)

3.4 ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ยุคราชวงศ์มังราย

พ.ศ. 1804 พญามังรายขึ้นครองราชย์ปกครองเมืองเงินยาง ทรงรวบรวมหัวเมืองใกล้เคียงที่แยกแตกแยกได้สำเร็จและเป็นพันธมิตรกับเมืองใหญ่ เช่น สุโขทัย พะเยา ปัว เป็นต้น

พ.ศ. 1805 พญามังรายมีนโยบายขยายอำนาจลงมณฑลใต้ หัวเมืองอำนาจของโกล ซึ่งกำลังจะยึดศูนย์กลางพม่า และตั้งเมือง

พ.ศ. 1805 - 1816 เป็นช่วงเวลาที่รวบรวมหัวเมืองต่างๆ อีกหลายแห่งโดยมีเมืองเชียงรายนับศูนย์กลาง

พ.ศ. 1816 ก่อตั้งแคว้นโยนได้สำเร็จโดยมีเมืองเชียงรายนับเมืองแห่งนี้เป็นเมืองสำคัญของแคว้น

พ.ศ. 1835 ยึดครองเมืองทริภุญไชยได้สำเร็จ นับแต่นั้นแคว้นทริภุญไชยถูกผนวกเข้ากับแคว้นโยนแล้ว ก่อตั้งเป็นอาณาจักรล้านนา (อิสรา กันแดง, 2535: 26)

พ.ศ. 1839 พญามังรายทรงสถาปนาเมืองเชียงใหม่และในปีเดียวกัน พญานิกได้ยกทัพเมืองเขาสงห์เข้าตีเชียงใหม่ โดยหวังจะยึดเมืองทริภุญไชยคืนแก่พญายมผู้เป็นพระราชบิดา เจ้าขุนครามราชบุตรของพญามังรายนำทัพเล็กต่อต้านและฆ่าพญานิกเสียที่บ้านแม่ตอมเตวเมืองเขาสงห์นคร และได้ขยายอาณาเขตตั้งได้ของเมืองเชียงใหม่ไปจนจรดเมืองนครลำปาง พุทธศักราช 1860 พญามังรายเสด็จสวรรคต พญาไชยสงครามขึ้นครองราชสมบัติได้ 4 เดือน ก็มอบแคว้นเมืองให้แก่พญาแสนราชบุตร พุทธศักราช 1862 เจ้าขุนศรีจกจากเมืองน่ายได้ยกทัพมาหวังชิงเชียงใหม่จากพญาแสนผู้หลาน พญาแสนหนีไปพึ่งพ่อท้าวแก้ว ผู้น้องที่เมืองฝางและแจ้งเหตุแก่พญาไชยสงครามผู้เป็นพระราชบิดา พุทธศักราช 1862 ทัพของพ่อท้าวแก้วจึงยกมาล้อมเมืองเชียงใหม่คืนจากเจ้าขุนศรีจกและขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 1865

หลังจากขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ได้ 2 ปี พ่อท้าวแก้วเป็นกบฏแก่พระราชบิดา พญาไชยสงครามจึงโปรดให้นำไปไว้เมืองจีน และสถาปนาพญาแสนขึ้นครองเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง และเมื่อพญาไชยสงครามถึงแก่พิราลัย พญาแสนจึงได้มอบแคว้นเมืองเชียงใหม่ให้แก่พญาคำฟูราชบุตร ส่วนพระองค์ได้สร้างเมืองเชียงแสนอีกครั้งในบริเวณที่ราบริมฝั่งแม่น้ำโขงใน พ.ศ. 1871

เมืองเชียงแสนเป็นเมืองโบราณรูปร่างสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดประมาณ 3,000 x 1,400 เมตร สภาพปัจจุบัน มีกำแพงเมืองก่ออิฐ 3 ชั้น ส่วนด้านตะวันออกติดแม่น้ำโขง ในรัชกาลพญาแสนเมืองเชียงแสนมีขนาดกว้างใหญ่ มีอาณาเขตในการปกครองรวม 32 พันนา

พุทธศักราช 1878 พญาแสนภูสวรรคต พญาผายูดำรงตำแหน่งอุปราชครองเมืองเชียงใหม่ พญาคำฟูขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ หลังจากการก่อกองทัพจะสาบสูญจึงมีแม่ทัพของพญาเม็งราย พญาแม่เมืองและพ่อขุนรามคำแหงเป็นเวลา 51 ปี พญาคำฟูได้ชักชวนพญาการเมืองนำแยกทัพมาตั้งเมืองพะเยาและผนวกเมืองพะเยาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในปี พ.ศ. 1881 พุทธศักราช 1888 พญาคำฟูสวรรคต พญาผายูขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ ในรัชกาลพญาผายูนี้ จินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวไว้ ได้มีการก่อสร้างพระเจดีย์หลวงและบูรณะกำแพงเมืองเชียงใหม่ขึ้นอีกครั้ง แต่อย่างไรก็ตามจากการศึกษาในปัจจุบันเชื่อว่า เจดีย์หลวงสร้างขึ้นในรัชสมัยพญาแสนเมืองมา ในพุทธศักราช 1939

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาสถาปนาขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การมีที่ตั้งที่สะดวกต่อการค้าและเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่พุ่งเข้าสู่หัวเมืองต่าง ๆ หลายสาย ทำให้กรุงศรีอยุธยาเป็นนครรัฐที่มีความเติบโตทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองการปกครองอย่างรวดเร็ว ในขณะเดียวกันอาณาจักรสุโขทัยซึ่งเป็นนครรัฐตั้งใน (inland) ที่ต้องใช้เส้นทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาในการคมนาคมค้าขายก็ถูกจำกัดตัวและเกิดความเสื่อมถอยลง และใน พ.ศ. 1921 เมื่อทัพสมเด็จพระบรมราชาธิราช แห่งกรุงศรีอยุธยายกมาตีชัยชนะเหนือทัพพระมหาธรรมราชา อานาจของกรุงสุโขทัยก็สิ้นสุดลง

พุทธศักราช 1910 พญากือนาขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ ในครั้งนั้นเมืองเชียงใหม่มีความรุ่งเรืองยิ่งนัก ทั้งด้านการเมืองการปกครองและพระพุทธศาสนา โดยได้มีเนนตพระสุมนนระจากกรุงสุโขทัยนำพระพุทธรูปสลาลงลักการงค์ ขึ้นมาประดิษฐานยังนครเชียงใหม่ สร้างวัดวาอารามและศาสนสถานขึ้นเป็นจำนวนมาก ครั้งสิ้นรัชกาลพญากือนาใน พ.ศ. 1931 ทัพมหาพรหมจากเมืองเชียงรายกรีฑทัพถล่มเมืองเชียงใหม่ โดยหวังจะชิงเมืองเชียงใหม่จากพญาแสนเมืองมาผู้เป็นหลาน แต่ชาวเชียงใหม่ไม่เป็นใจด้วย ทัพมหาพรหมจึงหนีไปพึ่งกรุงศรีอยุธยา และนำทัพกรุงศรีอยุธยาที่เกณฑ์เมืองเชียงใหม่แต่มีได้ จึงกลับคืนมายังนครเชียงใหม่โดยนำเอาพระพุทธรูปสิงห์คู่คืนมาด้วย พญาแสนเมืองมาจึงโปรดให้ทัพมหาพรหมกลับคืนไปครองเมืองเชียงราย และทางโปรดฯ ให้สร้างวัดเจดีย์หลวงขึ้นในพุทธศักราช 1939

สิ้นรัชสมัยพญาแสนเมืองมา พญาสามฝั่งแกนราชบุตรขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ ทำการยกมาตั้งนครเมืองเชียงรายยกทัพมาหวังชิงเมืองเชียงใหม่แต่มีได้จึงหนีไปพึ่งกรุงสุโขทัย ทัพของพญาไสโยไถจึงยกมาตีได้เมืองพะเยาเมืองฝางและยกเข้าประชิดเมืองเชียงใหม่ แต่เมื่อได้สร้างน้ำที่คอยสกัดกั้นหลวงเจ็ดลินก็มีใจกันกำมกัมาเมืองเชียงใหม่ จึงยกทัพกลับยังกรุงสุโขทัย พญาสามฝั่งแกนจึงโปรดฯ ให้บูรณะเวียงเจ็ดลินคืนที่ซึ่งคอยสุทพและในปีนั้น พญาฮ่อก็ได้ส่งขุนนางมาทวงส่วนซึ่งยกดล่สงเสียตั้งแต่รัชสมัยพญากือนา แต่พญาสามฝั่งแกนก็โปรดให้ตัดสายเสียใน พ.ศ. 1948 กองทัพฮ่อจึงยกมาตีเมืองเชียงใหม่แต่พ่ายไปด้วยยุทธานาทัพของมหาเศรษฐีวังโสรเจ้าวัดดอนแก้ว

พุทธศักราช 1985 เจ้าแก้วลก ราชบุตรองค์ที่ 6 ในพญาสามฝั่งแกนปราบดาภิเษกขึ้นครองนครเชียงใหม่ ในครั้งนั้นเมืองเชียงใหม่เจริญรุ่งเรืองสูงสุดทางด้านการเมือง การปกครอง ศาสนาและศิลปวัฒนธรรม โดยได้ขยายอาณาเขตของล้านนาไปจนจรดเมืองเขมร เมืองน่าน เมืองพง เมืองลือ ลิบสองพันนา และได้ทำ "อัฐมสังคายนา" พระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งที่แปดของโลกและเป็นครั้งแรกในแดนล้านนาที่วัดโพธารามรวมมหินทราหรือวัดเจ็ดยอด

พุทธศักราช 2002 พญคติโลกธาณกัณฑ์เมืองพงในแคว้นสิบสองพันนาคือ พระบรมไตรโลกนาถจึง ยกทัพหลวงขึ้นมณฑลเมืองเชียงใหม่อีกครั้งแต่มิได้ ทัพเมืองเชียงใหม่ง้างไปตีจนถึงชายแดนเมืองและได้เมืองเชียง

การพ่ายแพ้ต่อทัพ เมืองเชียงใหม่ง้างหลายต่อหลายครั้ง ทำให้พระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาทรงอุปถัมภ์ ให้หม่อมมั่งงูลหว่างเข้าทำลายเดชนกภาพของเมืองเชียงใหม่นั้น ซึ่งหม่อมมั่งงูลหว่างได้เข้ามาจำพรรษาอยู่ที่วัดนิเวศธรรมสถาน แล่งแสงศาสตร์สิบสองพันนาผู้มีเลื่อมใสเป็นอันมาก ความทราบถึงพญคติโลกธาณจึงโปรดให้สร้างปราสาทขึ้นถวายณที่หม่อมมั่งงูลหว่าง และได้ตรัสถามเกี่ยวกับวิถีทางให้เมืองเชียงใหม่ง้างจริงรู้งเรื่อง มั่นคงและวิอาณภาพ ซึ่งหม่อมมั่งงูลหว่างได้พญคติโลกธาณไต่ถามไต่ถามครั้นอันเป็นไมตรีเมืองที่บริเวณตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่ออกเฉียง และให้ถือกำแพงปรับพื้นที่ตามคูเมือง ก่อตั้งพระราชวังขึ้นในบริเวณนี้เคยเป็นที่ประดิษฐานไมตรีเมืองนั้นตั้งแต่หม่อมกัณฑ์การบริพัตรก็มีได้สมควร สมัคคีตั้งก่อน

แต่ต่อมากเมื่อพระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จให้ราชทูตนำบรรณาการมาถวายแก่พญคติโลกธาณเพื่อสืบข่าวซึ่งหม่อมมั่งงูลหว่างและมิใช่บอกเพื่อทำคุณไสยแก่พญคติโลกธาณอีกครั้น พญคติโลกธาณก็ทรงจัดได้และทรงสืบความเกี่ยวพันถึงซึ่งหม่อมมั่งงูลหว่าง จึงโปรดให้นำไปถ่วงน้ำเสีย

พุทธศักราช 2030 พญคติโลกธาณสวรรคต พระยอดเชียงรายผู้หลานขึ้นครองเมืองเชียงใหม่นั้น แต่พระยอดเชียงรายฝากฝังชื่อ เสนาอำมาตย์จึงนำไปประทับไว้ที่เมืองน้อยและปราบดาภิเษกพระเมืองแก้วราชบุตรขึ้นครองนคร เชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2038 ในช่วงรัชกาลพระเมืองแก้วนี้ นอกเหนือจากการสร้างและทำนุบำรุงพระศาสนาไว้ด้วยแล้ว ยังได้ทำการบูรณะกำแพงเมืองเชียงใหม่อีกครั้งใหญ่ใน พุทธศักราช 2059 - 2060

สิ้นรัชกาลพระเมืองแก้ว เสนาอำมาตย์พร้อมกันแต่งตั้งพญาเสนาธรรมาธิบดีขึ้นครองเมืองเชียงใหม่นั้น แต่อยู่มาไม่นานก็เกิดกบฏพระชนม์เสีย เสนาอำมาตย์จึงพร้อมกันเชิญพระไชยเชษฐาจากนครล้านช้างขึ้นครองเมืองเชียงใหม่นั้น มีกษัตริย์องค์ที่พญายุชยกษัตริย์กษัตริย์เมืองเชียงใหม่นั้น เสนาอำมาตย์จึงสถาปนาพระนางจันประภาเทวีขึ้นครองนครเชียงใหม่นั้น ในขณะเดียวกันนางกัณฑ์พระบรมไตรโลกนาถก็ยกมาคิดเมืองเชียงใหม่นั้น พระนางจันประภาเทวีจึงโปรดฯ ให้นำบรรณาการไปถวาย

พุทธศักราช 2088 แผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ยอดเจดีย์หลวงและเจดีย์พระสิงห์พร้อมเจดีย์หลายองค์หักตกลงมา ฟ้าของหูกจากเมืองนายนำทัพมาปล้นตีเอาเมืองเชียงใหม่นั้น ล้อมอยู่ 1 เดือน 25 วันไม่ได้เมือง จึงยกทัพกลับไปเมืองนาย และหลังจากนั้นนางกัณฑ์กรุงศรีอยุธยา ก็ยกมาตีได้เมืองลำพูน เวียงกุมกามและยกทัพเข้าตีเมืองเชียงใหม่ง้างกันได้อีกแต่มิได้

พุทธศักราช 2090 พระไชยเชษฐาราชนัดดาในพระเมืองแก้วจากล้านช้างมาครองเมืองเชียงใหม่นั้นได้เพียง 1 ปี เสด็จจากล้านช้าง ในยามนั้นเมืองเชียงใหม่ง้างระส่ำระสายยิ่งนักด้วยกษัตริย์ผู้ครองนครมิได้ เสนาอำมาตย์ ต่างแย่งชิงกันเป็นใหญ่ จึงเชิญเสด็จพระมกุฎจากเมืองนายขึ้นครองนครเชียงใหม่ง้างในพุทธศักราช 2094

พ.ศ. 2095 พระเจ้ากรุงหงสาวดีขยายอำนาจเข้ามายุ่งบริเวณแม่น้ำคงมั่งตะวันตก และในพุทธศักราช 2101 ท้าพกรุงหงสาวดีก็ยกเข้ามาล้อมเวียงเชียงใหม่ ได้ 3 วัน 3 คืน จึงได้เวียงเชียงใหม่

เมืองเชียงใหม่สถาปนาขึ้นโดยพญามังรายในพุทธศักราช 1839 เจริญรุ่งเรืองเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร ล้านนาจนถึงพุทธศักราช 2101 เป็นเวลาข้าม 262 ปี จึงเสียเอกราชแก่กรุงหงสาวดี

3.4.1 ลักษณะโครงสร้างผังเมืองยุคราชวงศ์มังราย

1. กำแพงเมือง

- รัชสมัยพญามังราย เป็นโครงสร้างที่มีความสำคัญต่อเมืองในแง่ยุทธศาสตร์ ทำหน้าที่ปิดล้อมพื้นที่เมือง เพื่อความปลอดภัย นอกจากนี้ยังแสดงถึงขนาดของเมือง จำนวนประชากรเมืองโดยประมาณอีกด้วย กำแพงเมือง เชียงใหม่แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ กำแพงเมืองชั้นใน กำแพงเมืองชั้นนอก

กำแพงเมืองชั้นใน เมื่อแรกสร้างมีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณเมืองสุโขทัย อาจเป็นกำแพงดินมาก่อน แล้วจึงก่อด้วยอิฐ หรืออาจจะก่อด้วยอิฐมาแต่แรกก็ยังไม่แน่ชัด ต่อมาภายหลังมีการซ่อมแซมบูรณะหลายครั้งจนร่วมปลายยุคอดีต รูปทรงของกำแพงเมืองจึงเปลี่ยนแปลงเป็นรูปทรงเกือบสี่เหลี่ยมจัตุรัสเช่นที่ปรากฏมาจนทุกวันนี้ กำแพงเมืองชั้นในทำหน้าที่ปิดล้อมพื้นที่ส่วนสำคัญของเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัง วัดสำคัญของเมือง ตลาด บ้านและชุมชนของขุนนาง และไพร่เมืองชั้นดี

กำแพงเมืองชั้นใน จากกำแพงเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 900 x 1,000 วา ที่สร้างขึ้นในสมัยพญามังรายอาจเป็นเพียงพูนดินหรือก่ออิฐมาแต่แรกก็ยังไม่แน่ชัด ตำแหน่งหลายเล่มกล่าวถึง กำแพงเมืองเชียงใหม่ก่อด้วยอิฐตั้งแต่ต้น เช่น ชินกาลมณีปกรณ์ (พระรัตนปัญญา เคาระ, 2510: 108) ตำแหน่งพื้นเมืองเชียงใหม่ (สรวน โชติสุภรัตน์, 2514: 27) "...ก่อดั้งก่อเวียงก่อดินสี่ (ดินสี่ = ดินผา = อิฐ)..." (ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่, 2518: 17) แต่ตำแหน่งเหล่านี้เขียนขึ้นในสมัยพญาแก้ว (พ.ศ. 2538-2068) จึงเกิดขึ้นอย่างจำกัดว่า จะเชื่อถือได้มากน้อยเพียงไร

กำแพงเมืองชั้นนอก หรือ "กำแพงดิน" มีรูปทรงอิสระเป็นวงโค้ง คล้ายรูป "บิ๊อกฉัก" โอบล้อมกำแพงเมืองชั้นในทางด้านทิศตะวันออก และทิศใต้ ที่เรียกกันว่า "ราชคูเมือง" แนวกำแพงอาศัยแนวลำน้ำตามธรรมชาติบวกการขุดแต่งเพื่อเติมอีกเล็กน้อยเป็นภาคต่อ เริ่มต้นจากแจ้งศรีภูมิ มุมเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกำแพงเมืองชั้นใน เลียบตามลำน้ำแม่ท่าหลวงทางทิศใต้ มาบรรจบกับลำคูไขว่ เลียบมาทางด้านทิศตะวันตกและวกขึ้นทางทิศเหนือ ขุดแต่เพิ่มเติมขึ้นไปบรรจบกับกำแพงเมืองชั้นในที่แจ้งคูเมือง มุมเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ กำแพงเมืองชั้นนอกทำหน้าที่ปิดล้อมพื้นที่เมืองในส่วนที่เป็นที่ตั้งบ้านและชุมชนของไพร่

กำแพงเมืองชั้นนอก หรือ "กำแพงดิน" สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ทางการศึกษาเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบันกล่าวเป็น 3 ประเด็น คือ สร้างขึ้นในสมัยพญามังราย (โคลงนิราศทมิฬภูมัย, 2516: 197-198) สร้างขึ้นในสมัยท้าวแก้ว (พ.ศ. 2094-2107) ขณะที่เชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า "...ที่ขุดคือเวียงทั้งวันออกมทั้งได้แปลง

เป็นคือสูงล้ำเวียงไฉ่แล้ว...สร้างเวียงใหม่ทำกำแพงหนา ทือเป็นทุ่งนารุกาบเวียงเก่า..." (ตำนานพื้นเมืองล้านนาเชียงใหม่, 2524: 17) และประเด็นสุดท้ายพงศาวดารไชยเมือง ฉบับพระราชหัตถเลขาของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่า สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2205 เมื่อเจ้าพระยาโกษา (เหล็ก) ยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ "...ให้พลทหารก่อกำแพงเมืองไว้ทั้งหนึ่งในด้านข้างทักษิณทิศของเมืองเชียงใหม่..." (ประชุม ณ บางช้าง, 2527: 81)

- รัชสมัยพญาผญา พ.ศ. 1883 ทรงครองเมืองเชียงใหม่ และย้ายศูนย์กลางการปกครองของล้านนมาจากเมืองเชียงแสนมาตั้งที่เชียงใหม่อีกครั้ง และในราวพ.ศ. 1885 ทรงโปรดให้ทุบขยายคูเมืองให้มีขนาดกว้างถึง 16 เมตร พร้อมทั้งสร้างกำแพงเมืองเชียงใหม่ด้วยอิฐและสร้างวัดพระสิงห์

- รัชสมัยพญาแสนเมืองมา พ.ศ. 1943 พญากือนาสวรรคต พ่อค้ายวมหาพรหมจากเมืองเวียงจันทน์พาห้วยจะริงเอาเมืองเชียงใหม่จากพญาแสนเมืองมาผู้หลาน แต่ชาวเมืองเชียงใหม่มีใจ ทักมหาพรหมจึงหนีไปพึ่งกรุงศรีอยุธยา ทางเชียงใหม่เกรงว่าทัพกรุงศรีอยุธยาจะยกขึ้นมาก จึงโปรดให้เจาะกำแพงเมืองด้านที่ติดกับวัดพระธาตุน้อยเชิญพระศพพญากือนาจากพระราชวังซึ่งอยู่นอกเมืองเชียงใหม่เข้ามาประดิษฐานในเมืองเชียงใหม่ บริเวณเขียงขวางหลังกำแพงนั้นให้ติดตั้งเดิม

- รัชสมัยพญาสามฝั่งแกน ในครั้งนั้นพื้นที่ภายนอกกำแพงเมืองเชียงใหม่ทางด้านใต้ คงจะถูกใช้ตั้งที่ประทับของเชื้อพระวงศ์และเหล่าขุนนางชั้นสูง ดังปรากฏความตามพงศาวดารโยนกว่า "...ส่วนพระมหาเทวีราชชนนีนั้น ตั้งตำหนักอยู่ตำบลสวนแรมภายนอกเวียง เสด็จมาดูการก่อพระเจดีย์ที่พระเจ้าแสนเมืองมาสร้างกำแพงนั้นทุกวัน จึงให้เจาะกำแพงเวียงทำประตูชักออก ณ ที่ใกล้ตำหนักสวนแรมนั้น ประชุมนั้นจึงปรากฏนามว่าประตูสวนเรลิมมาทุกวันนี้..."

- รัชสมัยพญาติโลกราช แม้จะไม่มียุทธการเอกสารที่ระบุชัดเจนว่า กษัตริย์พระองค์ใดเป็นผู้สร้างกำแพงเมืองเชียงใหม่ด้วยอิฐ แต่จากประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงการเป็นกษัตริย์ที่เชี่ยวชาญในการยุทธและสามารถแผ่อำนาจของเชียงใหม่ได้กว้างไกล และเมื่อเปรียบเทียบกับกำแพงเมืองเพชรและเมืองเชียงแสนแล้ว ทำให้อาจสรุปได้ว่า ก่อนรัชสมัยพญาติโลกราช กำแพงเมืองเชียงใหม่ควรเป็นกำแพงอิฐแล้ว ด้วยเอกสารไม่ได้กล่าวถึงการซ่อมสร้างหรือบูรณะกำแพงเมืองเชียงใหม่ ในรัชสมัยพญาติโลกราชเลย ตรงกันข้ามเอกสารได้กล่าวถึงพญาติโลกราชหลงเชื่ออุบายของกษัตริย์มั่งคั่งหลวงหลั่งได้ศึกของกรุงศรีอยุธยา และโปรดให้ "...ให้ไปหุดล้างปราการเวียงอันเจ้าพระพญามังรายที่ก่อนนั้นเสียแล้วหรือเมืองเวียงที่ราบเพียงดิงม แล้วให้ตัดไม้โคกตันอันเป็นสิริมงคลมาถมกั้วงมกั้ว ที่อุตุเดียวทั้งเคล้าทั้งราก แล้วให้เอาอิฐที่มกลหรือราบเพียงทุ่งแล้วเอาพุกามมั่งคั่งหลวงหลั่งไม้ที่ที่ก่อตั้งคณเขตต์แลคฤม่น้อยทอนอน โรงช้าง โรงม้า ท้องหอตั้งทุ่งแล้วจึงปลงลงนามว่า สีมูมิ หนึ่งเด จึงให้บ่อประตูหินชื่อว่าประตูสีมูมิ แล้วให้เอียงช้างสีมูมิไปปล้น..." (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ฉบับ 700 ปี: 76-77) ด้วยอุบายของกษัตริย์มั่งคั่งหลวงหลั่งกำแพงเมืองด้านตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่ได้ถูกทำลายลง ต่อมากองทัพอยุธยาได้ส่งพลสี่พันพลลงมาทำคุณโดยแก่พญาติโลกราช พลสี่พันพลลงได้ "...พึงไทยยังปะชูทุ่งเผ่งว่า อัน..." แต่เมื่อทรงทราบว่า เป็นอุบายของกรุงศรีอยุธยา ก็โปรดให้ "...ชุดประตูทั้ง 6 คีได้ไทย 6 ไท ชักชุดทำกลางเวียงได้ออกไปบน 7 ไท แล้วให้เอาไฉนเสียยังหัวขั้วค้ำ แล้วให้เอาถ่านตักน้ำแม่ไคร..." (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ฉบับ 700 ปี: 78)

- รัชสมัยพระเมืองแก้ว พ.ศ. 2061 พระเมืองแก้วครองเมืองเชียงใหม่ก็ได้โปรดให้บูรณะกำแพงเมืองเชียงใหม่ขึ้นอีกครั้ง การบูรณะซ่อมแซมกำแพงเมืองในครั้งนั้นกินเวลายาวนานร่วม 3 ปี นอกเหนือจากการบูรณะกำแพงเมืองในส่วนที่พญาคอโลกราชโปรดฯ ให้จะพังออกแล้ว การที่จะเป็นการบูรณะกำแพงเมืองที่อาจปรักหักพังขึ้นใหม่ทั้งหมดด้วย

กำแพงเมืองในยุคราชวงศ์มังรายนี้ ปรากฏเป็นรูปแบบกำแพงชั้นนอกและชั้นในแล้ว และกำแพงเมืองยังมีความสำคัญในด้านยุทธศาสตร์ป้องกันเมืองควบคู่กับคูน้ำ

2. คูเมือง

คูเมืองมีประโยชน์ใช้สอยที่สำคัญทางยุทธศาสตร์ เพื่อเว้นระยะหรือเป็นตัวอุปสรรคไม่ให้ข้าศึกศัตรูมาตั้งกองทัพบริเวณกำแพงเมือง เป็นเทคนิคทางกายภาพของการป้องกันเมืองในอดีต ที่มีรูปแบบการรบแบบ "ถึงตัว" ผลพลอยได้ของการมีคูเมืองก็คือใช้เป็นแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคและใช้ประโยชน์ในการระบายน้ำของเมือง โดยทั่วไปแล้วคูเมืองเกิดขึ้นได้ใน 2 ลักษณะคือ เกิดจากการอาศัยแนวลำน้ำตามธรรมชาติที่มีอยู่มาการขุดแต่งเพิ่มเติมเพื่อให้ได้รูปทรงตามต้องการ ส่วนใหญ่จะใช้กับเมืองที่สภาพของลำน้ำตามธรรมชาติไม่เอื้ออำนวยให้ เช่น ระดับน้ำไม่สม่ำเสมอในแต่ละฤดูกาล น้ำน้อยเกินไป เมืองก็ไม่ปลอดภัย น้ำมากเกินไปก็ท่วมเมือง จึงต้องขุดขึ้นใหม่เพื่อจะสามารถควบคุมระดับน้ำได้ ตัวอย่างของเมืองเหล่านี้ได้แก่ เมืองสุโขทัย เป็นต้น คูเมืองเชียงใหม่แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ตามแนวกำแพงเมืองคือ คูเมืองชั้นใน คูเมืองชั้นนอก

คูเมืองชั้นใน เป็นคูขุดตามแนวกำแพงรูปสี่เหลี่ยม "...เลียบคูสกนที่อันจะขุดคูพระนครทั้ง 4 ด้าน..." (พระยาประชกจิกรจักร์, 2498: 356) เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของที่ตั้งเมือง มีความลาดชันการรักษาระดับน้ำในคูเมืองจึงต้องสร้างกั้นกันน้ำเป็นระยะ ๆ ดังนั้น จึงได้มีการใช้หรือขุดลอกหน้าประตูบริเวณคูเมือง การขุดคูใช้สะพานทำด้วยไม้ไผ่ (สะพานเรือ) ข้ามคานข้ามไป ข้ามคูก็ก้าวออก

คูเมืองด้านนอก อาศัยแนวตามธรรมชาติของลำน้ำแม่ท่า ลำคูไหวและการขุดแต่งเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยเป็นคูเมือง น้ำแม่ท่าเป็นลำน้ำสายย่อยของแม่น้ำปิง ถึงแม้ว่าจะมีระดับน้ำไม่สม่ำเสมอตามลักษณะของลำน้ำในภาคเหนือ แต่ก็ใช้ประโยชน์เป็นคูเมืองชั้นนอกได้ เพราะโอบล้อมพื้นที่ชั้นนอกที่มีความสำคัญน้อยกว่าชั้นใน ความเคร่งครัดเรื่องความปลอดภัยทางยุทธศาสตร์จึงน้อยกว่า เวือนขนาดเล็กสัญจรได้

3. ประตูเมือง

ประตูเมืองเป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของเมืองในสมัยโบราณที่ปิดล้อมพื้นที่เมืองด้วยกำแพง คือเมืองจะไม่ขยายตัวออกไปตามธรรมชาติ แต่จะถูกชะตุดและความคุมด้วยแนวกำแพงที่ออกแบบไว้ โดยมีประตูเมืองเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ ระหว่างกิจกรรมภายในและภายนอกเมืองเข้าด้วยกัน เป็นจุดรวมของกิจกรรม จุดเปลี่ยนแปลงกิจกรรม และเป็นจุดที่ควบคุมความปลอดภัยของเมือง บรรายกาศ หน้าที่ของประตูเมืองแต่ละด้านจะไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่

กับความเชื่อ เช่น ประตูด้านทิศเหนือเป็นประตูทางสัญจรของชาติที่ยึดถือว่าเป็นประตูทิศมงคลของเมือง ประตูด้านทิศตะวันตกจะเป็นประตูที่ติดต่อกับระหว่างชุมชนภายในและภายนอกเมือง เพราะเชื่อกันว่าทิศตะวันตกเป็นทิศของการตั้งถิ่นฐาน ประตูด้านทิศใต้เป็นเส้นทางออกของศพไปสู่สุสาน ประตูด้านทิศตะวันตกเป็นประตูออกไปสู่อัศวินาสี ซึ่งอยู่กับสภาพภูมิประเทศ เช่น ประตูด้านทิศตะวันออก จะเป็น "ประตูหน้าบ้าน" ของเมืองเชียงใหม่ ที่มีกิจกรรมการค้า ผู้คนมากมาย เพราะมีแม่น้ำปิงเส้นทางคมนาคมที่สำคัญอยู่ทางด้านนี้ เป็นต้น ประตูเมืองแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ตามแนวกำแพงเมือง คือ ประตูเมืองชั้นใน ประตูเมืองชั้นนอก

ประตูเมืองชั้นใน เมื่อเริ่มก่อรูปเมืองเชียงใหม่มีประตูเมือง 4 ประตู ตั้งอยู่ที่ประมาณกึ่งกลางของกำแพงเมือง แต่ละด้าน ด้านทิศเหนือ ได้แก่ "ประตูหัวเวียง" ด้านทิศตะวันออก ได้แก่ "ประตูท่าแพ" เนื่องจากเป็นทางออกไปสู่ท่าเรือท่าแพริมแม่น้ำปิง ด้านทิศตะวันตก ได้แก่ "ประตูท้ายเวียง" ด้านทิศตะวันตก ได้แก่ "ประตูสวนดอก" เนื่องจากมีสวนดอกไม้หลายอย่างอยู่ทางออกไปประมาณ 100 วา แต่ละประตูมีบานสำหรับเปิด-ปิดได้ "...อย่าขัดประตูเวียงเก่าอาว...และ...จึงหือทับประตูเวียง เอาทั้งค้ำประตูไว้ทุกประตู..." (สงวน ไซติสุวรัตน์, 2514: 35, 68) ประตูเมืองที่ 5 เกิดขึ้นในสมัยพญาสามฝั่งแกน ประมาณ พ.ศ. 1945 เพื่อให้พระราชมารดาใช้เป็นทางเข้า-ออก ได้แก่ "ประตูสวนแร่" "...พระมเหศวรวิภาวดีนั้น ตั้งตำหนักอยู่ท่าบลดสวนแรกลานนอกเวียง (โรงพยาบาลสวนปรุงในปัจจุบัน) เสด็จมาดูการก่อสร้างพระเจดีย์ที่พระเจ้าแสนเมืองมาสร้างค้างไว้หนึ่งทิววัน จึงให้เจาะกำแพงเวียงท่าประตูเข้า-ออก ณ ที่ใกล้ตำหนักสวนแร่นั้น ประตูนี้จึงปรากฏนามว่าสวนแร่..." (พระยาประชาภิจักรจักร์, 2498: 409)

ประตูเมืองชั้นนอก สันนิษฐานว่ามี 3 ประตู ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สัมพันธ์กับแนวถนนหลักที่ลากผ่านประตูชั้นในออกมา ด้านทิศตะวันออก ได้แก่ "ประตูท่าแพชั้นนอก" ด้านทิศใต้มี 2 ประตู ได้แก่ "ประตูหัวเวียง" ตั้งอยู่แนวเดียวกับกับประตูท้ายเวียง ณ บริเวณหน้าแม่น้ำแม่ก๊กบรรจบกับลำคูไขว่ "ประตูทวยยา" ตั้งอยู่แนวเดียวกับประตูสวนแร่ ใช้เป็นเส้นทางนำศพออกไปนอกเมือง

- ประตูเมืองช่วง พ.ศ. 1984-2068 ประตูเมืองชั้นใน 5 ประตู ประตูเมืองชั้นนอก 3 ประตู ต่อมาในสมัยพญาติโลกราชมีการเจาะประตูเมืองใหม่เพิ่มอีก 1 แห่ง ได้แก่ "ประตูศรีภูมิ" เพื่อให้เป็นทางเข้า-ออก ระหว่างวังศรีภูมิกับพื้นที่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน "...จึงหือบอง (เจาะ) ประตูเวียงดินชื่อว่าประตูศรีภูมิ..." (สงวน ไซติสุวรัตน์, 2514: 62) ที่ผ่านมากดูเหมือนเราจะเข้าใจกันว่าประตูศรีภูมิคือประตูเมืองชั้นใน (คุม ณ บางช้าง, 2527: 82) (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2529: 174) แต่มีข้อคิดบางประการที่อยากจะเสนอแนะไว้เพื่อหากยังยึดกันต่อไปว่า ประตูศรีภูมิควรจะเป็นประตูเมืองชั้นนอกหรือไม่ ดังนี้ พบหลักฐานว่าประตูศรีภูมิจึงจะเป็นประตูเมืองชั้นนอก จากตำแหน่งพื้นเมืองเชียงใหม่ "...จึงหือบอง (เจาะ) ประตูเวียงดิน ชื่อว่าประตูศรีภูมิ..." (สงวน ไซติสุวรัตน์, 2514: 62) พงศาวดารโยนก "...เจาะประตูเวียงดินชั้นนอกเรียกว่าประตูศรีภูมิ..." (พระยาประชาภิจักรจักร์, 2498: 452) เวียงดินก็คือกำแพงดินหรือกำแพงเมืองชั้นนอกนั่นเอง

- ตำแหน่งที่ตั้งของวังศรีภูมิ สันนิษฐานว่าตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือใกล้กับเบงศรีภูมิ ดังปรากฏร่องรอยทางกายภาพของคูน้ำ คันดิน (สิริมา สุภาจรรยา, 2528: 1-5) ซึ่งสอดคล้องกับตำแหน่งพื้นเมืองเชียงใหม่

ที่ว่า "...การตั้งนิเวศน์ในสถานที่นั้นแยกต่างหากได้ทันทีคือ (ดู) กับประการเดียวกันใน (กำแพงเมือง)..." (สงวน ไซติสวัทัศน์, 2514: 62) และการสร้างวังศรีภูมิเป็นผลมาจากกลยุทธ์ของอยุธยา ที่ต้องการสร้างจุดอ่อนของเมืองขึ้นเพื่อ จะได้ตีเมือง เชียงใหม่ได้โดยง่าย เพราะกำแพงเมืองมีช่องโหว่จากการเจาะประตูเมืองทั้งขึ้น เมื่อวังศรีภูมิตั้งอยู่ในตำแหน่งดังกล่าว การเจาะประตูจึงควรเกิดขึ้นที่กำแพงเมืองขึ้นนอก และประตูศรีภูมิก็คือประตูเมืองขึ้นนอกด้วย

พบหลักฐานกล่าวถึง "ประตูข้างมอญ" ประมาณพ.ศ. 2368 ว่า "...คักคาก (คางคก) เป็นหลุมรับประตูข้างมอญ..." (สงวน ไซติสวัทัศน์, 2514: 134) แต่ยังไม่แน่ชัดว่า ประตูจะเป็นประตูขึ้นในหรือประตูขึ้นนอก เพราะพบความขัดแย้งจากแผนที่ พ.ศ. 2447 ว่าเป็นประตูเมืองขึ้นนอก แผนที่พ.ศ. 2466 ว่าเป็นประตูเมืองขึ้นใน สรุปความว่าในช่วงเจริญสูงสุดนี้มีประตูสร้างขึ้นใหม่ 2 ประตู ได้แก่ ประตูศรีภูมิเป็นประตูเมืองขึ้นนอก ประตูข้างมอญไม่ทราบตำแหน่งที่แน่ชัด

4. โครงการการสัญจร

จากการศึกษาของอิสรา กันแดง (2535: 83-87) สรุปได้ดังนี้คือ เมืองในภาคเหนือเต็มไปด้วยภูเขาสูงสลับซับซ้อน ลำน้ำคดเคี้ยวและเชี่ยวกราก การสัญจรภายในเมืองที่ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาจึงใช้ทางบก และเลือกใช้การสัญจรทางน้ำในการติดต่อกับภายนอก ขณะที่เมืองในภาคกลางตั้งอยู่บนที่ราบกว้างใหญ่ มีลำน้ำที่กว้าง น้ำไหลช้า และมีปริมาณสม่ำเสมอ วิธีการสัญจรทางน้ำซึ่งสะดวกกว่าจึงถูกเลือกใช้ และใช้การสัญจรทางบกในการเดินทางที่มีเส้นทางของทางน้ำไม่ถึง เช่น อยุธยา กรุงเทพฯ เป็นต้น ความแตกต่างของการเลือกใช้วิธีการสัญจรนี้ส่งผลโดยตรงต่อผังเมือง เช่นในอดีตที่เมืองเชียงใหม่ใช้แม่น้ำปิงเป็นเส้นทางหลักในการติดต่อกับโลกภายนอก เมืองจะหันมากิจกรรมต่าง ๆ ลุ่มแม่น้ำ แต่เมื่อการสัญจรทางบกได้รับการพัฒนาเกิดขึ้น รถยนต์ ความสำคัญของทางน้ำจึงลดลง การเจริญเติบโตของเมืองหันหน้าเข้าสู่ถนน เกาะตัวตามแนวถนน (ribbon type) เมืองขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วเพราะคนเดินทางได้สะดวกขึ้น ในการศึกษาลักษณะเฉพาะของโครงการการสัญจรนี้ ได้พิจารณาถึงปัจจัยสำคัญที่มีผลโดยตรงในการกำหนดรูปแบบของโครงการในแต่ละสมัย โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทดังนี้

ปัจจัยที่เป็นนอกระบบ คือปัจจัยที่มีผลมาจากความเชื่อ การวิถิพิพฒนแนวความคิดในการวางผังจากเมืองอื่น นโยบายและการออกแบบเมืองของชนชั้นปกครอง เนื่องจากเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจ ประสบการณ์การสร้างเมืองที่ผ่านมาในอดีต เป็นต้น ลักษณะเฉพาะของโครงการการสัญจรของเมืองเชียงใหม่ในอดีต เริ่มต้นวางโครงการภายใต้กฎเกณฑ์ของเมืองตามแนวความคิดแบบ "พุทธศาสนิกนิกายลังกาวงศ์" ที่วิถิพิพฒนมาจากสุโขทัย ตลอดจนระเบียบแบบแผนผังเมืองวางผังเมืองแบบสุโขทัย เมืองถูกจัดระเบียบการใช้พื้นที่ออกเป็นส่วนๆ แต่ละส่วนมีประโยชน์ใช้สอยเฉพาะที่ต่างกัน ความต่างกันของประโยชน์ใช้สอยนี้เอง คือ กฎเกณฑ์เบื้องต้นที่กำหนดลักษณะเฉพาะของโครงการการสัญจร เริ่มต้นจากพื้นที่ในกำแพงเมืองรูปสี่เหลี่ยม ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของเมือง เป็นพื้นที่เพื่อรองรับอาคารประเภทสถาบัน อันได้แก่วัง วัดสำคัญ ของเมือง ตลอด บ้านขุนนาง และไพร่เมืองขึ้นดี ถนนภายในเป็นระบบตารางที่สอดคล้องกับรูปทรงของกำแพงเมือง และ

สัมพันธ์กับทางเข้า-ออกของประตูเมืองแต่ละด้าน ถนนจะแบ่งพื้นที่เมืองออกเป็น block ขนาดใหญ่ เพราะอาคารประเภทสถาบันมีความต้องการใช้พื้นที่จำนวนมาก

นอกจากผังเมืองด้านทิศเหนือ และด้านทิศตะวันตกเป็นทิศของการตั้งถิ่นฐาน เป็นที่อยู่อาศัยของไพร่ ดังนี้ ระบบถนนจะไม่มีการเขียนแบบแผนที่เคร่งครัด เช่น ภายในกำแพงเมืองมีเส้นทางที่อิสระ และแบ่งพื้นที่เมืองออกเป็น block ขนาดเล็กกว่า ส่วนพื้นที่ด้านทิศใต้ในช่วงตอนต้นของยุคที่แนวความคิดแบบ "พุทธศาสนิกนิกายลัทธิกรรม" ยังมีอิทธิพลอยู่ ถือกันว่าเป็นทิศแห่งความตาย การตั้งบ้านเรือนและโครงการสาธารณูปโภคจึงแทบไม่มี หรือจะมีบ้างก็เส้นทางที่ใช้ติดต่อกับชุมชนชนบทและเมืองบริวารที่อยู่ไกลออกไป ภายหลังก่ออิทธิพลของ "พุทธศาสนิกนิกายลัทธิกรรม" ลดความสำคัญลงและเมืองขยายตัวใหญ่มากขึ้น จึงมีการใช้พื้นที่ด้านทิศใต้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของไพร่ชั้นต่ำ ระบบโครงการสาธารณูปโภคที่ปรากฏจึงมีเพียงถนนหลักที่ต่อเนื่องออกมาจากกำแพงเมืองชั้นในไม่กี่สาย แบ่งพื้นที่เมืองด้านทิศใต้ให้ออกเป็น block ขนาดใหญ่ ภายในเป็นถนนที่พืดกันเอง อิสระ ไม่มีระบบแต่ก็ใช้การได้ดีสำหรับชุมชนและวิธีการสาธารณูปโภคในขณะนั้น ด้านทิศตะวันตกของเมืองถูกกำหนดให้เป็นดินแดนแห่งศาสนา ระบบถนนที่ปรากฏจึงเป็นถนนขนาดเล็ก ลัดเลาะไปตามสภาพธรรมชาติของป่าเขา เพื่อนำการเดินทางเข้าสู่วัดต่าง ๆ และนี่คือปัจจัยนามธรรมที่สำคัญ และมีผลอย่างมากต่อรูปแบบทางกายภาพของผังเมืองเชียงใหม่ในอดีต และเป็นมาตรฐานที่เมืองทันสมัยของลักษณะเฉพาะของโครงการสาธารณูปโภคจะได้ผสมผสานกับปัจจัยอื่นต่อไป

ปัจจัยที่เป็นรูปธรรม คือปัจจัยที่มีผลต่อลักษณะเฉพาะของโครงการสาธารณูปโภค ซึ่งเป็นเหตุเป็นผลต่อกันตรงตัว อันได้แก่ สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิประเทศของที่ตั้งเมืองเชียงใหม่ ทั้งในระดับเมืองและระดับภาค นับเป็นปัจจัยเบื้องต้นที่กำหนดลักษณะเฉพาะของโครงการสาธารณูปโภค เป็นการเอื้ออำนวยให้และเป็นข้อจำกัดของธรรมชาติที่พืดกันเฉพาะแต่ละพื้นที่ต่อรูปแบบและวิธีการสาธารณูปโภคที่จะกระทำได้ และสิ่งนี้เองที่เป็นตัวกำหนดหรือเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของโครงการสาธารณูปโภค เมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่บนที่ราบสูงแม่น้ำปิง สภาพภูมิประเทศในระดับภาคพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน มีที่ราบ กระจายตัวอยู่ทั่วไปตามบริเวณภูเขา มีลำน้ำอันเกิดจากภูเขาที่อยู่โดยรอบ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารไหลหล่อเลี้ยงที่ราบนั้น ลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดรูปแบบและวิธีการสาธารณูปโภค 2 ระดับ คือ

การสัญจรภายในเมือง หมายถึง การสัญจรในระยะใกล้ที่ใช้ติดต่อกับภายในชุมชนเมือง อาณาบริเวณสถานเมือง และเมืองบริวาร ส่วนใหญ่ใช้การสัญจรทางบกเป็นหลัก เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเอื้ออำนวยให้ เพราะตัวเมืองตั้งอยู่บนที่ราบ การสัญจรทางน้ำภายในเมืองมีใช้ แต่น้อยมากใช้กันแค่เฉพาะลำน้ำสายใหญ่ เช่น แม่น้ำปิง น้ำแม่ข่า เป็นต้น เป็นต้น เป็นไปในลักษณะของการข้ามฟาก การติดต่อกันล่อง ตามลำน้ำในระยะใกล้ ไม่ใช่ใช้โครงการที่สามารถกระจายการเข้าถึงสู่พื้นที่ได้ดีเท่าทางบก ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดอันเนื่องมาจากธรรมชาติของลำน้ำในภาคเหนือที่มีความเขียว คดเคี้ยว และมีปริมาณน้ำไม่สม่ำเสมอ เช่นลำน้ำในภาคกลาง จึงไม่สามารถใช้เป็นเส้นทางการสัญจรได้

การสัญจรภายนอกเมือง หมายถึง การสัญจรในระยะใกล้ที่ใช้ติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ภายในอาณาจักร ดินแดนใกล้เคียงและโลกภายนอก ส่วนใหญ่ใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก เพราะสภาพภูมิประเทศในระดับภาคเป็นภูเขาสูงชัน

ลึกลับซับซ้อน และมีป่าทึบ การเดินทางด้วยทงบกจึงทำได้ลำบาก ลำบาก เลี้ยงอันตรายต่อไข้ป่า ใจผู้ร้าย และสัตว์ป่า การสัญจรทงบกจะใช้เฉพาะบางพื้นที่ที่ไม่มีการเข้าถึงด้วยทงน้ำ ถึงแม้ว่าการสัญจรทงน้ำจะมีข้อจำกัดด้านการเข้าถึงพื้นที่ แต่ก็ไม่มีปัญหา เพราะเมืองหรือชุมชนในอดีตส่วนใหญ่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงเกือบทั้งสิ้น การสัญจรภายนอกเมืองเชียงใหม่ ใช้แม่น้ำปิงเป็นเส้นทางหลัก เพราะเป็นแม่น้ำสายที่ยาวที่สุด สะดวกที่สุดในระดับภาค มีเส้นทางติดต่อได้ถึงเมืองท่าทงทะเล และยังมีลำน้ำสายย่อยติดต่อถึงเมืองต่าง ๆ ภายในอาณาจักร แม่น้ำปิงจึงมีความสำคัญต่อเมืองเชียงใหม่ เป็นเส้นทางเศรษฐกิจที่นำความมั่งคั่งมาสู่เมือง เป็นเส้นทางที่ใช้ติดต่อกับโลกภายนอก จึงเปรียบเสมือน "ถนนหน้าบ้าน" ของเมือง โครงการทงการสัญจรที่ควรจะมีเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ สำหรับพื้นที่ภายในทงท่าแพเมืองทั้งชั้นในและชั้นนอก ควรจะเป็นโครงการที่มีความสัมพันธ์กันกับรูปทรงของท่าแพเมืองและประตูเมือง โดยเฉพาะประตูเมืองที่มีขึ้นเพื่อเป็นจุดควบคุมการเข้า-ออกของเมือง ดังนั้นโครงการภายในจึงเป็นเส้นทางหลัก จึงลากผ่านจากประตูเมืองด้านหนึ่งถึงอีกด้านหนึ่ง และเป็นเส้นตรงตามแนวแกนซึ่งสัมพันธ์กับรูปทรงของท่าแพเมือง ผ่านและเชื่อมโยงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่สำคัญของเมืองเข้าด้วยกัน ได้แก่ วัดสำคัญ และตลาด เกิดเป็นโครงการระบบตาตาราง (grid system) ขึ้น โครงการทงการสัญจรภายนอกท่าแพเมือง แบ่งออกเป็นทงบกและทงน้ำ ทงบกเส้นทางหลักจะเป็นเส้นทางที่ลากต่อเนื่องออกมาจากแนวประตูทั้ง 4 ด้าน นำการสัญจรไปสู่เวียงต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ภายนอก ได้แก่ เวียงเชียงใหม่ เวียงกุมกาม เวียงสวนดอก และเวียงเจ็ดลิน มีข้อสังเกตว่าโครงการเหล่านี้จะลากผ่านเข้าไปภายในตัวเวียง ก็คงจะมีเหตุผลเพื่อควบคุมการเข้า-ออกของคนต่างเมืองก่อนที่จะเข้าสู่ตัวเมืองใหญ่ และยังมีศิลาสงครามเวียงบริวารเหล่านี้จะเป็นเมืองหน้าด่านที่จะสกัดทัพของข้าศึกศัตรู นำการสัญจรไปสู่เมืองต่าง ๆ ที่สำคัญของอาณาจักร ได้แก่ เส้นทางด้านทิศเหนือไปสู่เมืองฝาง เส้นทางด้านทิศตะวันออกจรดแม่น้ำปิง เป็นจุดเปลี่ยนของวิธีการสัญจรจากทงบกเป็นทงน้ำ หรืออาจจะข้ามฝั่งแล้วเดินทางต่อไปยังเมืองเชียงใหม่ด้วยทงบก เส้นทางด้านทิศใต้ นำการสัญจรไปสู่เมืองทิวญาติ ส่วนการสัญจรทงน้ำก็มีแม่น้ำปิงเป็นเส้นทางหลักในการคมนาคมติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ระดับภายนอกอาณาจักร นอกจากเส้นทางหลักที่กล่าวถึงแล้ว ยังมีทงรองที่เชื่อมต่อและแยกออกไปจากทงหลัก เพื่อนำการเข้าถึงพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของเมือง อันได้แก่ ทงหน้า วัด บ้าน และชุมชนวัดป่าอีกด้วย

5. พื้นที่ปลูกสร้าง

พื้นที่ปลูกสร้างในเขตตัวเมืองสามารถแบ่งออกได้ตามลักษณะและประโยชน์ใช้สอยดังนี้ คือ เวียง วัด ตลาดและบ้าน แต่ละประเภทจะมีลักษณะและพัฒนาการดังนี้

5.1 เวียง

เวียง หมายถึง อาณาบริเวณของพื้นที่เมืองที่ล้อมรอบด้วยคูน้ำคันดิน ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ต่างๆ จากการสำรวจภาคสนามทำให้พบลักษณะและหน้าที่ใช้สอยของเวียงที่สัมพันธ์กับเวียง ดังนี้

ก. เมืองที่มีเวียงเป็นป้อมปราการตั้งขึ้นเพื่อป้องกันภัยจากศัตรูยามศึกสงคราม โดยเวียงลักษณะนี้มักมีรูปแบบเป็นวงกลมและรูปแบบเรขาคณิตที่ไม่สม่ำเสมอ เช่น เวียงฝางและเมืองขุนยวม เป็นต้น เวียงลักษณะนี้จะมีคูน้ำและคันดินเป็นแนวปราการป้องกันห้ำหั่น เวียงลักษณะนี้มีทั้งตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มใกล้แหล่งน้ำ และที่ตั้งอยู่บนยอดเขา จะมีแนวคันดินหรือกำแพงหินเป็นแนวปราการ รูปแบบโครงสร้างเมืองของสองท้องถิ่นที่กล่าวมาคือเมืองป้อมเพื่อป้องกันภัยจากห้ำหั่น ทำให้มีรูปแบบเวียงเรียบง่าย ไม่มีโครงสร้างเมืองที่ซับซ้อน เวียงอาจตั้งอยู่ใจกลางชุมชนหรือตามลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสมต่อการตั้งมั่นไว้เมื่อรบกับข้าศึก โดยจะมีหมู่บ้านกระจายตัวท่ามกลางธรรมชาติโดยรอบ เมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่สงบประชาชนโดยรอบจะอพยพครอบครัวเข้ามาอยู่ในตัวเวียง รูปแบบผังเมืองในเวียงลักษณะนี้ คงเป็นสถานที่ในเขตคันดินของตัวเวียง เพื่อรองรับจำนวนผู้คนทั้งเมืองในยามศึกสงคราม ทั้งนี้เกิดขึ้นมาจากความต้องการพื้นที่โล่งต่อกิจกรรมการป้องกันภัยจากข้าศึก

ข. เมืองที่มีเวียงเป็นสัญลักษณ์อันแสดงถึงหน่วยทางการเมืองเป็นศูนย์กลางการปกครองของชุมชนและเมืองภายในอาณาจักร โดยเวียงลักษณะนี้สร้างขึ้นเพื่อป้องกันตนเองและเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่ท่ามกลางธรรมชาติรอบด้าน ไม่ใช่เพียงแต่กลุ่มโคตรเดียวกัน หรือชนเผ่าเดียวกัน (ธิดา สารยะ, 2537: 103) โดยมีผู้นำที่มีอำนาจปกครองเหนือแคว้นแคว้นภายในอาณาจักร เวียงรูปแบบนี้มักก่อเกิดมาจากเหตุผลด้านการเมืองการทหาร ด้านเศรษฐกิจการค้าที่สัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศแวดล้อมโดยรอบ เช่น แหล่งน้ำ แหล่งพื้นที่เพาะปลูกการเกษตรกรรม แหล่งคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำที่จะติดต่อกับอาณาจักรใกล้เคียงเมืองลักษณะนี้ เช่น เมืองเชียงแสนของอาณาจักรโยน เมืองทิวฎุไทยของอาณาจักรทิวฎุไทย เมืองสุโขทัยศรีสัชนาลัยของอาณาจักรสุโขทัย เมืองเชียงใหม่ของอาณาจักรล้านนา ซึ่งรูปแบบทางกายภาพของโครงสร้างเมืองต่างๆ เหล่านี้ได้รับความคิดเห็นทั้งจากความเชื่อดั้งเดิมและคติทางพุทธศาสนิกายต่าง ๆ ซึ่งทำให้วิถีชีวิตพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของเมืองและชุมชนแตกต่างกันออกไป เช่น เวียงเป็นรูปแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่สม่ำเสมอ หรือเป็นรูปทรงอิสระคล้ายหอยสังข์ หรือเป็นสี่เหลี่ยมจตุรัส ทั้งนี้เวียงต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการออกแบบวางผังเมืองเป็นอย่างดี มีคูน้ำ คันดินและกำแพงเมืองที่มีประโยชน์ใช้สอยทั้งทางด้านป้องกันข้าศึกศัตรู และอีกกับน้ำไว้ในคูเมืองเพื่อใช้ประโยชน์ต่อการอุปโภคและบริโภคของชาวเมือง รูปแบบพื้นที่โล่งของเมืองมีขนาดและตำแหน่งที่ตั้งแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสัดส่วนของชาวเมือง และพระประสงค์ของกษัตริย์ต่อความสัมพันธ์ในด้านกิจกรรมและพื้นที่โล่งเมืองในระดับต่าง ๆ

ค. เมืองบริวารมีลักษณะเป็นเมืองที่มีเวียงเป็นศูนย์กลางการปกครองของชุมชน เมืองลักษณะนี้จะเป็นเมืองที่พัฒนาการจากกลุ่มชนพื้นเมืองเดิม มีความเจริญขึ้นเมจนสามารถก่อตั้งเป็นบ้านเมือง แต่อยู่ภายใต้อำนาจปกครองของเมืองศูนย์กลางอาณาจักร เมืองลักษณะนี้จะมีความสัมพันธ์อันแบบหลวมๆ มีการส่งเครื่องราชบรรณาการและกำลังไพร่พลไปช่วยเมืองศูนย์กลางยามศึกสงคราม ข้าราชการและเจ้าเมืองมีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตแบบเครือญาติกับเจ้าเมืองผู้กำกับเมืองศูนย์กลาง รูปแบบทางกายภาพของเมืองมักได้รับอิทธิพลคติแบบแผนมาจากเมืองศูนย์กลางการปกครองนำมาเป็นแม่แบบ ทั้งนี้ลักษณะบทบาทของเมืองบริวารเหล่านี้มีหน้าที่และบทบาทแตกต่างกัน

ออกไป เช่น อยู่ในฐานะเป็นเมืองหน้าด่าน หรือเมืองที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ และความมั่นคงของอาณาจักร ลักษณะรูปแบบของพื้นที่โล่งและตำแหน่งที่ตั้งสถานที่สำคัญต่างๆ ของเมืองที่เป็นโครงสร้างเมืองมักคล้ายกับเมืองแบบที่เป็นเมืองศูนย์กลางอาณาจักร

ง. เมืองที่มีเวียงแยกหน้าที่เฉพาะ เมืองลักษณะนี้มักเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรที่มีพัฒนาการด้านการตั้งถิ่นฐานกับซ้อนกันมาเป็นระยะเวลานาน เช่น เมืองเวียงแสนที่มีเวียงเล็กเวียงน้อยรายรอบอยู่ และเมืองเชียงใหม่ที่มีเวียงแยกหน้าที่เฉพาะ ได้แก่ เวียงที่ใช้เป็นที่ประทับพักผ่อน เช่น เวียงเจ็ดลิน รูปแบบโครงสร้างทางผังเมือง เป็นวงกลมมีคูน้ำคันดิน ส่วนรูปแบบด้านกายภาพอื่น ๆ ไม่มีหลักฐานอ้างอิงชัดเจน เวียงที่ใช้เพื่อการทำปูลงพุทธศาสนา เช่น เวียงสวนดอก รูปแบบโครงสร้างทางผังเมืองเป็นสิ่งสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีคูน้ำคันดิน

5.2 วัง

เป็นที่ประทับของกษัตริย์และราชวงศ์ จะประกอบด้วยกลุ่มอาคารอันหาความสะดวกต่างๆ บางรัชสมัยวังจะใช้เป็นที่ราชการงานแผ่นดินด้วย ซึ่งตำแหน่งของวังบางแห่งจะตั้งอยู่ในเขตกำแพงเวียง หรือบางแห่งตั้งอยู่นอกเวียง ทั้งสิ้นขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ปัจจัยสำคัญอื่น ๆ รวมทั้งจากอิทธิพลของคติความเชื่อและอิทธิพลทางพุทธศาสนา และลัทธิฮินดู ไสยศาสตร์

- รัชสมัยพญามังราย มีการสร้างวังและเวียงเป็นที่ประทับ 2 แห่ง คือ เวียงเชียงใหม่ ต่อมาภายหลังเมื่อสร้างเวียงแก้วแล้วเสร็จ จึงยกที่ดินเพื่อถกสถาปนาเป็นวัดเชียงใหม่ เวียงแก้ว อยู่บริเวณใกล้เคียงกับจุดศูนย์กลางเมือง คือ สะดือเมือง โดยเวียงแก้วใช้เป็นที่ประทับจนถึงรัชสมัยพญามงกุฏ (พ.ศ. 1839-1898) โดยมีเวียงกุ่มกามเป็นเวียงทางศาสนา และใช้เป็นที่ประทับพักผ่อน

- รัชสมัยพญากือนา (พ.ศ. 1898-1928) พระองค์สร้างเวียงขึ้นภายนอกกำแพงเมืองอีก 2 แห่ง ได้แก่ เวียงสวนดอก และเวียงเชียงใหม่ เวียงสวนดอกตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก ห่างจากประตูสวนดอกประมาณ 500 เมตร เป็นพระราชอุทยานที่เต็มไปด้วยต้นพยอม ภายหลังเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยเป็นเวียงทางศาสนา เมื่อครั้งที่พระสุนทรภะจากสุโขทัยนำพุทธศาสนิกชนลี้ภัยมาพักพิงที่เวียงสวนดอกซึ่งมีกำแพงรูปทรงสี่เหลี่ยมและคูน้ำล้อมรอบแล้ว ยังพบร่องรอยของคูระบายน้ำและคันดินกั้นกั้นน้ำรูปทรงสี่เหลี่ยมยื่นเข้าตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเวียงสวนดอก สันนิษฐานว่ามีคลองระบายน้ำ น้ำที่เข้าไปใช้ที่เวียงสวนดอก (พิภพ พุทธวิทยา, 2526: 2-5) เวียงเชียงใหม่ (เวียงเชียงใหม่, เวียงบัว ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ห่างจากประตูหัวเวียงประมาณ 700-800 เมตร หรือบริเวณโดยรอบเจดีย์ป่องในปัจจุบันมีหลักฐานอ้างอิงถึงเวียงเชียงใหม่ ดังนี้ เสด็จไปสร้างวังอยู่นอกเวียงด้านทิศเหนือใกล้กับวัดพราหมณ์ และเหตุการณ์ขณะนำศพพญากือนาจากเวียงเชียงใหม่กลับเข้ามาไว้ในเมือง "...เจาะกำแพงเมืองด้านวัดพราหมณ์ เชิญพระศพเจ้ากือนาเข้ามาไว้ในเวียง..." (พระยาประภทกิจจารจักร์, 2498: 393,395) นันทภา ปกป้อง (2521: 60) กล่าวว่า "...ด้านทิศเหนือของตัวเมืองเชียงใหม่ ห่างจากกำแพงประมาณ 700-800 เมตร มี

ตำบอชื่อว่าเวียงบัว บริเวณเวียงบัวมีแนวกำแพงดินที่ปัจจุบันถูกทำลายลงจนเกือบมองไม่เห็น สันนิษฐานว่าคงจะมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมเช่นเดียวกับเวียงสวนดอก..."

- รัชสมัยพระยาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1928-1944) สันนิษฐานว่าประทับอยู่ที่คุ้มเวียงแก้ว เพราะสะดวกต่อการมาดูแลควบคุมการก่อสร้างพระเจดีย์หลวง

- รัชสมัยพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1945-1984) ใช้คุ้มเวียงแก้วเป็นวังที่ประทับในช่วงต้นรัชกาลจนถึงประมาณ พ.ศ. 1978 ได้บูรณะเวียงเจ็ดลินขึ้นเพื่อให้เป็นที่ประทับสำราญ ภายหลังจากชนะศึกพญาไสยลือไท เมืองสุโขทัย "...ให้สร้างเวียงเจ็ดลินไว้เป็นชัยชนะแก่ศัตรู..." (สงวน ไซตีสุวรัตน์, 2514: 46) เวียงเจ็ดลินตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประมาณ 3 กิโลเมตร มีรูปทรงเป็นวงกลม มีกำแพงดิน 2 ชั้น มีคูน้ำล้อมรอบ ปัจจุบันกำแพงดินและคูน้ำบางส่วนยังปรากฏอยู่ในบริเวณสวนรุกขชาติ และวิทยาเขตเทคนิคภาคพายัพ พญาสามฝั่งแกนโปรดให้ประทับอยู่ที่เวียงเจ็ดลินมากกว่าอยู่ที่เวียงแก้ว "...ในขณะนั้นเจ้าพระยาสามพญาฝั่งแกนอยู่เวียงเชียงใหม่ที่เวียงเจ็ดลิน..." (สงวน ไซตีสุวรัตน์, 2514: 49) นอกจากนี้ยังมีวังของเจ้านายเกิดขึ้นอีก 2 แห่ง ได้แก่ ตำหนักสวนแร วังที่ประทับของพระราชธิดาพญาสามฝั่งแกน ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ หรือบริเวณโรงพยาบาลสวนปรุงในปัจจุบัน และวังอุปราชที่ท้าวชัยที่เพิ่งจะขึ้น เนื่องจากพญาสามฝั่งแกนทรงปรับปรุงระบบการปกครองให้ลดความสำคัญของเมืองเชียงใหม่ในฐานะเมืองรองลง โดยให้อุปราชย้ายมาอยู่เชียงใหม่ใหม่ เพราะที่ผ่านมามีการกบฏเสมอ พงสาวดารโยนภา กล่าวถึงวังอุปราชที่ท้าวชัยนี้ว่า "...ตั้งอยู่ใกล้เวียงเจ็ดลินอันเป็นที่ประทับของพระเจ้าเชียงใหม่..." (พระยาประเทืองจักรจักร, 2498: 426) แต่มีได้ระบุตำแหน่งที่ตั้งที่แน่นอน

- รัชสมัยพญาติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) ทรงสร้างวังศรีภูมิขึ้น เพื่อจะให้เป็นที่ประทับแทนคุ้มเวียงแก้ว ตามคำแนะนำของซึ่งน่าจะให้เป็นพระมหากษัตริย์พราตติ "...ที่นั่นควรเป็นคองมณฑลตั้งคุ้มน้อย หอนอน และโรงช้าง ไร่หมัก..." (สงวน ไซตีสุวรัตน์, 2514: 62) ตำแหน่งที่ตั้งของวังศรีภูมิมีการกล่าวถึงใน 3 ประเด็น คือ ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองชั้นในประชิดกับแจ้งศรีภูมิ เพราะจะประชิดศรีภูมิขึ้นเพื่อให้เป็นทางชักออกไปการสัญจรไปยังท่าแม่ปิง เหนือที่จะต้องอ้อมลงมาใช้ประตูท่าแพ (ชุ่ม ณ บางช้าง, 2527: 82) ตั้งอยู่กึ่งแนวกำแพงเมืองและคูน้ำชั้นในบริเวณแจ้งศรีภูมิ ดังภาพร่างของฮันส์ เดนซ์ (2527: 13) และตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองชั้นในออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของแจ้งศรีภูมิ ซึ่งพบหลักฐานทางกายภาพปรากฏร่องรอยคูน้ำ คันดินในบริเวณดังกล่าว (ทิว จุฑจรรยา, 2528: 13) ใน 3 ประเด็นที่กล่าวถึงนี้ ประเด็นสุดท้ายน่าจะเป็นตำแหน่งที่ตั้งที่ถูกต้อง เพราะปรากฏหลักฐานทางกายภาพ และอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับอีก 2 ข้อ สันนิษฐาน แต่วังศรีภูมิมีอายุการใช้งานอยู่ได้ไม่นานนักก็คือ ภายหลังจากทราบว่าเป็นนครอุบายของเมืองอุบาย ที่ส่งศิษย์มาทำลายแจ้งศรีเมือง บริเวณแจ้งศรีภูมิออกตามความเชื่อทางไสยศาสตร์ และถ้าพิจารณาต่อไปจะพบว่ายังมีเหตุผลทางยุทธศาสตร์แอบแฝงอยู่ เพราะนอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือเป็นทุ่งราบกว้าง มีแหล่งน้ำบริเวณนี้ เหมาะแก่การตั้งทัพเพื่อโจมตีเมืองเชียงใหม่ ในขณะที่พื้นที่นอกเมืองด้านอื่น ๆ มีอุปสรรคทางธรรมชาติขวางอยู่ ดังนั้น อุบายจึงส่งศิษย์มาทำลายอุบายสร้างจุดอ่อนขึ้นที่บริเวณแจ้งศรีภูมิโดยแนะนำให้พญาติโลกราชสร้างวังใหม่ขึ้นภายนอกกำแพงเมือง และจะทางเข้า-ออกที่บริเวณแจ้งศรีภูมิ เพื่อที่จะสามารถยกทัพเข้าตีเมืองเชียงใหม่ได้โดยสะดวก

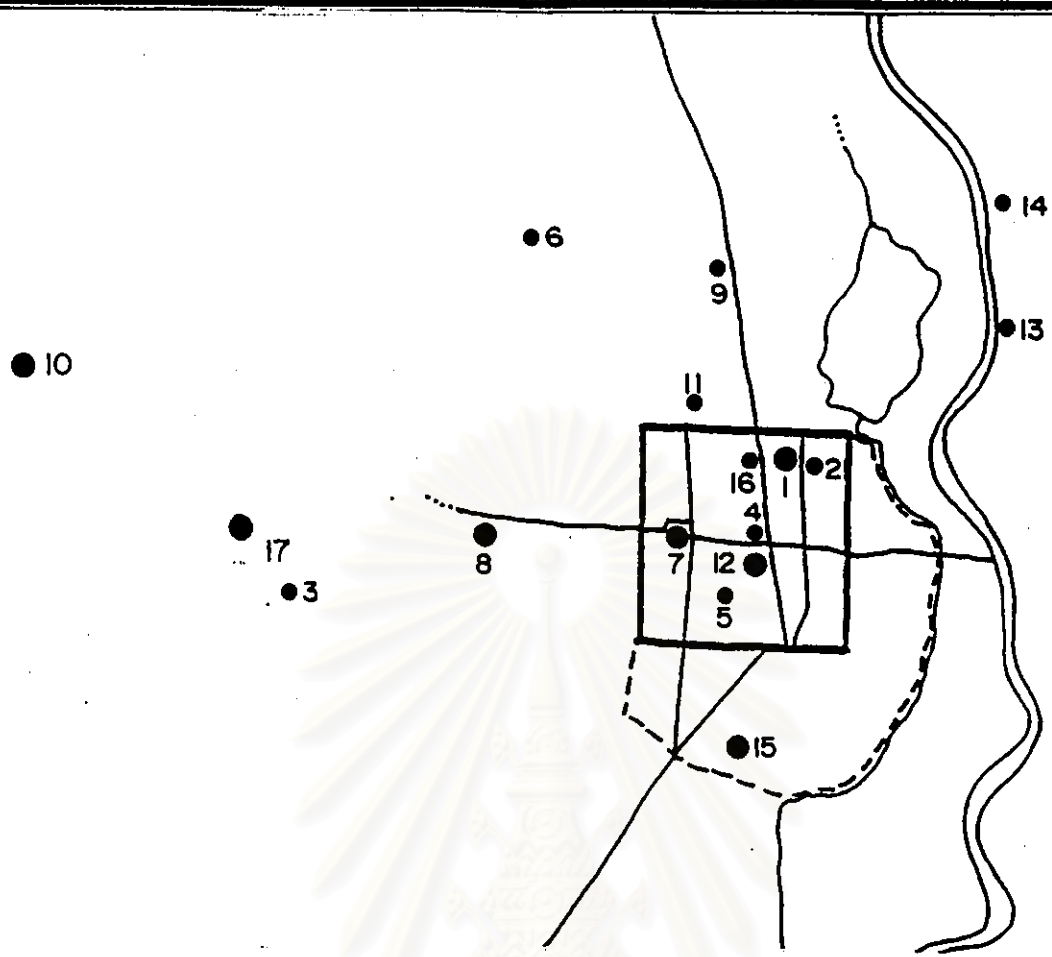
- รัชสมัยพญาอดิเชยงราย (พ.ศ. 2030-2038) เนื่องจากครองราชย์ในระยะสั้นจึงไม่เกิดเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงใด ๆ ทางผังเมือง และคงใช้คูมเวียงแก้วเป็นหน้าที่ประคับ

- รัชสมัยพญาแก้ว (พ.ศ. 2038-2068) ใช้คูมเวียงแก้วเป็นหน้าที่ประคับมีการเปลี่ยนแปลงซ่อมแซมตัวอาคารภายในเวียงแก้วหลายครั้ง "...ยกปราสาททมนทิย 4 หลัง และก่อกำแพงแก้วในราชวัง" "...ไปให้เจ้าพระราชวังที่พระเมืองแก้วสร้างไว้... สถาปนากิ่งใหม่ที่ต้องเพลิง..." (พระยาประชากิจกรจักร์, 2498: 496-504) พญาแก้วสร้าง "วังที่สอง" ขึ้นที่เมืองทริภุญชัย เพื่อไว้ประคับขณะควบคุมดูแลการซ่อมแซมพระราชอุทยานทริภุญชัย "...ให้สร้างวังที่ประคับ ณ เมืองทริภุญชัย...สร้าง ณ ริมฝั่งแม่น้ำแกม... เป็นที่ประคับสำหรับพระอิริยาบถ..." (พระยาประชากิจกรจักร์, 2498: 485) ส่วนวังศรีภูมิที่สร้างมาแต่สมัยพญาติโลกาการนั้นถูกทิ้งลงในสมัยนี้แล้วนำไปสร้างเป็นอาคารในวัดป่าแดงหลวง เพราะมีการซ่อมแซมกำแพงเมืองครั้งใหญ่เพื่อเตรียมรบคืออยุธยา ช่วงปลายสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 2069-2101) ซึ่งเป็นช่วงเสื่อมของเมืองเวียงใหม่ กษัตริย์แต่ละพระองค์ประทับอยู่ที่คูมเวียงแก้ว เช่น ในสมัยพญาอุบายวดีที่ได้รับเชิญจากเมืองหลวงพระบางปกครองเมืองเวียงใหม่ ประมาณพ.ศ. 2089 "...ทรงพระดำเนิน...ตั้งแต่คูมหลวงไปจนถึงวัดเจดีย์หลวง...เสด็จออกหอคำประชุมแต่งตั้งข้าราชการ..." (พระยาประชากิจกรจักร์, 2498: 520-521)

5.3 วัด

เมื่อเมืองเวียงใหม่ก่อรูปขึ้นในปี พ.ศ. 1839 มีวัดเขียนอันเป็นวัดแห่งแรกของเมือง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยจากวังที่ประทับชั่วคราวของพญามังราย ขณะสร้างเมืองสถาปนาขึ้นเป็นวัด นอกจากนี้ยังมีวัดต่าง ๆ ที่สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในช่วงสมัยของพญามังรายอีกคือ วัดสามช้าง วัดไผ่ 11 กอ (วัดอุโมงค์เถรจันทร์) วัดสะดือเมือง วัดกาละ ก้อด (วัดพระเจ้ามังราย) และวัดเจ็ดยอด ในสมัยที่พญาไชยสงคราม พญาแสนภู และพญาคำฟู (พ.ศ. 1854-1879) ย้ายเมืองหลวงของอาณาจักรไปอยู่ยังเมืองเวียงราย เมืองเวียงแสนตามลำดับ การสร้างวัดประจำรัชกาลของกษัตริย์ 3 พระองค์นี้ จึงตั้งอยู่ที่เมืองเวียงรายและเมืองเวียงแสนด้วย ส่วนเมืองเวียงใหม่ที่อุปราชครองเมืองอยู่ก็อาจจะเกิดการสร้างวัดเพิ่มขึ้น แต่คงไม่ใช่วัดที่มีความสำคัญ เพราะไม่ปรากฏหลักฐานใดๆ กล่าวถึง จนกระทั่งถึงสมัยของพญาผายู (พ.ศ. 1879-1898) ได้ย้ายกลับมาใช้เมืองเวียงใหม่เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรตามเดิม ทรงทำนุบำรุงด้านการศาสนา โดยสร้างวัดขึ้นที่ด้านทิศตะวันตกของตลาดกลางเมืองเวียงใหม่ มีชื่อว่า วัดลีเชียงพระ (ลี = ตลาด เชียง = เฌียง) เพื่อใช้เป็นที่บรรจุกระดูกของพญาคำฟูผู้บิดา วัดลีเชียงพระเดิมเป็นเพียงวัดประจำรัชกาล ไม่ได้มีความสำคัญมากนัก แต่ภายหลังได้พระพุทธรูปหินสัมฤทธิ์ฐานในสมัยพญาแสนเมืองมา จึงกลายเป็นวัดที่มีความสำคัญระดับเมือง และนิยมเรียกกันว่า วัดพระสิงห์เจตน ในแง่มุมด้านผังเมือง การวางตำแหน่งที่ตั้งของวัดลีเชียงพระ อยู่บนจุดที่ดึงดูดความสนใจได้ดีมาก เพราะตั้งอยู่บนแนวแกนตะวันออก-ตะวันตกของเมืองด้านหน้าของประตูสวนดอก จึงสามารถมองเห็นวัดได้ตั้งแต่เข้าเมืองที่ประตูท่าแพ โดยมีแนวถนนเป็นเส้นนำสายตา

- รัชสมัยพญาเกือนา (พ.ศ. 1898-1928) เกิดการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาที่สำคัญ และมีผลต่อกายภาพเมืองคือ การรับเอาพุทธศาสนาฝ่ายลังกาวงศ์จากสุโขทัยมาประดิษฐานยังเมืองเวียงใหม่ พญาเกือนาอุทิศพระราชอุทยาน

1. วัดเชียงมื่น	2. วัดลำฆียง	3. วัดไผ่ลิมย์ค่อ
4. วัดละตือเมือง	5. วัดกาละก้อด	6. วัดเจ็ดยอด
7. วัดลีเชียงพระ	8. วัดลวนดอก	9. วัดพราหมณ์
10. วัดพระธาตุคอกยลเทพ	11. วัดโลกกิมพิ	12. วัดเคี้ยทหลวง
13. วัดฟ้าอาม	14. วัดลังกา	15. วัดนันทาราม
16. วัดหัวช่วง	17. วัดป่าแดงหลวง	

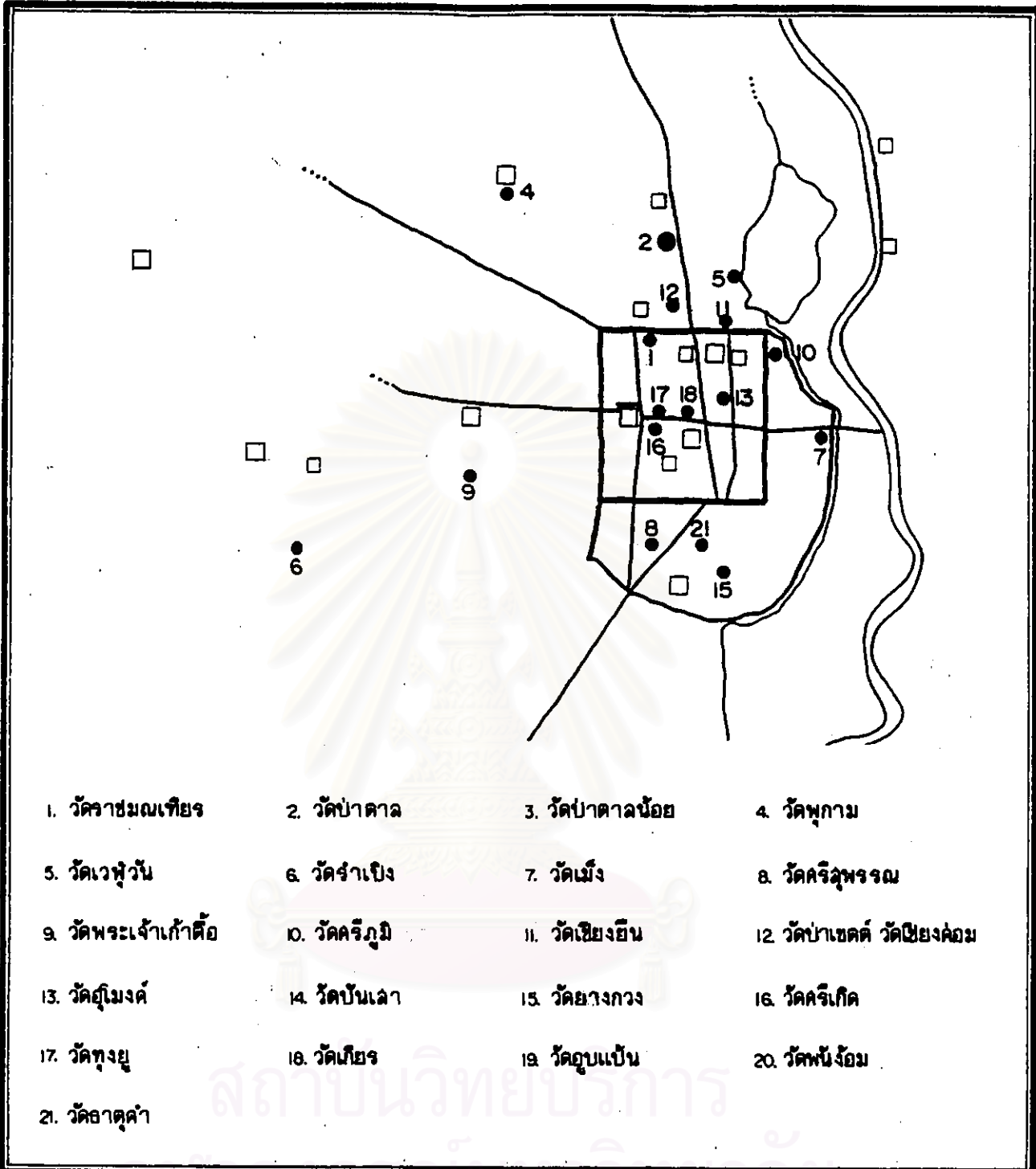
การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ช่วง” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : ตำแหน่งวัดยุคราชวงศ์มังราย ช่วง พ.ศ. 1839 - 1984

สัญลักษณ์ :

		แผนที่ 3.6
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สาขาการวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย		
นาย พงษ์สิน ทวีเพชร รหัส 3971104025		

ที่มา : อีฉจา กั้นแดง

1. วัดราชมณฑลเชียร	2. วัดป่าตาล	3. วัดป่าตาลน้อย	4. วัดพุกาม
5. วัดเวฬุวัน	6. วัดจำเป็ง	7. วัดเม็ง	8. วัดศรีสุพรรณ
9. วัดพระเจ้าเก้าตื้อ	10. วัดศรีภูมิ	11. วัดเชียงยืน	12. วัดป่าเขตต์ วัดเชียงค่อม
13. วัดอุโมงค์	14. วัดบันเลา	15. วัดยางกวาง	16. วัดศรีเกิด
17. วัดทุ่งยู	18. วัดเมียร	19. วัดอุบแป้น	20. วัดพันง่อม
21. วัดธาตุคำ			

การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ช่วง” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : ตำแหน่งวัดยุคราชวงศ์มังราย ช่วง พ.ศ. 1984 - 2068
 สัญลักษณ์ :

□ □ วัดที่มีอยู่เดิม
 ● ● วัดช่วง พ.ศ. 1984 - 2068

ที่มา : อิลลา กั้นแดง

		แผนที่ที่ 3.7
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สาขารวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย		
นาย พงษ์สิน หวีเพชร รหัส 3971104025		

ป่าไผ่พยอมด้านทิศตะวันตกของเมืองสร้างขึ้นเป็นวัดเพื่อให้พระสุนทรแฉะจำพรรษา และใช้เป็นศูนย์กลางเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือเรียกว่า วัดสวนดอก ที่วัดสวนดอกนี้เดิมมีเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระสุนทรแฉะนำมา เป็นเจดีย์ทรง พุ่มข้าวบิณฑ์ แบบศิลปะสุโขทัย (ปัจจุบันถูกซ่อมแซมจนไม่เหลือรูปทรงเดิม) ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการรวบอิทธิพลจากเมืองสุโขทัยได้อย่างชัดเจน ตั้งแต่เริ่มกวัดสวนดอกจึงกลายเป็นศูนย์กลางของวัดอรัญวาสี บริเวณป่าเชิงตอยสุเทพ และพื้นที่เมืองด้านทิศตะวันตก จึงเป็นแดนแห่งอรัญญิกอันสงบ ไม่มีการตั้งถิ่นฐานเพื่อการอยู่อาศัยแต่อย่างใด ส่วนพญากือนาเมื่ออุทิศพระราชอุทยานป่าไผ่พยอมให้เป็นวัดแล้ว จึงไปสร้างเวียงใหม่ขึ้นด้านทิศเหนือของเมือง คือ เวียงเชียงโดม ตั้งอยู่ใกล้กับวัดพราหมณ์ (วัดเจดีย์ป่อง) ซึ่งอาจเป็นวัดที่ชื่ออยู่เดิม หรือเป็นวัดที่สร้างขึ้นพร้อม ๆ กับเวียงเชียงโดมก็ไม่ทราบแน่ชัด แต่ปรากฏหลักฐานตามพงศาวดารโยนกว่า "...เสด็จไปสร้างวัดอยู่นอกเวียงด้านทิศเหนือ ใกล้กับวัดพราหมณ์..." (พระยาประชากิจกรจักร์, 2498: 393)

ประมาณ พ.ศ. 1926 พญากือนาส่งวัดพระธาตุตอยสุเทพขึ้น เพื่อให้เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอีกส่วนหนึ่งที่พระสุนทรแฉะนำมาจากสุโขทัย เห็นได้ชัดชัดเจนว่า เป็นการรวบอิทธิพลของเมืองตามคติพุทธศาสนาภิกษุลังกาวงศ์แบบสุโขทัย เปรียบเทียบได้กับการสร้างรอยพระพุทธรูปขนาดมหึมา "รกพระบาทใหญ่" ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองสุโขทัย นอกจากนี้พญากือนายังสร้างวัดโลก (วัดโลกโมฬี) ขึ้นที่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือใกล้แจ่งหัวริน เพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระภิกษุจากน่านตะตะ

- รัชสมัยพญาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1928-1944) มีการสร้างวัดเจดีย์หลวงขึ้นที่บริเวณเกือบกึ่งกลางเมือง เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของศูนย์กลางเมืองตามคติความเชื่อของพุทธศาสนาภิกษุลังกาวงศ์ เป็นวัดขนาดใหญ่ที่สำคัญและเป็นประธานของเมืองเหนือเช่นเดียวกับที่วัดมหาธาตุเป็นประธานของเมืองสุโขทัย นอกจากวัดเจดีย์หลวงแล้ว ในสมัยนี้ยังได้พระพุทธสิหิงค์จากเมืองกำแพงเพชรมาประดิษฐานยังวัดสี่เชิงพระ และเกิดวัดต่อเนื่องจากเหตุการณ์มาประดิษฐานของพระพุทธสิหิงค์อีก 2 วัด คือ วัดฟ้าฮ่าม และวัดลังกา ส่วนวัดหัวข่วง (วัดแสนเมืองมาหลวง) เป็นวัดขนาดเล็กไม่มีความสำคัญด้านการศาสนา แต่ตำแหน่งที่ตั้งของวัดมีความสำคัญต่อน่านเมือง เพราะเป็นตำแหน่งที่อ้างอิงถึงที่ตั้งของวัดในอดีต ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะทางกายภาพของเมืองล้านนาทั่วไป "...ภายในตัวเมืองเรียกว่า 'ในเวียง' ประกอบด้วยที่พำนักของเจ้าเมืองหรือคุ้มหลวง จะมีสนามกว้างเรียกว่า 'ข่วง' บริเวณใกล้กับข่วงจะมีวัดคือวัดหัวข่วงเสมอ..." (วิวัฒน์ เจริญพันธ์, 2540: 18) วัดอาจจะเฒ่าแต่เดิม หรือสร้างขึ้นในสมัยพญาแสนเมืองมาตามชื่อวัดก็เป็นได้

- รัชสมัยพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1945-1984) พุทธศาสนา "นิกายวัดสวนดอก" เริ่มเสื่อมลง ตัวพญาสามฝั่งแกนเองก็สนใจ เชื่อถือในไสยศาสตร์มากกว่าศาสนา จึงไม่ค่อยมีการสร้างวัดเช่นในสมัยที่ผ่านมา วัดประจำรัชกาลของพญาสามฝั่งแกน ได้แก่ วัดศรีมุงเมือง ตั้งอยู่ที่อำเภอดอยสะเก็ด ซึ่งเป็นสถานที่เกิดของพระองค์ ต่อมาประมาณพ.ศ. 1967 มีพระภิกษุเดินทางกลับจากลังกา 25 รูป พร้อมด้วยพระภิกษุชาวลังกา 2 รูป คือท่านคัมภีร์ ท่านแมงฆังกร นำมหาธรรมคัมภีร์มาประดิษฐานที่วัดป่าแดงหลวง เกิดเป็นพุทธศาสนาภิกษุลังกาวงศ์ใหม่ "นิกายวัดป่าแดง" ขึ้น แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย

นอกจากนี้ยังมีวัดนันทาราม ซึ่งเป็นวัดขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ภายในกำแพงเมืองชั้นนอก ใกล้แนวกำแพงดินช่วงระหว่างประตูทวยหา ถึงประตูหัวก้อม พบหลักฐานมาล่าวถึงในสมัยพญาคิโลกราชที่อยุธยาซึ่งกันมากทำลายไม้ศรีเมือง "...ต่อเข้ารอดเมืองเชียงใหม่ มาจอดอยู่ที่วัดนันทารามก่อน..." (สงวน ไซติสุวรัตน์, 2514: 61) แสดงว่าน่าจะมีวัดมาก่อนสมัยพญาคิโลกราช และเป็นวัดที่อยู่ในช่วงระยะสมความเจริญด้วย นับว่าเป็นวัดแห่งแรกที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ที่พบหลักฐาน ซึ่งแสดงถึงการเริ่มต้นพื้นฐานของชุมชนทางด้านทิศใต้ของเมืองด้วย

พ.ศ. 1984-2068 ช่วงเวลานี้ บ้านเมืองเจริญสูงสุดในทุกด้าน ด้านการศาสนามีการสร้าง ซ่อมแซม บูรณะหล่อพระพุทธรูป และถวายคนอุปฐากวัดจำนวนมาก ถึงแม้ว่าจะเป็นช่วงเวลาระยะสั้น ๆ เพียง 3 รัชกาล หรือ 84 ปีก็ตาม

- รัชสมัยพญาคิโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) เกิดการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาที่สำคัญ คือการเข้ามาแทนที่ของพุทธศาสนิกนิกายลังกาวงศ์ใหม่ "นิกายวัดป่าแดง" ในขณะที่ "นิกายวัดสวนดอก" เลื่อนลง ศูนย์กลางของอรัญญิกนึ่งตะวันตกของเมืองจึงเปลี่ยนแปลงอยู่ที่วัดป่าแดงหลวงด้วย พระวิภาฯ "นิกายวัดป่าแดง" มีความแตกกันในพระธรรมวินัย ภาษบาลี และพระไตรปิฎกมาก จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2020 มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นที่วัดเจ็ดยอด (วัดโพธาราม มหาวีหาร) ซึ่งตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นวัดเก่าที่สันนิษฐานว่ามีคนแต่สมัยพญามังราย ได้รับการบูรณะซ่อมแซมในสมัยพญาคิโลกราชเพื่อใช้เป็นที่จำพรรษาของพระสิริมังคลาจารย์ และใช้เป็นสถานที่สังคายนาพระไตรปิฎกในเวลาต่อมา วัดเจ็ดยอดจึงกลายเป็นวัดที่สำคัญของเมืองตั้งแต่นั้นมา

วัดสำคัญอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ได้แก่ วัดป่าตาล ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือใกล้กับชุมชนบ้านหัวเวียง เป็นวัดใหญ่แห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ ใช้เป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ชั้นพระราชาคณะ ชื่อวัดป่าตาลปรากฏอยู่ในตำนานพื้นเมือง ขณะทำการสังคายนาพระไตรปิฎก พ.ศ. 2020 ด้วยเจ้าอาวาสวัดป่าตาลเป็นองค์ประธานในการสังคายนาพระไตรปิฎกนั้น (กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2525: 310) วัดป่าตาลน้อยใช้เป็นที่ประดิษฐาน "พระเจ้าแช่มคอม" พระพุทธรูปศิลปะแบบอู่ทอง ที่สร้างขึ้นในสมัยพญาคิโลกราช แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเชียงใหม่กับอยุธยา ซึ่งมีทั้งการรวมและเป็นไมตรีต่อกัน วัด ราชมณเฑียรเป็นวัดที่พระองค์พระราชาทราชมณเฑียรสร้างขึ้นเป็นวัด ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ใกล้แหล่งหัวริน เพื่อให้พระวิภาฯจากวัดพระยืนเมืองวิมุกตคามจำพรรษา วัดพุทธมณฑลขนาดเล็ก ด้านใต้วัดเจ็ดยอด สร้างขึ้นเพื่อให้ที่จำพรรษา

- รัชสมัยพญาออดเชียงราย (พ.ศ. 2038-2068) สร้างวัดท่าเปิง (วัดตะโปธาราม) ขึ้นที่บริเวณนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ แดนอรัญญิกเชิงดอยสุเทพ เป็นวัดประจำรัชกาล และพบหลักฐานอ้างอิงถึงวัดเวฬุวัน (วัดทุ่งเต้า) ว่า "...ราชบุตรพระยาเมืองใต้ ชื่อสุริยวงศ์บวชอยู่ที่วัดเวฬุวันทุ่งเต้าหัวเวียงเชียงใหม่..." (พระยาประจักษ์จักษ์, 2498: 496) สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่มีคนแต่เดิมแล้ว

- รัชสมัยพญาแก้ว (พ.ศ. 2038-68) มีการสร้างบูรณะซ่อมแซมวัดจำนวนมาก วัดที่สำคัญ ได้แก่ วัดเชียงยืน (วัดทิศทิศตะวันตก) ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ใกล้ประตูข้างเมือง สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2063 เป็นพระอารามหลวง มีเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จึงเป็นวัดสำคัญของเมือง เมื่อพญาอุปฮาดเสด็จจาก

เมืองหลวงพระบางปกครองเมืองเชียงใหม่ ก่อนเข้าเมืองยังต้องข้ามภูเขากราบไปทั่วก่อน “...พระยาอุปโยภว...มาถึงประตูเมือง วัดเชียงยืน...เข้าไปบูชาทั่ว...” (สมรณ ไรติสุวรัตน์, 2514: 74) วัดมิ่ง (วัดบุพพาราม) เป็นวัดที่ใช้ทำพิธีอุปสมบทพระสงฆ์ ในสมัยนั้น เมื่อทำพิธีที่วัดเสร็จจะลงเรือขนาน หรือแหขนานที่จอดอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง และทำพิธีต่อ ผู้ที่บวชเรียนแล้วก็จะออกมา ขานบ้านจึงเรียกว่า ขานนา ซึ่งมาจากคำว่า ขานนา หมายถึงผู้ที่เคยผ่านพิธีบนแหขนานมาแล้ว (ทวี สว่างปัญญายุทธ 2529 : 135) วัดพระเจ้าแก้วตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของวัดสวนดอก เดิมใช้เป็นสถานที่หล่อพระพุทธรูปโลหะหน้าแก้วโกฏิตั้ง “พระเจ้าแก้ว” เพื่อจะนำมมาประดิษฐานเป็นพระประธานวัดพระสิงห์ แต่เมื่อหล่อเสร็จไม่สามารถเคลื่อนย้ายเข้าเมืองได้ พญาแก้วจึงโปรดให้สร้างพระอุโบสถประดิษฐานไว้ ณ ที่นั้น

นอกจากนี้ยังมีวัดอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นและพบหลักฐานการมีอยู่ในสมัยพญาแก้วดังนี้ คือ วัดศรีภูมิ (วัดชัยศรีภูมิ) วัดศรีสุพรรณ วัดป่าเขต วัดเชียงค่อม วัดอุโมงค์ วัดบันเสถ วัดยางงาม วัดศรีเมตตา วัดห้วย วัดเกียร (วัดชัยพระเกียรติ) วัดอุแปง วัดพันอ้อม และวัดธาตุคำ ปลายสมัยราชวงศ์มังรายสภาพบ้านเมืองถึงจุดเสื่อม วัดที่สร้างขึ้นในสมัยนี้เป็นวัดขนาดเล็กระดับชุมชน ไม่มีความสำคัญอะไร เพราะในช่วงเจริญสูงสุดที่ผ่านมากโดยเฉพะในสมัยพญาแก้วมีการสร้าง ซ่อมแซมบูรณะวัดเป็นจำนวนมากเกินพออยู่แล้ว ประกอบกับสภาพเศรษฐกิจตกต่ำ จึงสร้างได้เพียงวัดขนาดเล็ก เพื่อสนองตอบศรัทธาความเชื่อที่ยังคงอยู่เท่านั้น

5.4 ตลาด

เมื่อสถาปนาเมืองเชียงใหม่เสร็จสิ้น พญามังรายทรงกำหนดตลาดขึ้นควบคู่กับสถานที่สำคัญอื่นๆ นั่นก็คือ กาดกลางเวียง ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน กินอาณาบริเวณตั้งแต่วัดพระสิงห์จนถึงสี่แยกกลางเวียง จนถึงรัชสมัยพญากือนา (พ.ศ. 1898-1928) พบตลาดอยู่ 3 แห่ง คือ กาดกลางเวียง กาดหัวเวียง (อยู่บริเวณประตูช้างเผือก) และกาดเฉียงเรือ ในภาคมีถิ่นตั้งจากผลผลิตการเกษตรที่นำมาจากหมู่บ้านโดยรอบ และสินค้าที่มาจากเมืองท่าทางตอนล่าง เป็นผ้าและกระจก ลักษณะของตลาดจะมีกำหนดติดตลาดเป็นช่วงเวลา มีรูปแบบการวางขายกับพื้นดินและเครื่องไม้บนลานดินสองฟากทางสัญจร

5.5 ชุมชนและบ้าน

- การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมือง ภายในกำแพงเมืองทั้งชั้นในและชั้นนอกมีชุมชนอยู่หลายแห่ง แต่ละแห่งจะมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน มีถนนหลักและถนนซอยเชื่อมโยงชุมชนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ถนนหลักจะตัดกันเป็นเส้นตรงเกือบตั้งฉาก ส่วนถนนซอยจะมีลักษณะเป็นเส้นตรงบ้าง คดเคี้ยวบ้างไม่แน่นอน เนื่องมาจากอิสระในการวางตัวของหมู่บ้าน เพราะที่ดินยังไม่มีการแบ่งกรรมสิทธิ์ จึงไม่มีขอบเขตที่ตายตัวของแต่ละบ้าน

- การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบท มีการถ่ายทอดคติความเชื่อกันมาแต่โบราณ แต่ละหมู่บ้านจะมี “อาจารย์วัด” เป็นผู้กระทำพิธีและบอกกล่าวถึงวิธปฏิบัติให้ชาวบ้าน การเลือกทำเลที่ตั้งของหมู่บ้านและเมืองในอดีตมีการ

พิจารณาถึงปัจจัยต่าง ๆ เช่น ลักษณะรูปร่างของที่ดิน ลักษณะความสูงต่ำของที่ดินตามทิศต่าง ๆ ลักษณะของเนื้อดิน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าแต่ละหมู่บ้านย่อมมีผีหรืออารักษ์คุ้มครองหมู่บ้าน ในหมู่บ้านจึงมีบริเวณที่พำนักของผีเสื้อบ้าน โดยชาวบ้านจะปลูกศาลหรือหอน้ำให้เจ้าบ้านใช้เป็นพิธีสงฆ์ บริเวรดังกล่าวจะตั้งอยู่ภายในตรอกที่เป็นคดงอหรือมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ (คติความเชื่อนี้ยังคงอยู่ในหมู่บ้านชนบทของล้านนาปัจจุบัน) ในบางหมู่บ้านตรอกบริเวณทางแยก 4 แพร่ง หรือ 3 แพร่ง กลม ๆ หมู่บ้านจะมีการปักเสาหลักไม้ เรียกว่า "เสาหลักบ้าน" เอาไว้ นอกจากศาลผีเสื้อที่อยู่ในคดงอ ถือว่าเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านนั่นเอง สิ่งสาธารณะที่หมู่บ้านใช้ร่วมกัน ได้แก่ บ่อน้ำ วัด และป่า (วิวัฒน์ เสงี่ยมพันธ์, 2520: 15-18)

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัย 2 ลักษณะคือ ชุมชนแบบเกาะกลุ่มแน่นเป็นกระจุกบนที่ดอน และชุมชนแบบเกาะตัวเป็นเส้นแถบตามลำน้ำหรือธรรมชาติของลำน้ำ พัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของบ้านและชุมชนที่เกิดขึ้นในยุคอดีตนี้ เป็นพัฒนาการเชิงพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลา แต่มีลักษณะเฉพาะตัวคงที่ตลอดยุค ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

พ.ศ. 1839-1984 การตั้งถิ่นฐานครั้งแรกของเมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่เวดล้อมเวียงเชียงใหม่ เมื่อสร้างเสร็จและพัฒนามั่งรายล้อมประกบอยู่ที่ย้อมเวียงแก้วแล้ว การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตกำแพงเมืองชั้นในจึงย้ายตามลงมาด้วย โดยใช้พื้นที่บริเวณด้านทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งชุมชนของพวกขุนนางและไพร่เมืองชั้นดี มีการขยายตัวของชุมชนเพิ่มขึ้นในเวลาต่อมา อ้างอิงได้จากตำแหน่งที่ตั้งวัดที่ต่อเนื่องกันในสมัยต่าง ๆ ซึ่งวัดแต่ละแห่งจะต้องมี "ครุฑขาววัด" ตั้งบ้านเรือนเวดล้อมอยู่ด้วยเสมอ เริ่มจากวัดล้านช้าง วัดสะดือเมือง วัดกาละก้อ (วัดพระเจ้ามังราย) วัดสี่เชิงพระ (วัดพระสิงห์) วัดหัวข่วง และวัดเจดีย์หลวง ตามลำดับ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนนอกกำแพงเมือง เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยของไพร่กียัดถืออาชีพคหีและทิศตะวันออกเป็นทิศของการตั้งถิ่นฐานด้วยเช่นกัน การตั้งถิ่นฐานด้านทิศเหนือตั้งอยู่ใกล้กับประตูหัวเวียง (ประตูข้างเมือง) และหนองใหญ่ มีชื่อว่า "บ้านหัวเวียง" สมัยพญาเกือมา (พ.ศ. 1898-1928) ทรงสร้างวัดโลก (วัดโลกโมฬี) ให้พระนครรามัญจากเกาะตะมาเจ้าพรวรชา วัดโลกจึงเป็นวัดของชุมชน ต่อมาในสมัยพญาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1928-1944) ทรงสร้างอนุสาวรีย์ข้างเมือง และตั้งบ้านเรือนให้อ้ายออน อ้ายยี่พระเป็นการตอบแทนที่ผลิตกันแบบพระองค์ที่หนีพญาสุโขทัย "...ตั้งบ้านอยู่คนได้เชิงโถม ฟากวันออก หือเปล่งรูปข้างเมืองสองตัวไว้รักษา..." (สงวน ไชติสุวรรณ์, 2514: 43) อนุสาวรีย์ข้างเมืองปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณสถานีขนส่งรถโดยสาร ถ.โชตนา อ.เมือง จึงเป็นหลักฐานอ้างอิงการขยายตัวของชุมชนบ้านหัวเวียง และมีเหตุให้ภายหลังบ้านหัวเวียงเปลี่ยนชื่อเป็น "บ้านข้างเมือง" มาจนทุกวันนี้ ส่วนการตั้งถิ่นฐานด้านทิศตะวันออกเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมการเดินทางด้วยเรือ แพ ชุมชนที่เกิดขึ้นได้แก่ ชุมชนบ้านท่าแพ ชุมชนริมแม่น้ำปิงของพวกลูกก่อ ที่พักชั่วคราวของพ่อค้าเรือบริเวณท่าเรือ การตั้งถิ่นฐานด้านทิศใต้ซึ่งไม่ใช่ทิศของการตั้งถิ่นฐานคงจะเริ่มขึ้นปลายช่วงในสมัยที่พระราชมารดาของพระยาสามฝั่งแกนมาประทับอยู่ที่ตำหนักสวนแร ส่วนด้านทิศตะวันตกได้มีการตั้งถิ่นฐานเพราะเป็นแดนอรัญญิก นอกจากนี้ยังมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเป็นกลุ่มย่อยที่อยู่ไกลออกไปได้แก่ชุมชนชนบทที่เกาะตัวอยู่กับวัด หรือเป็นครุฑขาวของวัดนั้น ๆ เช่น วัดฟ้าฮ่าม วัดลังกา ชุมชนที่เป็นบริวารของเวียงที่

นิยมสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพญากือนา ได้แก่ ขุขันธ์ใกล้เวียงเชียงโลม เวียงเจ็ดลิน และขุขันธ์ขนาดเล็กไม่กี่หลังคาเรือนที่
กระจายอยู่ตามพื้นที่นาศรกรรม ริมลำเหมือง ซึ่งยังไม่มียัดที่เป็นศูนย์กลางขุขันธ์ให้อำนาจตำแหน่งที่ตั้งได้

กล่าวโดยสรุป ภาพรวมของการตั้งถิ่นฐานบ้านและขุขันธ์ในช่วงระยะความเจริญนี้ ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ทาง
ด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก ตามคติความเชื่อโดยเคร่งครัด ภายในกำแพงเมืองเป็นที่อยู่อาศัยของชนชั้นปกครองและ
ไพร่ชั้นดี นอกกำแพงเมืองเป็นที่อยู่อาศัยของไพร่ ซึ่งขุขันธ์ที่ตั้งอยู่รอบกำแพงเมือง และกระจายออกไปตามเวียงต่าง ๆ
วัดชนบท พื้นที่นาศรกรรม

พ.ศ. 1984-2068 มีการขยายตัวของพื้นที่ปลูกสร้างประเภทบ้าน และขุขันธ์ในทุกพื้นที่ เนื่องจากเป็นช่วง
ที่เมืองเจริญสูงสุด ภายในกำแพงเมืองมีการตั้งถิ่นฐานของบ้านและขุขันธ์กระจายอยู่ทั่วไปทุกทิศทาง อ้างอิงได้จาก
ตำแหน่งที่ตั้งของวัดที่เพิ่มขึ้นจากเดิม ได้แก่ วัดอุโมงค์ วัดศรีวิธา วัดทุ่งยู วัดเกียร (วัดชัยพระเกียรติ) วัดอุปเปน วัดพัน
ง่อม การตั้งถิ่นฐานเดิมของบ้านและขุขันธ์นอกกำแพงเมือง เมื่อถึงช่วงนี้ถูกแบ่งพื้นที่ออกตามแนวกำแพงเมืองชั้นนอก
หรือกำแพงดิน ผู้คนใช้พื้นที่ภายในกำแพงเมืองชั้นนอก เพื่อการปลูกสร้างอาคารเพิ่มขึ้น เพราะปลอดภัยกว่า ทางด้านทิศ
ตะวันออกพบวัด 2 แห่ง ได้แก่ วัดศรีภูมิ วัดเม็ง เป็นศูนย์กลางขุขันธ์ ซึ่งควรจะมีวัดในพื้นที่บริเวณนี้อีกหลายแห่ง เมื่อ
พิจารณาจากจำนวนวัดในปัจจุบัน แต่ทว่าหลักฐานยืนยันไม่ได้ว่ามีวัดใดบ้างที่สร้างขึ้นในช่วงเจริญสูงสุดนี้ ด้านทิศใต้มีการ
ตั้งถิ่นฐานบ้านและขุขันธ์เพิ่มขึ้นจากช่วงเดิมมาก อ้างอิงได้จากจำนวนวัดที่เป็นศูนย์กลางระดับขุขันธ์ ได้แก่ วัดศรีสุพรรณ
วัดยางกวม วัดธาตุคำ ตำแหน่งที่ตั้งของขุขันธ์นอกจากจะสัมพันธ์กับตำแหน่งที่ตั้งของวัดแล้ว ยังสัมพันธ์กับเส้นทางที่ใช้
ติดต่อระหว่างประตูเมืองชั้นในกับประตูเมืองชั้นนอกอีกด้วย มูลเหตุของการมั่งคั่งถิ่นฐานด้านทิศใต้อาจเนื่องมาจากคติ
ความเชื่อเรื่องทิศเลื่อนลงตามศาสนาพุทธ “นิยายวัดสวนดอก” ประกอบกับความต้องการพื้นที่เพื่อรองรับการขยายตัวของ
ขุขันธ์เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ด้านทิศใต้ซึ่งมีกำแพงดินล้อมรอบเพื่อความปลอดภัยจึงเป็นที่ที่ที่เหมาะสมที่จะรองรับการขยาย
ตัวของขุขันธ์ใหม่ บ้านข้างนอก ด้านทิศเหนือนอกกำแพงเมืองซึ่งเป็นขุขันธ์ดั้งเดิมก็มีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น อ้างอิงได้
จากจำนวนและตำแหน่งที่ตั้งของวัดที่เพิ่มมากขึ้น ได้แก่ วัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล วัดเวฬุวัน วัดเขียนเย็น วัดป่าเขต ส่วน
ขุขันธ์ขนาดเล็กอื่น ๆ ที่กระจายออกไปตามเวียงเชียงโลม วัดชนบท และพื้นที่นาศรกรรมมีการขยายตัวไม่มากนัก

กล่าวโดยสรุป ภาพรวมของการตั้งถิ่นฐานและขุขันธ์ในช่วงเจริญสูงสุดนี้มีการตั้งถิ่นฐานด้านทิศเหนือ
ทิศตะวันออก ทิศใต้ ยกเว้นด้านทิศตะวันตก ซึ่งยังคงเป็นดินแดนอรัญญิกเช่นเดิม มีการขยายตัวของพื้นที่ปลูกสร้าง
ประเภทบ้านและขุขันธ์ในทุกส่วนของพื้นที่ ทั้งในกำแพงเมืองชั้นใน กำแพงเมืองชั้นนอก และนอกกำแพงเมือง เพราะอยู่
ในช่วงที่เมืองเจริญสูงสุด

3.5 ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่สมัยท้าวป่าครอง (พ.ศ. 2101-2317)

นับแต่เมืองเชียงใหม่เก่าแก่ของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองในพุทธศักราช 2101 เมืองเชียงใหม่มีฐานะ
เป็นเมืองประเทศราชทำหน้าที่ในการส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายยังกรุงหงสาวดีและทำหน้าที่ในการส่งกำลังพลและ

เสียบังไปสนับสนุนยามทัพของกรุงหงสาวดีเข้าตีกรุงศรีอยุธยา ในขณะที่เดียวกันภายในเมืองเชียงใหม่ พระมกุและขุนนาง ทั้งหลายต่างพยายามที่จะขับไล่พม่าออกจากดินแดน การที่พม่าของพระมกุใน พ.ศ. 2107 ไม่เป็นผลสำเร็จ พระมกุ ถูกนำไปประหารยังกรุงหงสาวดีและสิ้นพระชนม์ที่นั่น ถึงรัชสมัยพระมกุ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองได้ทรงแต่งตั้ง พระนางวิสุทธิเทวีเชื้อสายราชวงศ์มังรายขึ้นครองนครเชียงใหม่ หลังการสวรรคตของพระนางวิสุทธิเทวีใน พ.ศ. 2121 เมือง เชียงใหม่ก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของมังรายชื่อ ไอรสของพระเจ้าบุเรงนอง นับว่าเมืองเชียงใหม่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงหงสาวดีโดยสมบูรณ์

การเป็นเมืองประเทศราชและเป็นเมืองที่มั่นที่สำคัญของพม่า ทำให้แน่นอนเนื่องจากการส่งกำลังพลและเสบียง สรรพทุกไปสนับสนุนพม่าในการทำศึกกับกรุงศรีอยุธยาแล้ว เมืองเชียงใหม่ยังต้องรับศึกจากอยุธยาซึ่งต้องการทำลาย ฐานที่มั่นของพม่าทางตอนเหนือ ทำให้เมืองเชียงใหม่ตกอยู่ในสภาพพยับเย็นและปรักหักพัง สงครามที่ยืดเยื้อระหว่างกรุง ศรีอยุธยาและพม่าที่ต่างฝ่ายต่างผลักดันเผ่นผลักดันชนะ ทำให้ผู้ครองนครเชียงใหม่ต้องหลบหนีสภาพของตนในสถานการณ์สงคราม ทำให้เกิดความฉันทนวมในการปกครองและเกิดสถานการณ์ต่อความมั่นคงของเมืองหลายครั้งด้วยกัน เช่น ในราว พ.ศ.2203 พญาแสนหลวงเชียงใหม่แต่งภรรยาไปเสนาสุริยาไมตรีถือหนังสือมาขอทัพสมเด็จพระนารายณ์ไปช่วย ป้องกันทัพเมืองจันทบุรี สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้ยกทัพหลวงขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ ทัพหลวงยกมาถึงตำบลฉะ ชัย แขวงเมืองพิษณุโลก เสนาสุริยาไมตรีผู้นำทัพได้หนีไป ทัพกรุงศรีอยุธยาจึงยกไปตีเมืองนครลำปาง และเมืองนันท อันเป็นเมืองขึ้นนครเชียงใหม่ในสมัย และโปรดฯ ให้ทัพหลวงยกขึ้นไปตีเมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่ ในปีเดียวกันนั้น ทางกรุงอังวะก็เกิดศึกกับจีนชื่อ มอญกะตะจะจึงพากันเป็นกบฏหนีลงไปพึ่งกรุงศรีอยุธยา พญาแสนหลวงเชียงใหม่ เห็นว่ากรุงอังวะอ่อนกำลังลง จึงมีท้องตรามอบอำนาจขอสาบานพ้อยังกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. 2204 สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้พระยาสีหราชเดโชเป็นกองหน้ายกไปกวาดตีเอาเมืองทวายมะตะ มะและหัวเมืองต่างๆ สามสิบสองหัวเมือง และโปรดให้พระรามเดโชภักตร์กองทัพเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ไปสมทบ กับทัพพระยาสีหราชเดโชเข้าตีกรุงอังวะ แต่ตีได้ ทัพเมืองเชียงใหม่มีความหวาดกลัวพระเจ้าอังวะจึงหนีทัพกลับเชียงใหม่ ทัพของกรุงศรีอยุธยาจึงตามขึ้นมาตีเมืองเชียงใหม่ ในครั้งนั้นแม้กรุงศรีอยุธยาจะไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้แต่ก็ได้จุด ฐานเพลิงเผาเมืองเชียงใหม่เสียหยิ่งนัก และใน พ.ศ. 2205 ก็ทรงโปรดให้พระยาโกษาปาน ยกทัพมาตีเมืองนคร เชียงใหม่อีกครั้ง

แต่ตามพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจะกล่าวถึงกรณีชัยชนะเหนือเมืองเชียงใหม่ของกรุงศรีอยุธยาแต่ในส่วนของ ตำแหน่งฝ่ายเมืองนั้นกลับกล่าวว่า "...ทัพชวได้ พระยาโกษาปาน เปนหัว มีคน 7000 มารบเชียงใหม่ มาตั้งอยู่ทางประตูหลาย แดง อยู่ได้ 9 วัน ถึงวัน 3 เดือน 7 ออก 11 ค่ำ แดกหนีล่องไป..." และยังยอมรับอำนาจการปกครองของพม่าที่มีอยู่เหนือเมืองเชียงใหม่

ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 พม่าอ่อนกำลังลงเทพสิงห์จากเมืองยวมก็สามารถขับไล่พม่าออกจากเมือง เชียงใหม่ได้ใน พ.ศ. 2270 เทพสิงห์ครองเมืองเชียงใหม่ได้ในเวลาไม่กี่เดือน เจ้าองค์มาจากเมืองล้านช้างก็ยกทัพมายึดเอา เมืองเชียงใหม่ ในครั้งนั้นหัวเมืองล้านนาที่ตะวันออกคือเมืองเชียงใหม่ เมืองล่อ เมืองเทิง เมืองน่านและเมืองฝางนั้นพม่า ยังคงครอบครองอยู่โดยมีที่มั่นอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ส่วนเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง สามารถเป็นอิสระจากพม่าและ ขึ้นเป็นเอกราชแก่ตนเองได้ในช่วงเวลานั้น

ในช่วงเวลานั้นสมการวัดนายเมืองนครลำปางได้อวดตัวว่าเป็นผู้มีบุญอันวิเศษ มีผู้คนเคารพนับถือและ สวมฉีกตั้งม่านฟ้า ความทราบถึงเจ้าผู้ครองนครลำพูนจึงโปรดฯ ให้ท้าวเทพศุภการภวาลังสมการวัดนาย หลัง เสร็จสิ้นการปราบสมการวัดนายในครั้งนั้น ท้าวเทพศุภการได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์เรือนแก้วเมืองลำปาง ชาวเมืองต่างเดือด ร้อนเป็นอันมาก ทนทานพิศจำพรรษาที่บ้านปางยงคก จึงเข้าอาสาสมการวัดชมพูและพ่อท้าวลิ้นก้านเจ้าเมืองนครลำปาง เข้าปราบปรามท้าวเทพศุภการได้สำเร็จ และได้รับการสถาปนาเป็น "พระยาสุละลือไชย" ครองเมืองนครลำปางใน พ.ศ. 2275 ในกาลต่อมาพญาสุละลือไชยได้ทำสมิศักดิ์ต่อพระเจ้าอังวะ และได้รับพระราชทานนามว่า "เจ้าพระยาไชยสงคราม" ครั้น พ.ศ. 2302 พญาสุละลือไชย พินาศ เจ้าฟ้าชายแก้ว ราชโอรสองค์โตได้รับสถาปนาขึ้นครองเมืองนครลำปาง

ส่วนเมืองเชียงใหม่ ครั้งสิ้นรัชสมัยพระเจ้าองค์มนแล้ว เจ้าจันทร์ราชบุรุษขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ แต่ถูกเจ้า บัดผู้อนุชายึดนครสมบัติและปราบดาภิเษกเจ้าผู้ทูล สมการวัดดงตี่ ขึ้นเป็นราชธานีครองเมืองเชียงใหม่ ในกาลนั้น "บ้าน เมืองทั้งหมดลว้าเรือกเยือกไคว บ้านไผ่เมืองมัน จึงกันเป็นเจ้าแผ่นดิน เกิดเป็นโกลาหลยุ่งง่ง.. บ้านเหนือรบบ้านใต้ บ้านใต้รบบ้านเหนือ เป็นลี้ภัยเป็นใจซำกับพันกัน.." และในช่วงเวลาเดียวกันนั้น ม่านโป้กมะนิและชะป๋ กียกทัพกรุงอังวะ ะงำมกุงเอาเมืองเชียงใหม่และได้เริ่มรวบรวมหัวเมืองต่างๆ ให้กลับขึ้นมกุงภายใต้การปกครองของกรุงอังวะและตก เป็นกำลังสนับสนุนให้ทัพกรุงอังวะสามารถตีกรุงศรีอยุธยาแตกได้ใน พ.ศ. 2310

พ.ศ. 2312 ป้อมภัยคามณีถึงแก่อนิจกรรม พระเจ้าอังวะแต่งตั้งโป้ะมุงวุ่นขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ โป้ะมุง วุ่นเป็นผู้ที่ไม่อยู่ในทศทิศาธรรมก่การกตที่ข่มงงขกล้านนาเป็นมก พระยาจำบ้านและพระยาภาววิละจึงหนีเข้าพึ่ง พระบรมโพธิสมภารของพระเจ้ากรุงธนบุรีและในพุทธศักราช 2317 ทัพของกรุงธนบุรี ก็สามารถขับไล่พม่าออกจากเมือง เชียงใหม่ได้และได้สถาปนาพระยาจำบ้านเป็นพระยาวิเชียรปราการครองเมืองเชียงใหม่ ต่อมาเมื่อพระยาวิเชียรปราการถึง แก่พิราลัยลง ก็โปรดฯ สถาปนาพระยาภาววิละขึ้นเป็นพระเจ้าภาววิละขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2325

เมืองเชียงใหม่ภายใต้การปกครองของพม่า

การเสียเอกราชให้แก่พม่า ใน พ.ศ. 2101 นับเป็นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของประวัติศาสตร์ล้านนา เพราะ หมายถึงการเสียเอกราชของล้านนาตลอดไป ล้านนาไม่สามารถฟื้นคืนกลับมาเป็นรัฐแบบอาณาจักรที่อิสระดังที่ราชวงศ์มังราย ได้สร้างไว้ เมืองที่เคยรวมตัวกันแบบหลวม ๆ โดยอาศัยความผูกพันแบบเครือญาติและความเชื่อได้แตกสลายลงโดยสิ้น

เชิง จริตการเมืองในระบบเครือญาติที่ราชวงศ์มังรายเคยใช้มาตลอดได้ถูกทำลายลงด้วยพร้อมไปกับอิสรภาพและสิทธิธรรมของเชื้อสายราชวงศ์มังรายทั้งหมดด้วย

ประวัติศาสตร์ล้านนาในสมัยพม่าปกครอง ช่วงประมาณกว่าสองร้อยปี ลักษณะทางการเมืองได้เกิดเป็นระบบการเมืองแบบแว่นแคว้นอีกครั้งหนึ่ง เพราะแท้จริงแล้วในช่วงที่พม่าปกครองนั้น พม่าไม่อาจปกครองดินแดนล้านนาทั้งหมดได้ ด้วยมีการแยกตัวเป็นรัฐอิสระของเมืองต่าง ๆ ตลอดเวลา พม่าเองก็ไม่ได้คิดสร้างเอกภาพให้แก่ล้านนา ราชอาณาจักรพม่าเองก็มีปัญหาการเมืองภายในเสมอ และมีปัญหาภายนอกของชนกลุ่มน้อย จึงไม่มีเวลาดำเนินการกับรัฐอิสระที่เกิดขึ้นหลายแห่งในดินแดนล้านนา ดินแดนล้านนาจึงมีการเมืองแบบแว่นแคว้นหลายรัฐ เมื่อพม่าสงบศึกภายในแล้ว จึงยกกองทัพมาจัดการปราบปรามรัฐอิสระซึ่งเป็นชนนั้อยู่หลายครั้งตลอดช่วง 216 ปี

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เจ้านครรัฐต่าง ๆ ไม่ประสบความสำเร็จในการสถาปนาอำนาจ คือ ขาดสิทธิธรรม เพราะสังคมล้านนาให้ความสำคัญต่อชาติกำเนิดและการสืบเชื้อสายมาโดยตลอด จากการศึกษาของ สวัสดิ์ ย่องสกุล (2539: 227-253) สามารถสรุปได้ดังนี้ ด้านนโยบายการปกครองของพม่า แบ่งออกได้เป็น 2 สมัยคือ

สมัยแรก ช่วงพ.ศ. 2101-2207 ประมาณร้อยปีแรก อำนาจรัฐพม่าในล้านนาไม่มีความเข้มแข็ง เพราะพม่าไม่สามารถยึดครองล้านนาได้อย่างเบ็ดเสร็จ ในช่วงนี้อยุธยาที่เข้มข้มมีบทบาทในเชียงใหม่ด้วย พม่าเองก็ยกทัพเข้ามาปราบปรามพร้อมกับปรับวิธีการปกครอง ในยุคแรกนี้ล้านนามีฐานะเป็นมณฑลหนึ่งของราชอาณาจักรพม่า จากสภาพที่ล้านนาเป็น "คนต่างชาติต่างภาษา" พม่าจึงกำหนดให้เป็นเขตที่มีการปกครองตนเองได้ในระดับหนึ่ง คือ ให้เจ้านายและขุนนางในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการปกครอง โดยอยู่ภายใต้การกำกับของกษัตริย์พม่า ใช้การปกครองแบบแบ่งเป็นเขตหรือมณฑล และเรียกชื่อตามชาติพันธุ์ พม่าจึงเรียกล้านนาว่า "ยวน" ไทใหญ่เรียก "ชาน" ส่วนมอญเรียก "ตะเลง"

สมัยที่สอง ช่วงพ.ศ. 2207-2317 ประมาณร้อยสิบปีหลัง ฐานะของล้านนาเปลี่ยนไป โดยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของพม่าอย่างแท้จริง พม่าได้ส่งขุนนางจากราชสำนักมาปกครองโดยตรง ขุนนางท้องถิ่นมีบทบาทน้อย และพม่าจัดเก็บผลประโยชน์จากล้านนาเพิ่มขึ้นจากเดิม นอกจากนั้นในช่วงนี้พม่าใช้วิธีแยกการปกครองเชียงใหม่ออกเป็นเขตสำคัญและใช้เป็นฐานที่มั่นจนกระทั่งพม่าต้องถอนไพร่ล้านนาเป็นระยะ ครั้งพม่าจัดการปัญหาเรียบร้อยแล้ว ก็เข้าปราบปรามล้านนาโดยเชียงใหม่ถูกพม่าตีแตกครั้งใหญ่ในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 (พ.ศ. 2306) ซึ่งชาวมเชียงใหม่ถูกกวาดต้อนไปจนหมดเมือง ละท่อนนโยบายของพม่าในช่วงหลังที่ต้องการทำลายเชียงใหม่อย่างแท้จริง ในปี พ.ศ. 2317 คือเป็นปีสำคัญยิ่ง เพราะเป็นจุดเปลี่ยนโฉมหน้าประวัติศาสตร์ล้านนา ด้วยการตัดสินใจของพระยาจำบ้านและพระเจ้ากาวิละ ที่หันไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าตากสิน กองทัพไทยและล้านนาช่วยกันขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่สำเร็จ แต่กว่าอำนาจพม่าจะหมดสิ้นในล้านนาอย่างแท้จริง ต้องใช้เวลาอีก 30 ปี

3.5.1 ลักษณะโครงสร้างผังเมืองยุคหน้าปกครอง

1. กำแพงเมือง

กำแพงเมืองช่วง พ.ศ. 2068-2339 ในช่วงนี้กำแพงเมืองเป็นโครงสร้างที่สำคัญต่อการป้องกันเมือง เพราะเป็นช่วงที่มีศึกสงครามอยู่เสมอ สมัยที่หน้าปกครอง พบใช้เมืองเชียงใหม่เป็นฐานทัพในการรบกับอยุธยา ดังนั้นจึงควรมีการซ่อมแซมบูรณะกำแพงเมืองให้ใช้การได้ จนกระทั่งตอนปลายช่วงที่กำแพงเมืองถูกปล่อยให้ทรุดโทรมลง และหมดสภาพไปพร้อม ๆ กับเมืองร้าง

2. คูเมือง

คูเมืองจะมีลักษณะทางกายภาพและประโยชน์ใช้สอยเหมือนเช่นเดิม และถูกปล่อยให้ตื้นเขินไปเมื่อเมืองร้าง

3. ประตูเมือง

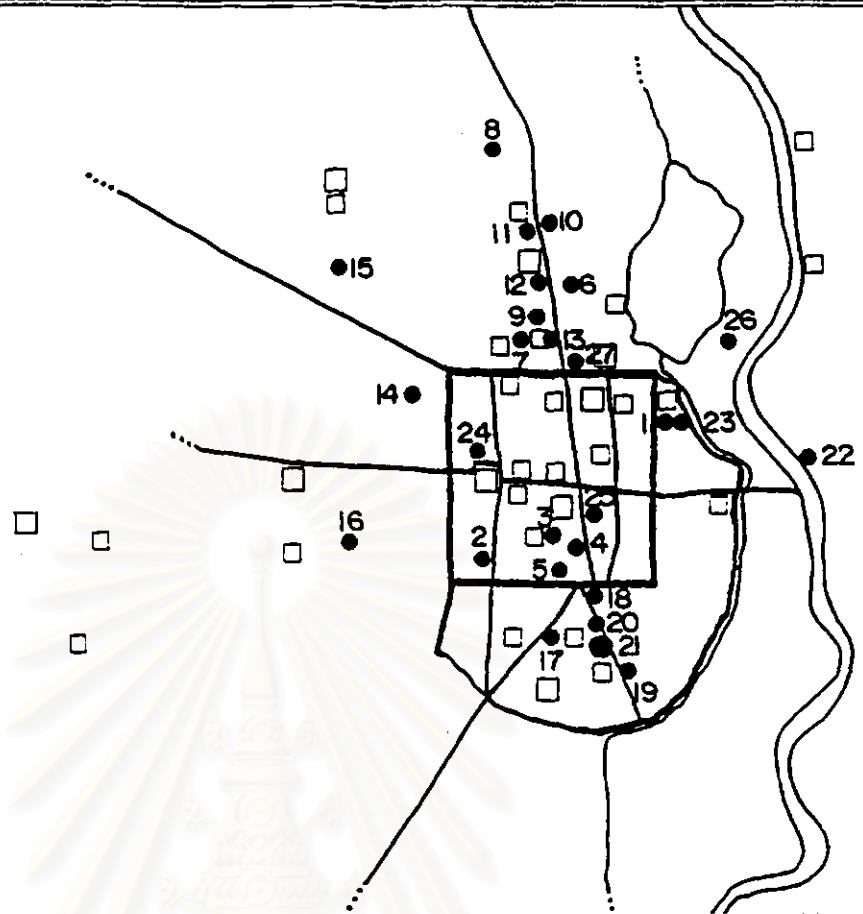
ประตูเมืองในช่วงนี้คงลักษณะและรูปแบบเหมือนกับช่วงสุดท้ายของราชวงศ์มังราย เพียงแต่คงมีการซ่อมแซมบูรณะให้แข็งแรงมั่นคง

ประตูเมืองชั้นในสันนิษฐานว่ามีการเจาะประตูเพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง ได้แก่ "ประตูเชียงใหม่" ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของกำแพงเมืองชั้นใน ก่อนนภททวงเจ่งศรีวิบูลย์ บริเวณถนนราชดำเนิน (ปัจจุบัน) มาบรรจบกับกำแพงเมือง ซึ่งเมื่อข้ามคูเมืองออกนอกกำแพงจะมีวัดเชียงใหม่เป็นจุดอ้างอิง ประตูเชียงใหม่สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน แต่มีการกล่าวถึงเมื่อประมาณ พ.ศ. 2358 ว่า "...สมเด็จพระเจ้าพระนครเชียงใหม่...เสด็จออกประตูเชียงใหม่ยามแสดไปสู่ท่าวังตาล..." และการขุดลอกคูเมืองประมาณ พ.ศ. 2360 ว่า "...ผ่านาสถางเวียงถึงประตูเชียงใหม่..." (สงวน ไรตีสวรรค์, 2514: 128-129) แสดงว่าประตูเชียงใหม่คงจะรื้ออยู่เดิมแล้ว

ประตูเมืองชั้นนอก สันนิษฐานว่า มีการเจาะประตูเมืองเพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง ได้แก่ "ประตูระแงง" ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกำแพงเมืองชั้นนอก คงจะเป็นเพราะระยะทางจากประตูท่าแพชั้นนอกถึงประตูหัวก้อม มีความยาวมากไม่สะดวก จึงต้องเจาะประตูระแงงเพิ่ม ชุ่ม ณ บางช้าง กล่าวว่า ประตูระแงงเป็นประตูก่ออิฐ สูงเสมอส่วนบนของกำแพงดิน กว้างประมาณ 0.50 เมตร ต้องตะแคงตัวเวลาเดินผ่านเข้าออก (ชุ่ม ณ บางช้าง, 2529: 159)

4. โครงข่ายการสัญจร

โครงข่ายการสัญจรช่วงต่อมาในตอนต้น ยังมีลักษณะของพัฒนาการเช่นเดียวกับกับช่วงเจริญสูงสุด คือการเพิ่มความถี่ลงไปในระบบ เนื่องจากมีการใช้พื้นที่เมืองหนาแน่นมากขึ้น (high density) แต่สิ่งที่แตกต่างจากกันก็คือ ความถี่ที่เพิ่มเติมนั้นเน้นระบบปัญหาให้กับระบบการสัญจรของเมือง เพราะกลับสนกินไป จดจำทางได้ยากขึ้น ฯลฯ ต่อเมื่อเมืองเสื่อมลงผู้คนอพยพออกไปอยู่ที่อื่น การเพิ่มความถี่ในระบบโครงข่ายก็หยุดลง และเมื่อเมืองร้างพัฒนาการจึงพลอยหยุดชะงักตามไปด้วย นับเป็นการจบปัญหาของระบบที่กำลังสะสมอยู่ในขณะนั้น

1. วัดหนองหล่ม	2. วัดพวทหงส์	3. วัดกิติ	4. วัดหนองจรีน
5. วัดหนองหญ้าแพรง	6. เจดีย์ช้างฉวางนิชนล่ง	7. วัดป่าคา	8. วัดช้างเผือก
9. วัดป่าอ้อย	10. วัดป่าแดงนอก	11. วัดป่าคู่	12. วัดเจดีย์แดงใน
13. วัดพระเจ้าอมเมือง	14. วัดสุ่มโง	15. วัดลีลูก	16. วัดแลนตาห้อย
17. วัดกู่เลื้อย	18. วัดเชียงทอง	19. วัดลังกา	20. วัดแลนเค้เจ้า
21. วัดฮาดกลาง	22. วัดเกตุน้อย	23. วัดจรมโหี	24. วัดปรางลาภ
25. วัดเชษฐา	26. วัดวังสิงห์คำ	27. วัดลังซาร	

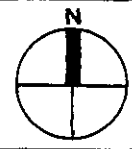
การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ช่วง” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : ตำแหน่งวัดยุคหม่าปกครอง ช่วง พ.ศ. 2068 - 2339

สัญลักษณ์ :

- □ วัดที่มีอยู่เดิม
- ● วัดช่วง พ.ศ. 2068 - 2339

ที่มา : บิลลา กั้นแดง

		แผนที่ 3.8
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สาขการวางผังเมือง หนึ่งพิชิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย		
นพ พงษ์สิน ทวีเพชร รหัส 3971104025		

5. พื้นที่ปลูกสร้าง

5.1 เวียง

เวียงในช่วงนี้ไม่มีการสร้างขึ้นใหม่ คงอาศัยเวียงเดิมที่มีอยู่โดยรอบตัวเวียงเชียงใหม่ เวียงบางแห่งถูกปล่อยให้ทรุดโทรมและทิ้งร้าง

5.2 วัง

ในช่วงนี้ไม่มีการสร้างวังขึ้นใหม่แต่อย่างใด เพราะสภาพบ้านเมืองกำลังเกิดศึกกสิยุค ส่วนวังอื่นๆ ที่มีมาแต่อดีต บางแห่งถูกปล่อยให้ร้างไป บางแห่งยังคงใช้การอยู่ เช่น ประมาณ พ.ศ. 2088 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ "...เสด็จไปทรงนำขังเวียงเจ็ดรินประทับแรมที่นั่น..." แสดงว่าเวียงเจ็ดรินร้าง ประมาณ พ.ศ. 2089 พญาอุปฮาด "...สมรภูมิกษัตริย์ ณ สวนแตร..." (พระยาประชากิจกรจักร์, 2498: 514,620) หลังจากที่เมืองเชียงใหม่ตกเป็นของพม่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2101 เป็นต้นมา คู่มเวียงแก้วยังคงถูกใช้กันอยู่ ขณะที่วังและเวียงอื่นๆ เริ่มเสื่อมโทรมลง จนกระทั่งปี พ.ศ. 2317 เมืองเชียงใหม่กลายเป็นเมืองร้าง วังและเวียงทุกแห่งจึงพลอยหมดสภาพตามไปด้วย

5.3 วัด

เมื่อพม่าปกครองเมืองเชียงใหม่ พม่าเองก็มีเชื้อพุทธศาสนาเช่นกัน จึงไม่ขัดขวางประเพณีนิยมดั้งเดิมที่เคยถือปฏิบัติกันมา คงมีการสร้างวัดเพิ่มขึ้นบ้าง แต่เป็นวัดขนาดเล็ก และจำนวนน้อยแห่ง มีการซ่อมแซมบูรณะวัดสำคัญๆ ของเมืองบ้าง เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระวาททนต์คำใช้จ่ายเพ็ญบูรณะวัดเชียงมั่น ประมาณพ.ศ. 2108 แม้กัพม่าประจำเมืองเชียงใหม่หล่อพระพุทธรูปที่วัดชัยพระเกียรติ เป็นต้น ด้านสถาปัตยกรรมมีการรับอิทธิพลศิลปะพม่า ดังปรากฏในคู่มือประจักษ์สิ่งทำคู่มือประจักษ์ทางข้าววัด อาคารเครื่องไม้แบบพม่า การประดับกระจกสีในอาคาร เป็นต้น แต่ทางด้านผังเมืองอิทธิพลของพม่าไม่เด่นชัดพอที่จะเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมืองได้

ช่วงเมืองร้าง วัดทุกแห่งทั้งที่สำคัญและไม่สำคัญ ถูกปล่อยให้ร้างหมดสภาพไป กล่าวโดยสรุปช่วงพม่าปกครองนี้ยังคงมีการสร้างวัด แต่เป็นวัดขนาดเล็กที่ไม่มีความสำคัญอะไร จากหลักฐานการขึ้นทะเบียนโบราณสถานของกรมศิลปากร พบโบราณสถานหลายแห่งที่คาดว่าจะสร้างขึ้นในช่วงนี้ คือ วัดหนองหล่ม วัดข้างเมือก วัดป่าอ้อย วัดป่าแดงนอก วัดป่าคู่ วัดเจดีย์แดงใน วัดพระเจ้าอมเมือง วัดอุ้มโฮ วัดสี่สุกา วัดแสนตอห้อย วัดทุ่งเสือ วัดเชียงทอง วัดลังกา วัดแสนแก้ว วัดพระธาตุกลาง วัดมาตุ่น้อย วัดร่มโพธิ์ วัดปราสาท วัดเขษขู วัดวังสิงห์คำ และวัดสังฆาร

5.4 ตลาด

ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดในยุคนี้เมื่ออยู่ที่แห่ง สันนิษฐานว่าอย่างน้อยกลางเวียงยังคงมีอยู่ เพราะเป็นแหล่งผลประโยชน์ของเจ้าเมืองและพม่า ดังพบว่าในช่วงที่พม่าปกครองในสมัยหลังมีการเก็บส่วยเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม ชาวล้านนาจะมีการต้องเลี้ยงดูขุนนางพม่าและบริวารที่ติดตาม หลักฐานที่มองเห็นกล่าวถึงความทุกข์ยากอย่างชัดเจน

5.5 ชุมชนและบ้าน

ในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องจากช่วงเจริญสูงสุด ในช่วงต้นบ้านเมืองยังคงขยายตัวสืบเนื่องจากเดิมอยู่ และเป็นจุดที่เริ่มสะสมปัญหา การขยายตัวของชุมชนเพิ่มขึ้นในทุกพื้นที่ อ้างอิงได้จากจำนวนวัดที่เพิ่มมากขึ้น ภายในกำแพงเมืองชั้นในส่วนใหญ่มีการขยายตัวของชุมชนด้านทิศใต้ อ้างอิงได้จากตำแหน่งที่ตั้งของวัดประจำชุมชน ได้แก่ วัดพวงหงส์ วัดกิติ วัดหนองจรีน วัดหนองหญ้าแพรก วัดปราสาท วัดเขษุม

การตั้งถิ่นฐานในกำแพงเมืองชั้นนอก มีการขยายตัวของชุมชนด้านทิศใต้มากด้วยเช่นกัน อ้างอิงได้จากจำนวนและตำแหน่งที่ตั้งของวัดประจำชุมชน ได้แก่ วัดคูเรือ วัดเขียงของ วัดลังกา วัดแสนคร้า วัดพระธาตุกลาง ส่วนทางด้านทิศตะวันออกมีการเพิ่มขึ้นของวัดเพียง 2 แห่ง คือ วัดหนองหล่ม วัดร่มโพธิ์

นอกจากกำแพงเมืองด้านทิศเหนือมีการขยายตัวของชุมชนเพิ่มมากขึ้น อ้างอิงได้จากจำนวนและตำแหน่งที่ตั้งของวัด ได้แก่ เจดีย์กัณฑ์สถานชนสงฆ์ วัดป่าตอก วัดข้างเมือก วัดป่าอ้อย วัดป่าแดงนอก วัดป่าดู่ วัดเจดีย์แดงใน วัดพระเจ้าอมเมียม วัดสังขาร ตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนส่วนใหญ่จะเกาะติดอยู่กับเส้นทางกสิกรรมที่ลากเป็นแนวตรงขึ้นไปทางทิศเหนือจากประตูข้างเมือก (ถนนโชตนานาในปัจจุบัน) ด้านทิศตะวันออกพบหลักฐานการเริ่มต้นขุดฝังแม่น้ำปิงไปใช้พื้นที่ปลูกสร้างทางด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำปิงจากตำแหน่งที่ตั้งของวัดขนาดเล็ก ซึ่งต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนใหญ่ในยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2397 - 2482

ในช่วงที่บ้านเมืองเสื่อมเพราะเกิดความขัดแย้งภายในและมีศึกสงครามจากภายนอกอยู่เสมอ ผู้คนจึงเริ่มอพยพโยกย้ายหนีออกไปอยู่ตามป่าเขา ชุมชนแต่ละแห่งที่เคยอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นเริ่มถูกปล่อยให้อ้างอิงสิ่งหนึ่งมาถึงสมัยที่หม่าป้าครอง และหากชุมชนร้างไปพร้อม ๆ กับเมืองในเวลาต่อไป

3.6 เมืองเชียงใหม่ยุคขึ้นแก่กรุงรัตนโกสินทร์

พระยาภาณุวงศ์ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในพุทธศักราช 2325 สงครามที่สืบเนื่องและยาวนานร่วมสองร้อยปีทำให้เมืองเชียงใหม่ถูกทิ้งร้างมีสภาพรกร้างหักพัง ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าว ท้าพม่าบางส่วนยังตั้งมั่นอยู่ที่เชียงใหม่ พระยาภาณุวงศ์จึงโปรดฯ ให้เวียงป่าซางเป็นที่ตั้งมั่นถาวรถึง 14 ปี จวบจน พ.ศ. 2339 จึงสามารถฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ได้

อาณาจักรในรัชสมัยพระยาภาณุวงศ์มีอาณาเขตกว้างขวางจรดเมืองเชียงใหม่ เชียงรุ่ง ลิบสองพันนา และบรรดาหัวเมืองฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน ความสามารถในการรวบรวมบ้านเมืองและผู้คนพลเมืองให้เข้ามาเป็นปึกแผ่นได้อย่างรวดเร็วทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้แต่งตั้งให้พระยาภาณุวงศ์เป็นพระเจ้าภักษิณีใน พ.ศ. 2345

หลังการพิราลัยของพระเจ้าภักษิณีใน พ.ศ. 2356 เจ้าน้อยธรรมลังกาอุปราช ได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นพระยาธรรมลังกาครองนครเชียงใหม่ ในช่วงพระยาธรรมลังกาครองนครเชียงใหม่ (พ.ศ.2358 - 2364) ได้ทำนุบำรุงพระ

ศาสนา มีการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามเป็นอันมากเช่น วัดพระสิงห์ วัดพระธาตุจอมทอง และได้โปรดให้ทุกคูเมืองและกำแพงเมืองชั้นนอกและชุดลำเหมืองระบายน้ำจากแหล่งห้วยกรมกใช้ภายในเมืองเชียงใหม่

พ.ศ. 2364 พระยาธรรมลังกาถึงแก่พิราลัยเจ้าหลวงเศรษฐีคำผืนขึ้นครองนครเชียงใหม่ ในยุคนี้เมืองเชียงใหม่เกิดเหตุอุบาทว์น่าอัศจรรย์ เจ้าหลวงเศรษฐีคำผืนครองนครเชียงใหม่ได้เพียง 3 ปี ถึงแก่พิราลัย พระยาพุทธวงศ์บุตรนายพ่อเรือนผู้น้องเจ้าชายแก้วขึ้นครองนครเชียงใหม่ (พ.ศ. 2369-2389) ในครั้งนี้นักเมืองมีความสงบสุขและเริ่มมีการติดต่อกับภายนอกไม่เลิกกับคนในบังคับของอังกฤษ มีการขายหมูบ้านตามชนเมืองออกไปเรื่อยๆ แต่อย่างไรก็ตามการค้าขายกับชาวอังกฤษได้ขยายตัวในอัตราสูงยิ่งในสมัยเจ้ามโหตรประเทศ หรือเจ้ามทวงศ์ครองนครเชียงใหม่

ครั้นเจ้ามทวงศ์ครองนครเชียงใหม่ นอกจากกิจการมรดกไม้ที่ทำการได้อย่างสูงให้แก่เจ้าเมืองเชียงใหม่แล้ว ในครั้งรัชสมัยนี้เมืองเชียงใหม่ได้ร่วมกับทัพของกรุงรัตนโกสินทร์ทำสงครามกับเมืองเชียงตุงถึง 3 ครั้งด้วยกันคือ ในระหว่าง พ.ศ. 2392-2393 ในรัชกาลพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งที่ 2 และครั้งที่ 3 ใน พ.ศ. 2395 และ ใน พ.ศ. 2397 ตามลำดับ เจ้ามโหตรประเทศครองนครเชียงใหม่ถึง พ.ศ. 2397 ถึงแก่พิราลัย พระเจ้ากนิษฐาสุริยวงศ์ บุตรพระเจ้ากนิษฐาขึ้นครองนครเชียงใหม่เป็นรัชกาลที่ 6 ในรัชสมัยนี้ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามหลายแห่ง และนอกจากนั้นกิจการขนไม้กับคนในบังคับของอังกฤษที่ดำเนินมาแต่ครั้งเจ้าพุทธวงศ์ได้เกิดการขัดแย้งกันมากขึ้น จึงได้มีการปรับปรุงกฎหมายและตัดสินคดีความที่สำคัญ ๆ หลายคดี นอกจากนี้ ในรัชสมัยนี้ได้เริ่มมีการเผยแผ่พระคริสตศาสนาขึ้นยังนครเชียงใหม่ด้วย

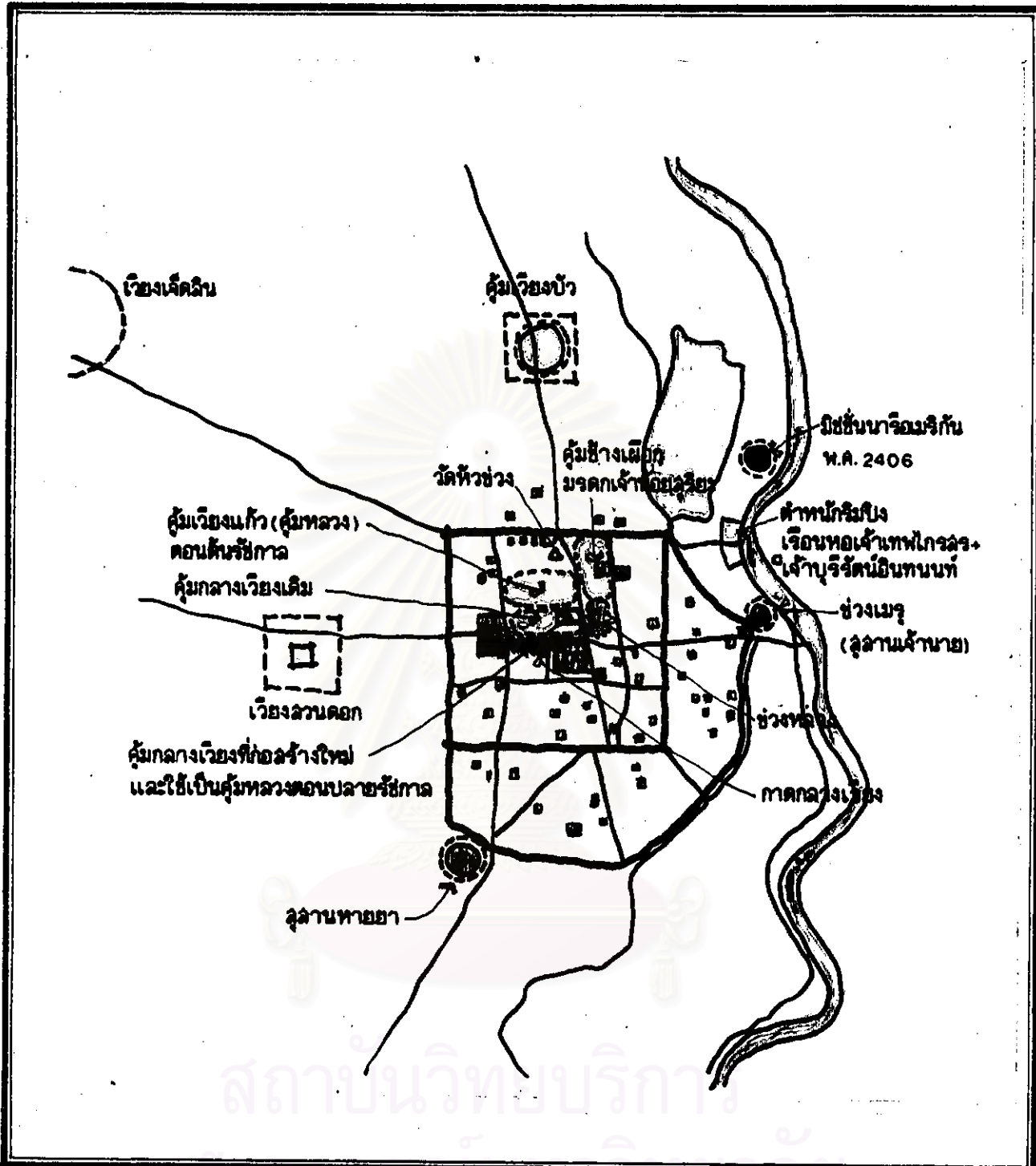
พระเจ้ากนิษฐาสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2413 ครองเมืองเชียงใหม่ได้ 13 ปี พ.ศ. 2416 เจ้าอินทนนท์ บุตรพระยาราชวงศ์มหาพรหมเชื้อสายเจ้าหลวงเศรษฐีคำผืนได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้านครเชียงใหม่ จนกระทั่ง พ.ศ. 2417 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดฯ ให้เปลี่ยนระบบการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล และเมื่อเจ้าอินทรรวิชัยยงถึงแก่พิราลัย ใน พ.ศ. 2476 ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครก็ถูกยกเลิกนับแต่นั้นมา (รายงานการชุดค้นคว้าและบูรณะกำแพงเมืองเชียงใหม่, 2540: 2-8)

3.6.1 ลักษณะโครงสร้างผังเมืองยุคขึ้นแก่กรุงรัตนโกสินทร์

1. กำแพงเมือง

กำแพงเมืองชั้นในได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ ในสมัยพระเจ้ากนิษฐา ประมาณ พ.ศ. 2339 "...สร้างรั้วแปะเวียง ก่อเมฆปราการกำแพงเชียงหิน..." (สงวน ไซติสุรัตน์ 2514 : 107) รูปแบบการบูรณะส่วนใหญ่คงตามลักษณะเดิม เปลี่ยนแปลงไปบ้างในรายละเอียดเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย เช่น ลักษณะของป้อมเป็นรูปครึ่งวงกลมแบบฝรั่งที่รับอิทธิพลมาจากกรุงเทพฯ เป็นต้น

ส่วนกำแพงเมืองชั้นนอกบูรณะในสมัยพระยาธรรมลังกา ประมาณ พ.ศ. 2364 "...พระเจ้าหัวแรกก่อเวียงชั้นนอก...แรกก่อตั้งแจ้งศรีภูมิก่อน แล้วก่อลำดับไปด้วยหทัยนิวัต..." (สงวน ไซติสุรัตน์ 2514 :130) โดยเพิ่มเติมป้อมแบบฝรั่งด้วยเช่นกัน นับเป็นช่วงเวลาสุดท้ายที่กำแพงเมืองยังคงความสำคัญและจำเป็นต่อการป้องกันเมือง เพราะต่อมาในยุคการเปลี่ยนแปลง โสภณแวดล้อมทางการเมืองการปกครองเปลี่ยนแปลงไป พม่าทำสงครามกับอังกฤษ รูปแบบการรบ

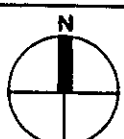

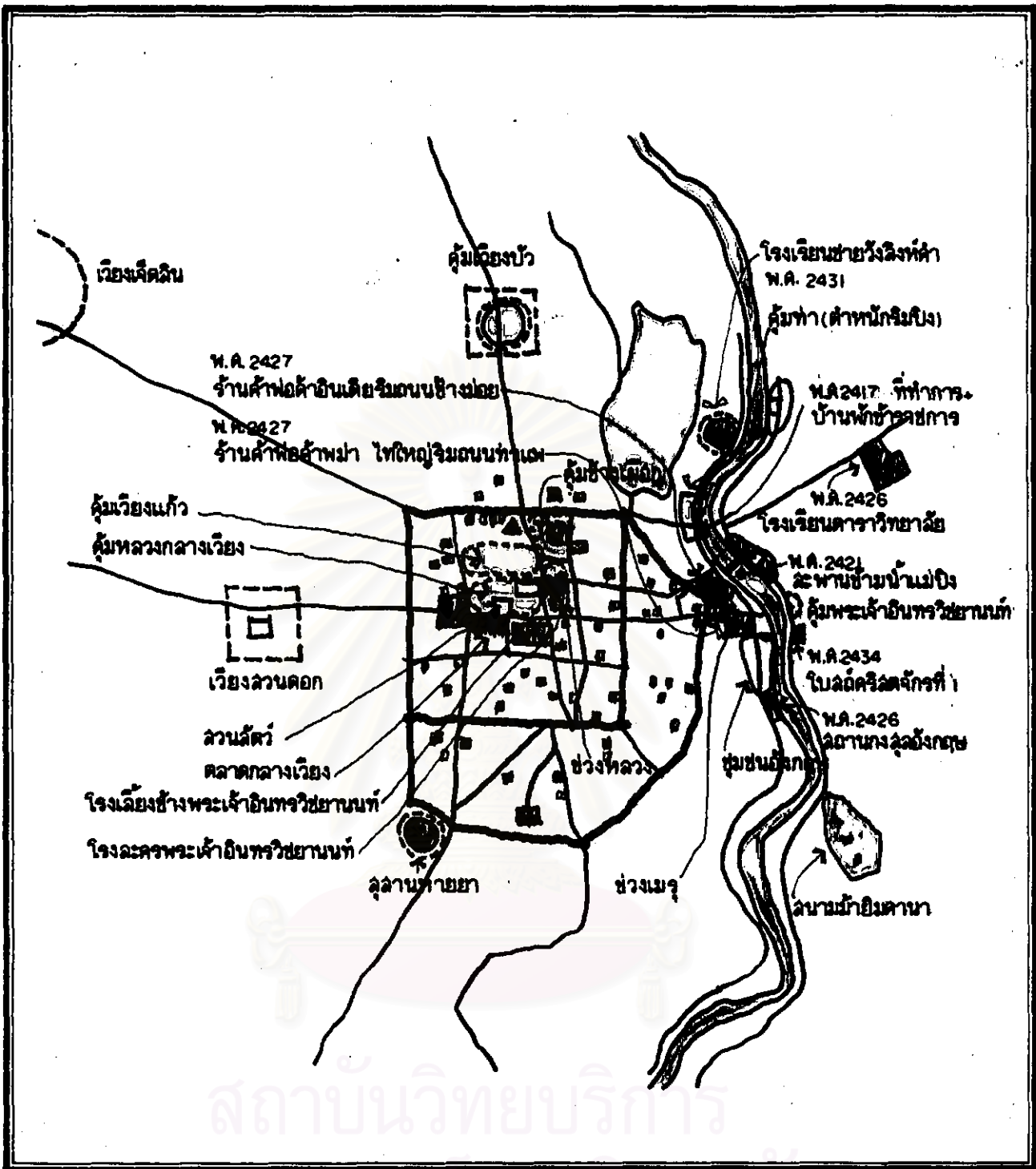
การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ ข่วง ” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : ภาพรวมเมืองเชียงใหม่สมัยพระเจ้ากาวิโรบลูริยวงศ์พศ 2399 -
สัญลักษณ์ : 2413

- คูเมือง วังที่ประทับ
- ตลาด
- จุลาน
- วัด ศาลนถน
- มัสยิดนาจือเมริกัน
- แม่น้ำ แหล่งน้ำ

ที่มา : ปรับปรุงจาก อิลจา กันแดง

		แผนที่ 3.9
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สาขาการวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย		
นาย พงษ์สิน ทวีเพชร รหัส 3971104025		

การประยุกต์ใช้รูปแบบ " ช่วง " กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

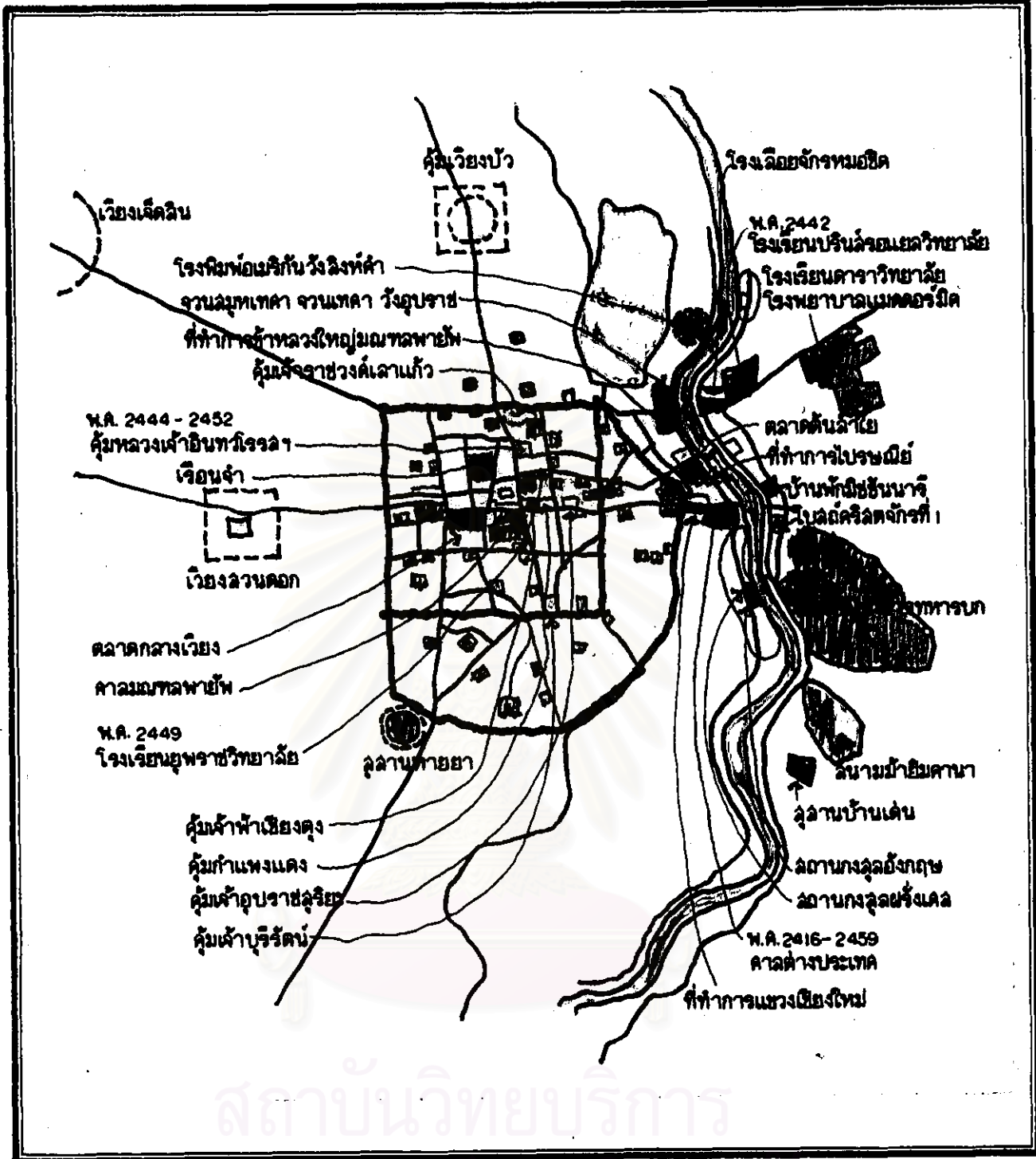
แสดง : ภาพรวมของเมืองเชียงใหม่สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พ.ศ. 2413 - 2439

- คูเมืองที่ประทับ
- ตลาด ร้านค้า
- กิจกรรมที่สัมพันธ์คริสตจักร
- ช่วง ลานม้า

- วัด ศาลมณฑาน
- บ้านและชุมชน
- สุสาน
- แม่น้ำ แหล่งน้ำ

ที่มา : ปรับปรุงจาก อีฉจา กันแดง

		แผนที่ 3.10
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง ภาควิชาการวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย		
นาย พงษ์สิน ทวีเพชร รหัส 3971104025		

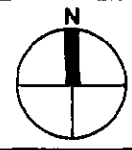

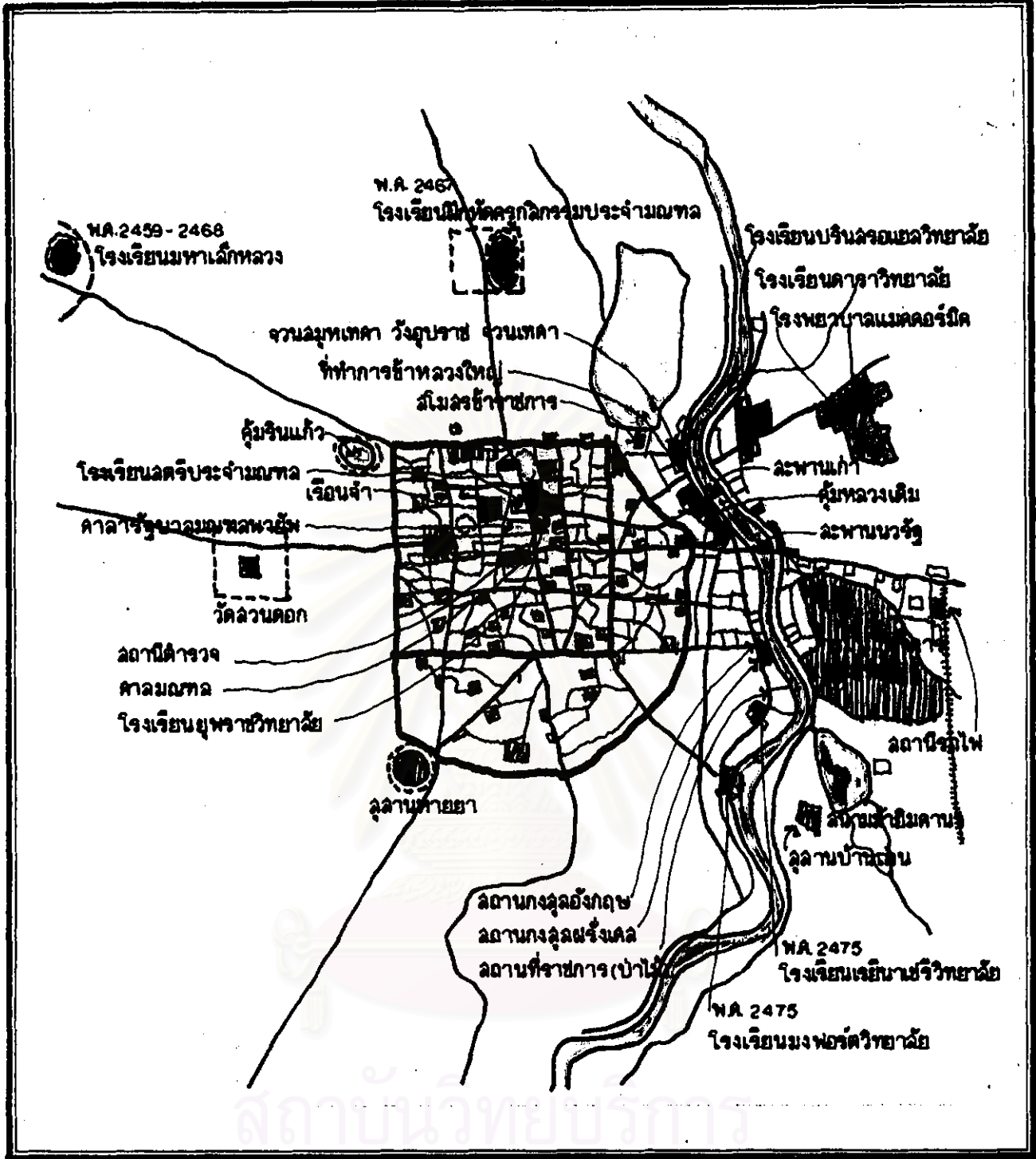
การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ช่วง” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : ภาพรวมเมืองเชียงใหม่สมัยเจ้าอินทวิชระลือริยวงศ์ พ.ศ. 2440-2452
 สัญลักษณ์ :

- คูเมืองที่ประทับ
- ตลาด ร้านค้า
- กิจกรรมที่มีมณฑลครุฑจักร
- สถานที่ราชการ
- วัด ศาลนถสถาน
- บ้านและชุมชน
- คูเมือง
- โรงเรียนจักร

ที่มา : ปรับปรุงจาก อิลลา กันแดง

		แผนที่ 3.11
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สถาบันการวางแผนเมือง ภาควิชาการวางแผนเมือง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่		
นาย พงษ์อิน ทวีเพชร รหัส 3971104025		

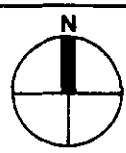
การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ช่วง” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : ภาพรวมเมืองเชียงใหม่สมัยเจ้าแก้วขวัญ พ.ศ. 2452- 2476

สัญลักษณ์ :

- คู่ม วังที่ประทับ
- วัด ศาลนถาน
- ตลาด ร้านค้า
- บ้านและชุมชน
- กิจกรรมวัฒนธรรมคริสตจักร
- ลู่ลาน
- ลานที่ราชการ
- แม่น้ำ แหล่งน้ำ

ที่มา : บัญชีรูปจาก ฮิลธา กันแดง

แผนผังที่
3.12

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สาขาการวางผังเมือง
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นาง พยสิณี ทวีเพชร รหัส 3971104025

แบบโบราณหมดไป กลายเป็นสงครามทางเศรษฐกิจแทน กำแพงเมืองจึงกลายเป็นโครงสร้างส่วนเกินของเมืองที่เป็นข้อจำกัดต่อการขยายตัว

2. คูเมือง

คูน้ำคันไถได้รับการขุดลอกพร้อมกับการบูรณะกำแพงเมืองขึ้นในในยุคที่ฟื้นฟูบ้านเมืองของพระยาภาววิละ ส่วนคูน้ำคันไถนอกขุดลอกประมาณ พ.ศ. 2364 ในสมัยพระยาธรรมลังกา

3. ประตูเมือง

ประตูเมืองช่วงที่ฟื้นฟูบูรณะ พ.ศ. 2339-2397 ประตูเมืองในช่วงนี้เป็นผลต่อเนื่องมาจากอดีต ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ตามระเบียบแบบแผนเดิม และปรับปรุงบางส่วนของรายละเอียดให้เข้ากับยุคสมัย ประตูเมืองขึ้นในมีจำนวน 6 ประตู ได้แก่ ประตูข้างเมือง (ประตูหัวเวียง) ประตูเขมยีน ประตูท่าแพ ประตูเชียงใหม่ (ประตูท้ายเวียง) ประตูสวนปรุง (ประตูสวนเต) และประตูสวนดอก ประตูขึ้นนอกมีจำนวน 4 ประตู ได้แก่ ประตูท่าแพขึ้นนอก ประตูระแงง ประตูหัวก้อม และประตูทวยยา ส่วนประตูข้างม่อยังไม่มีการขุดลอกเป็นประตูเมืองขึ้นในหรือขึ้นนอก

พบหลักฐานที่กล่าวถึงประตูเมืองต่าง ๆ ในช่วงที่ฟื้นฟูบูรณะ ดังนี้

ประตูข้างเมือง ประมาณ พ.ศ. 2366 "...พระเป็นเจ้าม่อยังประตูข้างเมือง..." (สงวน ไซติสุวัตรัน 2542 : 132)

ประตูเขมยีน ประมาณ พ.ศ. 2358 "...สมเด็จพระเป็นเจ้าพระนครเชียงใหม่...เสด็จออกประตูเขมยีน..." และประมาณ พ.ศ. 2360 ในการขุดลอกบูรณะคูน้ำของเมือง "...ฝ่ายวันตกลงเส้นหนึ่ง มาเหนือพระราชมังคลาภิเษกเวียงหลวง ท้องหน้าสนาม ผ่านกลางเวียงถึงประตูเขมยีน..." (สงวน ไซติสุวัตรัน 2542 : 125, 129)

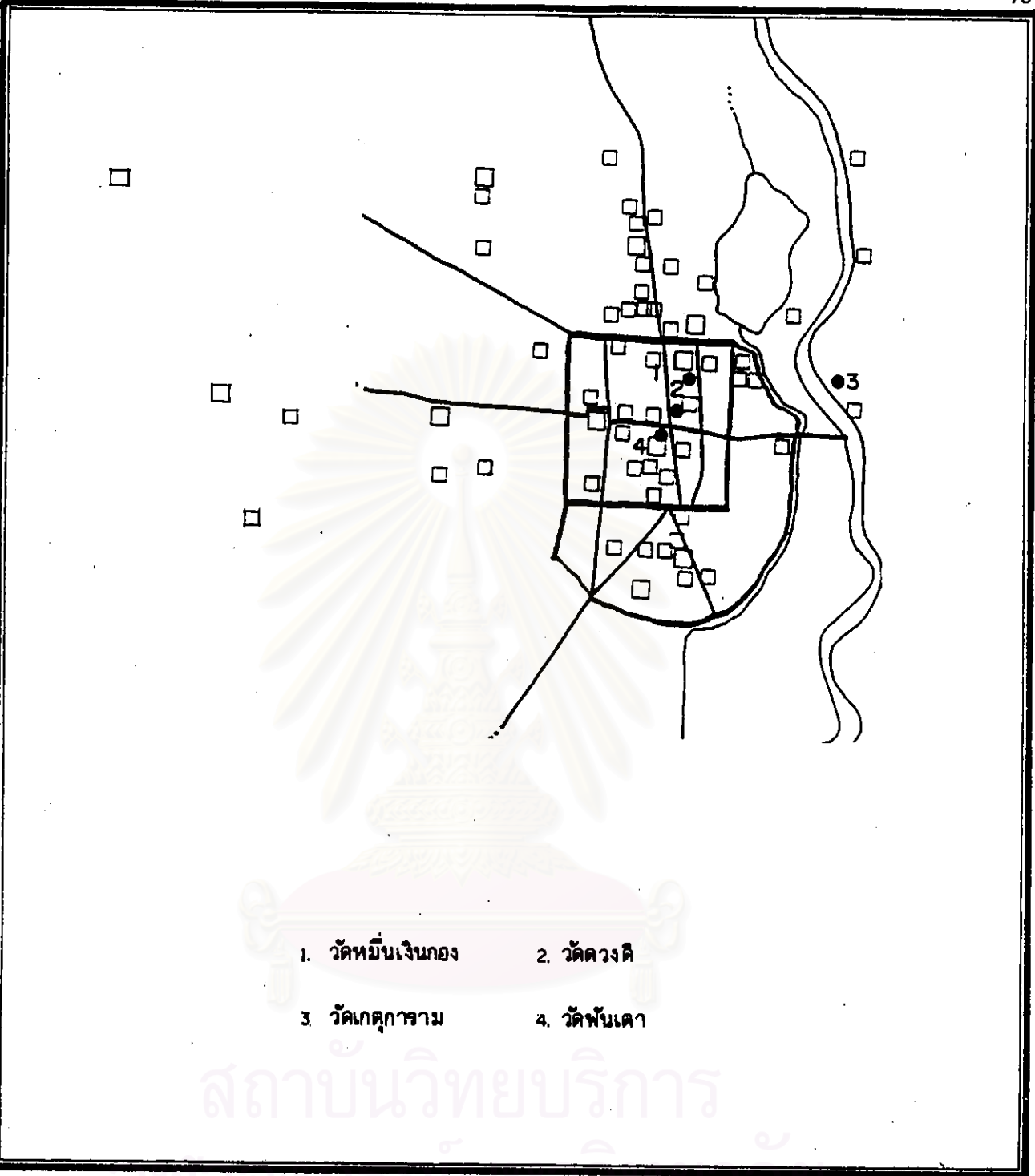
ประตูข้างม่อ ประมาณ พ.ศ. 2368 เกิดอหิวาตกโรคระบาดที่เมืองเชียงใหม่ "...เหตุการณ์บ้านเมือง บังเกิดกบเจียด คักคากเป็นหมู่เข้าประตูข้างม่อ..." (สงวน ไซติสุวัตรัน 2542 : 134)

ประตูท่าแพ สมัยพระเจ้าภาววิละ "...พระยาจำบ้านดินนาเชียงใหม่ยังคงอยู่ประตูท่าแพ..." ประมาณ พ.ศ. 2368 "...พ่าน (ห้าง) ก็ข้ามมาถึงดินเวียงขึ้นนอกประตูท่าแพ..." และเมื่อเจ้าอนุเวียงจันทร์คิดกบฏ "...ยามกลางสายเจ้าเสด็จ...ออกจากเวียงด้วยประตูเขมยีนเรือกและท่าแพ..." (สงวน ไซติสุวัตรัน 2542 : 92, 134, 136)

ประตูทวยยา สมัยพระยาธรรมลังกา ประมาณ พ.ศ. 2368-2364 "...ได้ขุดแรกคือเวียงขึ้นนอก ตั้งแต่แจ่งคูเมืองไปถึงประตูทวยยา..." (สงวน ไซติสุวัตรัน 2542 : 129)

4. โครงข่ายการสัญจร

ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่เช่นกัน จากอรรถของโครงข่ายในอดีต เส้นทางหลักต่างๆ ยังคงอยู่ สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปคือ ส่วนย่อยของโครงข่ายเดิม และโครงข่ายบางส่วนที่หายไป เนื่องจากได้มีการใช้พื้นที่ปลูกสร้างอาคารในบางบริเวณของเมือง เช่น นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ เป็นต้น ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรคงเดิม เพราะปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดลักษณะเฉพาะไม่เปลี่ยนแปลง

- 1. วัดหมื่นเงินกอง
- 2. วัดดวงดี
- 3. วัดเกตุการาม
- 4. วัดพันเตา

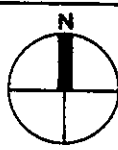
สถาบันวิทยบริการ

การประยุกต์ใช้รูปแบบ “ ช่าง ” กับการพัฒนาที่โล่งในเมือง : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่

แสดง : ตำแหน่งวัดยุคเมืองเชียงใหม่ขึ้นแก่กรุงรัตนโกสินทร์

สัญลักษณ์ : ช่าง พ.ศ. 2339-2397

- วัดที่มีอยู่เดิม
- วัดช่าง พ.ศ. 2339-2397

		แผนที่ที่ 3.13
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สาขาการวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย		
นาย พงษ์สิน ทวีเพชร รหัส 3971104025		

ที่มา : อธิชา กั้นแดง

5. พื้นที่ปลูกสร้าง

การที่ฟื้นฟูบูรณะวังและเวียง วัด ตลาด บ้านและชุมชน ซึ่งเป็นส่วนประกอบของการใช้พื้นที่ปลูกสร้าง ทำตามระเบียบแบบแผนเดิมในอดีต แต่ลดขนาดลง เลือกรื้อพื้นที่บูรณะเฉพาะส่วนที่สำคัญก่อน และปล่อยให้ร้างไปในบางส่วน เพราะเป็นช่วงตั้งตัว ขาดแคลนทั้งกำลังคนและทุนทรัพย์ ที่จะทำให้เมืองเจริญรุ่งเรืองเช่นเดิมได้ ในแต่ละองค์ประกอบของพื้นที่ปลูกสร้างมีการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ ดังนี้

1. เวียง

มีการฟื้นฟูบูรณะเวียงแก้วขึ้นเป็นคุ้มหลวงตามเดิม สันนิษฐานว่า "คุ้มกลางเวียง" ของพระยาอุปราชา ตั้งอยู่ท่ากลางทางด้านใต้ของคุ้มเวียงแก้ว และมี "คุ้มข้างเมือง" ของพระยาบุรีรัตน ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของถนนพระปกเกล้าในปัจจุบัน ใกล้กับประตูข้างเมืองเดิมขึ้น มีตึกหน้าริมฝั่งเป็นที่ประทับพักผ่อนริมน้ำและเป็นท่าเรือของราชศรัย เวียงเชียงโถมได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นเป็นที่ประทับของเจ้านายบุตรหลานที่มรดกทรัพย์ ส่วนเวียงอื่น ๆ ไม่พบหลักฐานกล่าวถึง อาจถูกปล่อยให้ร้างอยู่เช่นเดิมก็ว่าได้

2. วัง

การกู้เอกราชของเมืองเชียงใหม่คืนจากพม่า ส่วนหนึ่งเป็นผลมาของตระกูลเจ้าเจ็ดตน จากเมืองลำปาง โดยมีเจ้ากวีละผู้ที่เป็นหัวหน้า เมื่อได้เมืองเชียงใหม่กลับคืนมาแล้ว จึงมีการจัดสรรตำแหน่งเจ้านายเพื่อปกครองเมืองทั้ง 3 แห่ง คือ เมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ที่เมืองเชียงใหม่เจ้ากวีละเป็นเจ้าเมือง เจ้าน้อยธรรมลังกาเป็นพระยาอุปราชา เจ้าคำฝั้นเป็นพระยาบุรีรัตน ดังนั้นภายในกำแพงเมืองขึ้นในสิ่งต้องมีวังที่ประทับเกิดขึ้น 3 แห่ง ซึ่งในการศึกษาเรื่องวังในยุคต่อมา ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่า พระเจ้ากวีละควรจะครอบครองอาณาบริเวณคุ้มเวียงแก้ว ซึ่งเคยใช้เป็นวังหลวงในช่วงเวลาที่ผ่านมพระยาอุปราชาธรรมลังกาควรจะครอบครองอาณาบริเวณ "คุ้มกลางเวียง" ซึ่งตั้งอยู่บริเวณศาลากลางจังหวัด

3. วัด

หลังจากที่วัดทุกวัดถูกปล่อยให้ร้างไปพร้อม ๆ กับเมืองนานถึงประมาณ 20 ปี ก็ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ เมื่อพระเจ้ากวีละกลับเข้ามาอยู่เมืองเชียงใหม่ประมาณ พ.ศ. 2339 ความเชื่อเรื่อง "บุญ" ของการสร้าง ซ่อมแซมบูรณะวัดยังคงอยู่ แต่การสร้างขึ้นใหม่คงจะเป็นไปได้ยาก แคตมของมเชษฐบูรณะวัดที่อยู่เดิมทั้งหมดก็กินกำลังที่จะทำได้ในขณะนั้น พบหลักฐานการบูรณะซ่อมแซมวัดในสมัยต่างๆ ดังนี้

- สมัยพระเจ้ากวีละ (พ.ศ. 2339-2356) มีการปฏิสังขรณ์วัดสำคัญ ๆ และแต่งตั้งสมณศักดิ์พระภิกษุเพื่อตั้งขวัญและกำลังใจของไพร่พล แต่การระงับที่ด้านกิจการสงคราม และการซ่อมแซมบูรณะโครงสร้างเมืองประเภทกำแพงคูน้ำ ประตุนเมือง ดูจะมีความสำคัญกว่า

- สมัยพระยาธรรมลังกา (พ.ศ. 2358-2364) เป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองสงบเรียบร้อยดีแล้ว จึงมีการพัฒนาเมืองในส่วนของการขุดลอกเหมืองฝาย บูรณะกำแพงเมืองขึ้นนอก และซ่อมแซมบูรณะวัดหลายแห่ง เช่น พ.ศ. 2361 มีงานบุญฉลองวัด 4 แห่ง ได้แก่ วัดอุโมงค์ วัดตาวดี วัดสำเภา วัดพันตกา พ.ศ. 2362 มีการบูรณะวิหารวัดพันอัน วัดบ้านปิง วัดดอกคำ วัดเชียงยืน วัดอุปกุศพม่ง (พระยาประชาภิจักรจักร์ พ.ศ. 2498 : 129)

- สมัยพระยาคำฝั้น (พ.ศ. 2366-2368) มีเหตุการณ์ทางการเมืองที่บอกว่าวัดร้างหลายแห่ง ได้รับการฟื้นฟูบูรณะจำนวนมากในสมัยนี้ คือ เมื่อพระยาคำฝั้นได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยาเชียงใหม่ ก็ทำบุญให้ทาน ทำนุบำรุงพุทธศาสนาภิกษุสงฆ์หลายประการ ขณะเดียวกันพระยาธรรมศาสตร์สุวรินค่านุสิทธิ์ก็ทำบุญให้ทานเป็นอันมากเช่นกัน ซึ่งไม่เคยมีผู้ใดทำบุญมากมายน่าเทียบเจ้าเมือง ความขัดแย้งนี้จึงเริ่มเกิดการรบกวนกลางเมือง (สรวิชาติ อ่องสกุล 2529 : 59)

- สมัยพระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. 2369-2389) เมืองเชียงใหม่ส่งสุภะเพราะหมังก่อสงครามกับอังกฤษ มีการขยายหมู่บ้านต่าง ๆ รอบเมืองออกไปอย่างกว้างขวาง วัดซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชนรอบนอก จึงพลอยได้รับการบูรณะตามไปด้วย

- สมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ (พ.ศ. 2390-2397) ในสมัยนี้มีสงครามกับเมืองเชียงใหม่ถึง 3 ครั้ง ดังนั้นการบูรณะซ่อมแซมวัดร้างคงมีจำนวนไม่มากนัก

ถึงแม้ว่าหลักฐานทางเอกสารจะไม่สามารถให้รายละเอียดถึงรายชื่อวัดที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะหรือถูกปล่อยให้ร้างต่อไปในช่วงเวลานี้ได้ แต่เราก็สามารถศึกษาบทบาทรวมของการฟื้นฟูบูรณะวัดได้จากแผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดปัจจุบัน และวัดร้างในเขตเทศบาล จากรายงานการวิจัยของสุภะ ภูประพัฒน์ และอิชฎักดิ์ ปรารถนาศรี (2531 : 59, 60) บนสมมติฐานว่าจำนวนวัดที่อยู่ทั้งหมดคือ ทั้งวัดปัจจุบันและวัดร้าง ส่วนใหญ่เป็นวัดที่มีอยู่ก่อนเมืองร้างเกือบทั้งสิ้น เพราะอยู่ในช่วงเวลาที่คิดความเชื่อในศาสนาพุทธยังมีอิทธิพลมากในขณะที่ยุคต่อ ๆ มาลดความสำคัญลง เหตุการณ์ของโลกแวดล้อมทางการเมืองมีผลทำให้วัดทุกแห่งร้าง มีค่าเท่ากับศูนย์เท่ากับทุกวัด และเริ่มต้นฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2339 เป็นต้นมา และประมาณสามในสี่ของวัดที่ยังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน เป็นวัดที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นในช่วงฟื้นฟูบูรณะ (พ.ศ. 2339-2397)

4. ตลาด

ตลาดกลางเวียง ตลาดหัวเวียง ตลาดเรือก จึงได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นอีกครั้ง โดยมีกตลาดกลางเวียงเป็นตลาดใหญ่ที่สุด เป็นศูนย์กลางการค้าของเมือง

5. ชุมชนและบ้าน

พระเจ้ากาวิละกลับเข้ามาฟื้นฟูบูรณะเมือง ขณะนั้นเมืองเชียงใหม่และหมู่บ้านโดยรอบร้างไร้ผู้คน พระองค์ต้องยกทัพออกไปตีบ้านเมืองต่าง ๆ เพื่อกวาดต้อนผู้คน เช่น ยกทัพไปกวาดต้อนผู้คนจากเมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย เมืองเชียงคำ เมืองเชียงทอง เมืองป เมืองสาคร เมืองกาย เมืองเชียงตุง เมืองขอนแก่น เมืองหลาย เมืองระ บ้านผู้ ฯลฯ ทรงแบ่งผู้คนออกเป็นหมวดหมู่ตามอาชีพ และเชื้อชาติ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามที่ตั้งต่าง ๆ พวกไพร่ชั้นดีมีฝีมือก็ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมือง หรือใกล้เมือง เช่น พวกคุ้มให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงเมืองชั้นใน อ้างอิงได้จากตำแหน่งที่ตั้งของวัดต่างคุ้มและวัดพวกคุ้ม ช่างฆ้องให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงเมืองชั้นนอก ด้านทิศตะวันออก อ้างอิงได้จากตำแหน่งที่ตั้งของวัดช่างฆ้อง พวกโคลายทำเครื่องเงิน เครื่องเงิน ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านโคลาย ในกำแพงเมืองชั้นนอก ด้านทิศใต้ พวกชาวเมืองเส้น เมืองเงิน เมืองมง เมืองยอง ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงเมืองชั้นนอกด้วยเช่นกัน ไพร่อื่น ๆ ก็ให้ตั้งบ้าน

เรือนอยู่ตมพื้นที่ที่เกษตรกรรม เป็นชุมชนชนบทที่ทำเกษตรกรรมเลี้ยงเมือง เช่น พวกเมืองล้ง ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำปิง ด้านทิศเหนือ พวกเมืองสาทร เมืองกาย ตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง (ใกล้กับสนามแข่งม้ากีฬากลาง) พวกเชียงตุง เชียงขวาง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของสนามแข่งม้า เป็นต้น

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเมืองเชียงใหม่เริ่มมากขึ้นในสมัยพระยาธรรมลังกา พ.ศ. 2358-2364) สมัยพระยาคำฝั้น (พ.ศ. 2366-2368) จนถึงในสมัยพระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. 2369-2389) พม่าทำสงครามกับอังกฤษ เมืองเชียงใหม่จึงปลอดจากศึกสำคัญ มีเวลายกทัพออกไปโจมตีเมืองไทใหญ่ เพื่อกวาดต้อนผู้คนมาจัดตั้งหมู่บ้าน เป็นผลให้มีการขยายตัวของหมู่บ้านรอบเมืองเชียงใหม่ออกไปอย่างกว้างขวาง

3.7 ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ยุคการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้าสู่ส่วนกลาง

ความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงที่เกิดในล้านนาคือ การรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้าสู่ส่วนกลาง เพราะทำให้จว็ดท้องถิ่นล้านนาในทุก ๆ ด้าน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายร้อยปีสิ้นสลายลง การปฏิรูปการปกครองล้านนาเป็นการแทรกอำนาจจากรูปแบบของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อำนาจของพระองค์เพิ่มพูนมากขึ้นตามลำดับ ขณะที่อำนาจท้องถิ่นค่อยๆ ถดถอยลง และสิ้นสุดลงอย่างสิ้นเชิง ผลของการปฏิรูปการปกครองที่ใช้สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจอย่างแท้จริงเป็นครั้งแรก ซึ่งก่อนหน้านั้นแม้ว่าจะมีการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่พระมหากษัตริย์ไม่มีอำนาจด้วยอำนาจของรัฐในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองกระจายอยู่หลายศูนย์อำนาจ คือ ทั้งกลุ่มขุนนางชั้นสูงในส่วนกลาง และเจ้าเมืองประเทศราชตามภูมิภาคต่าง ๆ ดังนั้น การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 จึงก่อให้เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ รัฐที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมอำนาจเพียงอย่างเดียว รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ 5 และสิ้นสุดลงเมื่อเกิดการปฏิวัติเมื่อ พ.ศ. 2475 อย่างไรก็ตาม การสถาปนาอำนาจรัฐจากศูนย์กลางบนแผ่นดินล้านนานั้น เป็นพื้นฐานให้แก่รัฐบาล ในสมัยหลังได้เพิ่มพูนอำนาจลงสู่ท้องถิ่นทำให้ไม่มีส่วนร่วมในการวางแผนนโยบายและกำหนดชะตาชีวิตบ้านเมืองของตน นโยบายรวมศูนย์อำนาจดังกล่าวเป็นต้นเหตุของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามภูมิภาคในปัจจุบัน

ทั้งนี้ การเข้ามาของขุนนางจากกรุงเทพฯ ได้นำเอาทัศนคติและวัฒนธรรมต่างถิ่น ต่างภาษาเข้ามาใช้แทนที่ จริต วัฒนธรรมดั้งเดิมของล้านนาที่เป็นทั้งส่วนรูปธรรมและนามธรรม ดังที่เกิดปัญหาในช่วงประวัติศาสตร์ดังกล่าว ในเรื่องเกี่ยวกับการก่อกบฏของพญาปราบสงคราม พ.ศ. 2432 หรือเรื่องการขยายระบบสาธารณสุขไปคนและสาธารณสุขการต่างๆ ที่ไปทำลายโครงสร้างของผังเมืองเดิมลงไป โดยที่มิโลกทัศน์อันแตกต่างกัน และในช่วงเวลานั้นเป็นยุคล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกที่เข้ามาถือสิทธิพลทางการเมืองในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งประเทศเพื่อนบ้านหลายแห่งได้ถูกยึดครองดินแดนจากชาติต่างๆ บ้างแล้ว

ในส่วนที่เกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่ นั้น เริ่มต้นจากการที่อังกฤษได้ประเทศอินเดีย และพม่าเป็นเมืองขึ้น และการที่อังกฤษทำสนธิสัญญาเบริงกับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ในปีพ.ศ. 2398 รับรองฐานะและสิทธิทางการค้าของอังกฤษ

และคนในบังคับอังกฤษในประเทศไทยมีผลให้อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงใหม่ เพื่อค้าขายสินค้าอุตสาหกรรม ทำกิจการป่าไม้ และตั้งสถานกงสุลเพื่อดูแลรักษาผลประโยชน์ของตน

การขยายอิทธิพลของอังกฤษเป็นสาเหตุให้รัฐบาลเร่งดำเนินการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลาง เพราะทางจะเสียดินแดนล้านนา และต้องการควบคุมผลประโยชน์มหาศาลจากกิจการป่าไม้ไว้เสียเอง รัฐบาลส่งข้าหลวงจากส่วนกลางเข้ามาดำเนินงานโดยค่อย ๆ ริดรอนอำนาจทางการเมืองการปกครองของเจ้าชายฝ่ายเหนือลง จนมีฐานะเป็นเพียงแต่ประมุขของเมือง แล้วล้มเลิกไปในที่สุด

นอกจากการแผ่ขยายอิทธิพลของอังกฤษ และการแทรกแซงของรัฐบาลกลางแล้ว ยังมีมิชชันนารีอเมริกันที่เดินทางเข้ามา เพื่อค้นหาอาณาจักรอังกฤษในรูปแบบของการเผยแผ่พระคริสตศาสนา ถึงแม้ว่าจะไม่มีอิทธิพลทางการเมืองโดยตรง แต่ก็ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างของสังคมเมืองเชียงใหม่ เพราะนอกจากจะเผยแผ่ศาสนาแล้วยังนำเอาแบบการศึกษาแบบใหม่ในรูปแบบโรงเรียน การรักษาพยาบาลแบบใหม่เข้ามาด้วย ทำให้วัดที่เคยเป็นศูนย์กลางชุมชนลดบทบาทหน้าที่ความสำคัญลง และยังก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติในการดำรงชีวิตของคนเมืองเป็นอย่างมาก การแทรกแซงของอังกฤษ รัฐบาลกลาง และมิชชันนารีอเมริกันที่เข้ามาถึงเมืองเชียงใหม่ นั้น ไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะเป็สาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อโลกแวดล้อมและกายภาพเมืองเชียงใหม่

ด้านการเมืองการปกครองเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิม ที่อดีตเมืองเชียงใหม่มีฐานะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักร มีกษัตริย์ปกครองตนเอง มาเป็นมณฑลที่ต่อขึ้นตรงต่อรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ สาเหตุจากการที่อังกฤษได้ประเทศอินเดียเป็นเมืองขึ้น และทำสงครามกับพม่า เพื่อจะขยายอิทธิพลต่อไปยังประเทศจีน เนื่องจากพมามีดินแดนติดต่อกับล้านนา อิทธิพลของอังกฤษจึงเข้ามาในล้านนาด้วย เริ่มจากการเข้ามาติดต่อกับชายของอังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษ (พม่า อินเดีย ไทใหญ่) ตามหัวเมืองชายแดน พบหลักฐานครั้งแรก พ.ศ. 2372 ที่ตร.บริวารจัดสัน เข้มภขอ้อช้าง โคกระบือจากเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2383 พม่า มอญ เข้มภขอัดดัดไม้สักตามชายแดนปลายแขวงเมืองตาก เชียงใหม่ ลำพูน พ.ศ. 2398 อังกฤษทำสนธิสัญญาเบริงเพื่อรับรองฐานะและเสรีภาพทางการค้าของตน จึงเป็นโอกาสให้อังกฤษขยายอิทธิพลเข้ามาครอบงำผลประโยชน์จากทรัพยากรของล้านนาที่ตนสนใจอยู่ก่อนแล้วได้อย่างเต็มที่

เพื่อให้การศึกษาถึงพัฒนาการของเมืองเชียงใหม่ในช่วงต่อไปชัดเจนขึ้น จึงขอสรุปเหตุการณ์ด้านการเมืองการปกครองที่เกิดขึ้นตามสมัยของกษัตริย์ที่ปกครองเมืองเชียงใหม่ ดังนี้

สมัยพระเจ้ากวีโวรสุริยวงศ์ พ.ศ. 2399-2413 ทรงเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายที่ใช้อำนาจในการปกครองบ้านเมืองอย่างแท้จริงก่อนที่รัฐบาลกลางจะเข้าแทรกแซง ในช่วงสมัยนี้มีอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเข้ามาติดต่อกับมากขึ้น โดยเฉพาะขอเข้ามาตัดไม้สักตามชายแดน จนเกิดเป็นคดีความฟ้องร้องไปถึงกรุงเทพฯ

สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พ.ศ. 2416-2439 พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแอ อำนาจการปกครองบ้านเมืองขึ้นอยู่กับเจ้าเทพไกรสรชยา และพระยาอุปราชนบุญวงศ์ผู้เป็นน้อง ทรงเป็นกษัตริย์ของเมืองประเทศราชองค์สุดท้าย ก่อนที่รัฐบาลจะได้ดำเนินการแทรกแซงทางการเมือง นับตั้งแต่ส่งข้าหลวงมาประจำการครั้งแรกในปีพ.ศ. 2417 และปฏิรูป

การปกครองมณฑลหลายในเวลาต่อไป ซึ่งทำให้พื้นที่ปกครองเดิมสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ที่เคยได้รับ เมื่อสิ้นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ รัฐบาลจึงได้ผนวกเมืองเชียงใหม่ซึ่งยังเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย

สมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ พ.ศ. 2444-2452 ทรงเป็นกษัตริย์ที่ไม่ใช้อำนาจในการปกครองบ้านเมืองเลย เพราะอำนาจการปกครองขึ้นอยู่กับข้าหลวงและข้าราชการจากส่วนกลาง

สมัยเจ้าแก้วหนวรัฐ พ.ศ. 2454-2482 ทรงเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของเมืองเชียงใหม่ซึ่งมีฐานะเป็นเพียงประมุขของบ้านเมืองเท่านั้น เมื่อสิ้นเจ้าแก้วหนวรัฐระบบกษัตริย์ของเมืองเชียงใหม่จึงถูกยกเลิกไป ประกอบกับใน พ.ศ. 2473 คณะราษฎรได้เปลี่ยนแปลงการปกครองยกเลิกระบบมณฑลเทศาภิบาลลงเมืองเชียงใหม่

3.7.1 ลักษณะโครงสร้างผังเมืองยุคกรรมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้าสู่ส่วนกลาง

1. กำแพงเมือง คูเมือง ประตูเมือง

เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2397-2476 นี้ โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูเมือง ประตูเมืองเริ่มหมดความสำคัญจากประโยชน์ใช้สอยเดิม เพื่อป้องกันเมืองจากศึกสงคราม การสู้รบแบบโบราณเพื่อแย่งชิง แรงงานในการผลิต ได้จบลึกลงไปแล้ว สงครามทางเศรษฐกิจกำลังเข้ามาแทนที่ ในช่วงเวลานี้ประโยชน์ใช้สอยของโครงสร้างเมืองส่วนนี้เปลี่ยนแปลงไป คือใช้เพื่อเป็นขอบเขตที่แสดงถึงความแตกต่างระหว่างคนพื้นเมืองเดิมกับผู้นอกใหม่ อันได้แก่ อังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษ ข้าราชการจากส่วนกลาง มีชนชั้นกรีกจากอเมริกัน และพ่อค้าชาวจีน เพราะผู้นอกใหม่จะได้รับการอนุญาตให้ตั้งถิ่นฐานอยู่นอกกำแพงเมืองเท่านั้น ต่อมาเมื่อเมืองเริ่มขยายตัวมากขึ้น และการผสมกลมกลืนระหว่างชนพื้นเมืองเดิมกับผู้นอกใหม่ดีขึ้น ขอบเขตที่แสดงนั้นจึงค่อยหมดความสำคัญลง และโครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูเมือง ประตูเมือง เริ่มกลายเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของเมืองในเวลาต่อมา

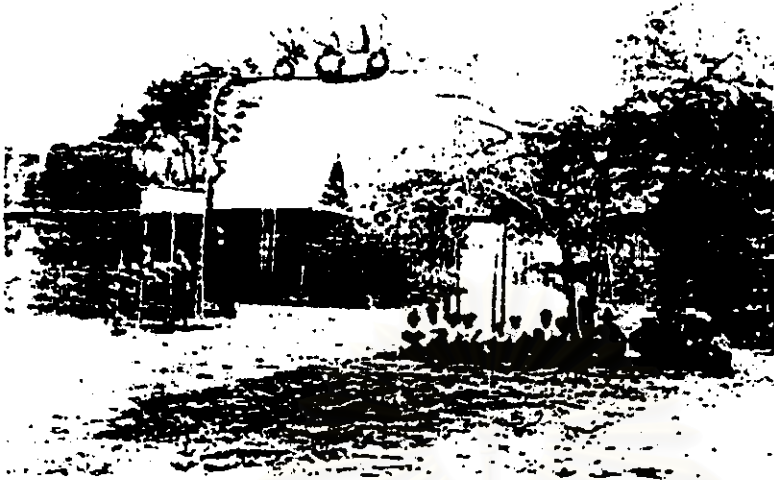
2. โครงข่ายการสัญจร

ในช่วงต้นของยุคการเปลี่ยนแปลงลักษณะเฉพาะ และพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรคงเดิม เนื่องจากปัจจัยของโลกเวดล้อมไม่เปลี่ยนแปลง ต่อมาเมื่อเริ่มมีพาหนะใหม่ ๆ ได้แก่ รถม้า รถลาก และรถจักรยนต์เข้ามา พาหนะเหล่านี้ยังคงใช้ "ทางเกวียน" ที่มีอยู่เดิมได้ จนกระทั่งพ.ศ. 2447 เป็นต้นมาที่เริ่มมีการนำรถยนต์เข้ามาใช้ในเมืองเชียงใหม่ "ทางเกวียน" จึงพัฒนาขึ้นเป็น "ถนน" และได้รับการพัฒนามากขึ้น ทั้งในระดับภาคและระดับเมือง เมื่อรถไฟพม่าถึงในปี พ.ศ. 2464 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรมีการขยายตัว ทั้งที่เพิ่มความหนาแน่น (density) ลงในระบบเดิม และขยายตัวขึ้นพื้นที่ออกมาด้านหน้าเมือง และฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง

3. พื้นที่ปลูกสร้าง

เดิมกำแพงเมืองเคยเป็นโครงสร้างที่แสดงถึงขอบเขตของพื้นที่ปลูกสร้างในอดีต แต่เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ พื้นที่ปลูกสร้างของเมืองขยายตัวออกมาด้านหน้าเมือง และฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง โดยคนในบังคับอังกฤษที่ประกอบการค้าจะครอบครองพื้นที่บริเวณริมถนนเก่าแก่ ช่วงตั้งแต่หน้าวัดแสนปาง - ถึงแยกวัดอุปคุต อังกฤษและคนใน

ภาพประตูหัวเวียง ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อ
เป็นประตูช้างเผือก ถ่าย พ.ศ.2469

ประตูเมืองด้านหนึ่งไม่ลามารจนระบุ
ได้แน่ชัด ถ่าย พ.ศ. 2442
ต่อมาได้ใช้เป็นแม่แบบบูรณะประตู
เชียงเจือก (ท่านพรหมอิน)ในพ.ศ 2529

ประตูสวนดอก ถ่าย พ.ศ. 2480

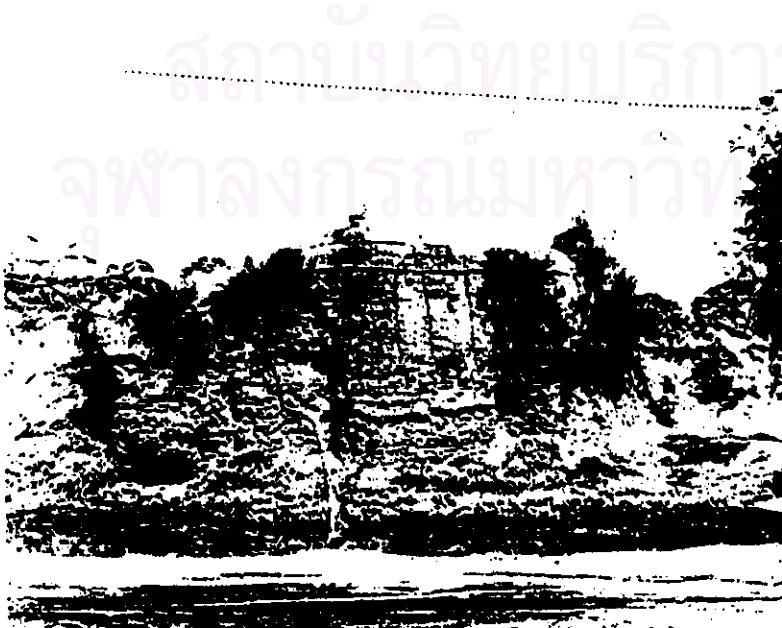
ประตูฉนวนปรางค์ ถ่ายประมาณ
พ.ศ. 2440 -2450
ประตูนี้ถือเป็น "ประตูผี" ของเมือง

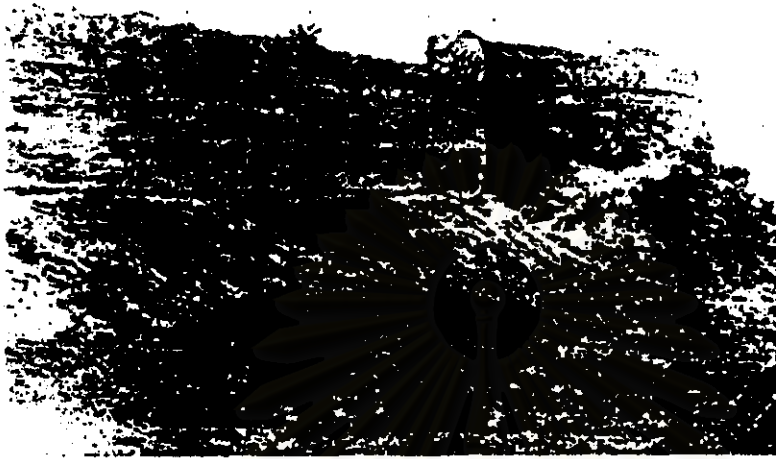
ป้อมกำแพงดิน ใกล้ป่าช้าประตูหายยา
หลังโรงพยาบาลฉนวนปรางค์ ถ่ายพ.ศ.2510
ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าปู่
ที่ชุมชนเทพนครนับถือ

ป้อม "แจ่งทุ่งเอื้อง" ถ่าย พ.ศ.2510

ป้อมและกำแพงเมือง "แจ่งหัวลิน"
ถ่ายประมาณ พ.ศ. 2440-2450

กำแพงเมืองและคูเมืองหน้าวัดชัยศรีภูมิ
ถ่าย พ.ศ. 2480
สังเกตุด้านซ้ายของคูเมืองเริ่มมีการถม
ดินเพื่อทำถนนรอบคูเมืองชั้นนอก

ป้อม "แจ่งศรีภูมิ" ถ่าย พ.ศ. 2510

บังคับอังกฤษที่ประกอบกิจการค้าไม่ได้ จะตั้งบ้านเรือนเกาะหัวถนนแคว้นนครเจริญประเทศ ชำระการจากส่วนกลางจะตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำโขง ก่อนที่จะเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ภายในกำแพงเมืองขึ้นใน หลังจากที่ว่าบรรดาอำนาจการปกครองได้สำเร็จ ในขณะที่จันทน์พ่ายมือเริ่มโยกย้ายออกมาอยู่ภายนอกกำแพงเมือง มีขัณฑ์หรืออเมริกันครอบครองพื้นที่ด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง บริเวณริมถนนแก้วนครรัฐ และถนนเจริญราษฎร์ เป็น "อาณาจักรคริสเตียน" และมีอาณาเขตไปถึงริมแม่น้ำนครวัดเกาะตัวอยู่ตามแคว้นนครเจริญเมือง และมีโรสโกโดตั้งสินค้าเกาะตัวอยู่บริเวณรอบ ๆ สถานที่รถไฟ

1. เวียง

เวียงยุคที่หนึ่งลดความสำคัญลง และทรุดโทรม เวียงเจริญและเวียงสวนดอกสูงลิ้นบาทบาทเดิม ถูกปรับใช้ไปตามนโยบายของรัฐบาลกลาง

2. วัง

วังและกษัตริย์ลดบทบาทและหมดความสำคัญไปในที่สุด เป็นผลจากการแทรกแซงการปกครองของรัฐบาลกลาง สถานที่ราชการเข้ามาแทนที่ในส่วนในพื้นที่วัง คู่มือกลางวงเวียนถูกรื้อถอนออกไป เจ้าอินทวโรวรสสุริยวงศ์ (พ.ศ. 2444 - 2452) ได้ย้ายมาใช้พื้นที่บางส่วนของคู่มือกลางเดิมเป็นที่ตั้งของคู่มือกลาง ซึ่งลดทั้งขนาดและคามอลังการของวังที่ประทับที่เคยมีมาแต่อดีต ในสมัยเจ้าแก้วนครรัฐ (พ.ศ. 2454 - 2482) ทรงมีวังที่ประทับหรือคู่มือกลางตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง (บริเวณตลาดนครรัฐในปัจจุบัน) ภายหลังจากได้ไปสร้างคู่มือแก้ว แล้วย้ายมาประทับอยู่ที่นั่น ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของคู่มือกลางในสมัยนี้ มีรูปแบบของสถาปัตยกรรมตะวันตกอย่างเต็มตัว ซึ่งแตกต่างกับคู่มือกลางเวียงที่ผสมผสานลักษณะของท้องถิ่นกับวัฒนธรรมต่างถิ่น

3. วัด

ในยุคอดีตที่ผ่านมา วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางด้านการศึกษาและประเพณี ด้านศิลปวิทยาการตลอดจนการรักษาพยาบาลให้กับชุมชน ดังนั้นความผูกพันระหว่างชุมชนที่มีต่อวัดประเภทคามวาสีจึงเหนียวแน่นมาก เพราะชุมชนต้องพึ่งพาวัดในทุก ๆ เรื่อง แต่เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ มีเหตุการณ์ที่ทำให้วัดลดบทบาทหน้าที่ที่เคยเป็นศูนย์กลางชุมชน คือ การเข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาของคณะมิชชันนารีอเมริกันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2406 เป็นต้นมา และการเข้ามาดำเนินการปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลกลาง

การดำเนินงานของคณะมิชชันนารีอเมริกันด้านการเผยแผ่คริสต์ศาสนานั้น ไม่ค่อยประสบความสำเร็จนัก เพราะคนเมืองมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำใจอยู่แล้ว แต่ในด้านบริการเรื่องการศึกษา และการรักษาพยาบาลแผนใหม่ นั้น ประสิทธิภาพสำเร็จได้รับความเชื่อถือศรัทธามาก ประกอบกับในช่วงเวลาต่อมารัฐบาลมีนโยบายใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการ "รวมชาติ" เพื่อให้ชาวล้านนามีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับคนในประเทศ จึงจัดให้มีการศึกษาแผนใหม่ในรูปแบบของโรงเรียน ส่วนด้านการศึกษาชนชั้นที่จัดให้มีลูกศลาเพื่อเปิดรักษาพยาบาลผู้คนที่เจ็บป่วย การดำเนินงานของคณะมิชชันนารีและการดำเนินงานของรัฐบาลกลางส่งผลกระทบให้วัดต้องลดบทบาทหน้าที่ความสำคัญที่เคยมีต่อ

ชุมชนลง หรือเพียงเป็นศูนย์กลางด้านการศาสนาและประเพณีเท่านั้น นับเป็นจุดเริ่มต้นของความเห็นทางของผู้คนในชุมชนที่มีต่อวัดของตน

สำหรับเรื่องการครอบครองพื้นที่เมืองของวัดนั้น ในอดีตวัดเคยมีที่ดินจำนวนมากอยู่ในความดูแล ซึ่งได้มาจาก การถวายให้ของชนชั้นปกครอง ไม่ว่าจะเป็นที่ตั้งของวัด ที่ธรณีสงฆ์ หรือที่ดินทำสวนทำไร่ แต่ต่อมาเมื่อที่ดินเริ่มมีการออกกรรมสิทธิ์และมีการซื้อขายได้ เช่นสินค้าประเภทอื่น ๆ ในปีพ.ศ. 2444 การถวายที่ดินให้กับวัดจึงเริ่มยุติลง และวัดเองก็จำเป็นต้องขมวดกับการแสดงขอเช่าในที่ดินของวัดใช้ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้ เพราะจะมักจะถูกชาวบ้านบุกรุกอยู่เสมอ ส่วนที่วัดร้างซึ่งหลงเหลือมาจากยุคอดีต เริ่มถูกชาวบ้านจับไปจับจองเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยและทำทำกิน และถูกทางราชการนำมาใช้ประโยชน์เพื่อเป็นที่ตั้งของสถานศึกษา และโรงเรียนหลายแห่ง

4. ตลาด

ในยุคอดีตที่ผ่านมา ตลาดของเมืองเชียงใหม่เป็นตลาดระดับภายนอกที่ชนชั้นปกครองจัดให้มีขึ้น เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า ตำแหน่งที่ตั้งของตลาดจึงอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน เพื่อความสะดวกในการควบคุมดูแล แต่สำหรับการดำรงชีวิตของผู้คนทั่วไปแล้ว ตลาดไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใด

เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. 2397-2476) รูปแบบของตลาดเปลี่ยนแปลงไป และเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของผู้คนมากขึ้น สภาพการณ์เริ่มเริ่มต้นจากสนธิสัญญาเบริงในปีพ.ศ. 2398 ที่มีผลให้โครงสร้างการผูกขาดสินค้าของชนชั้นปกครองจบสิ้นลง และเปิดโอกาสให้พ่อค้าชาวต่างชาติที่เป็นคนในบังคับอังกฤษเข้ามามีบทบาทควบคุมการค้าแทน และนับตั้งแต่ พ.ศ. 2426 ที่อังกฤษเข้ามาตั้งสถานกงสุลในเมืองเชียงใหม่เป็นต้นมา การค้าทางบกเข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะพ่อค้าพ่อค้าตั้งร้านขายสินค้าอยู่เต็มสองฟากถนนท่าแพ ตั้งแต่หน้าวัดแสนช่างไปจนถึงสี่แยกวัดอุตุตสินค้าที่นำเข้ามาจำหน่ายได้แก่สินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น เสื้อผ้า น้ำมันก๊าด ไข่แช่แข็ง เป็นต้น สินค้าส่งออกได้แก่ ของป่า ในขณะที่เมืองเชียงใหม่มีตลาดกลางเวียง (เดิม) และตลาดบริเวณถนนท่าแพ เปิดให้บริการแก่ผู้คนสุวรรดี อ่องสกุล เขียนถึงบรรยากาศของตลาดในสมัยนั้น โดยอ้างอิงจากภรรยาหมั้นดำรงราชานุภาพ, HOLT S. HALLETT และคาร์ล บ็อค ว่า

มีตลาดกลางเวียงตั้งแต่หน้าวัดพระสิงห์ไปจนถึงต้นโพธิ์กลางเวียง และตลาดที่ถนนท่าแพ การค้าในตลาดเชียงใหม่จะติดตลาดทุกเช้า เมื่อก้าวเป็นชาวพื้นเมืองจะนำผลิตผลทางการเกษตรจากหมู่บ้านใกล้เคียงมาวางขายตามสองข้างถนน สินค้าที่นำมาก็มีจำพวกผัก ข้าว ยาสูบ ขี้ผึ้ง ดอกไม้ ผลไม้ หมาก ปูน ปลาแห้ง เป็นต้น น่าสังเกตว่าในตลาดสดจะมีแต่แม่ค้า เฉพาะร้านขายหมูเท่านั้นที่เป็นพ่อค้า ข้างหลังแม่ค้าจะเป็นร้านแผงลอยของพ่อค้าชาวพื้นและพม่า จะขายร่ม ผ้า ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าฝ้ายสีน ถาดทองเหลือง ถาดไม้และเครื่องเงินต่างๆ นอกจากนั้นยังมีพ่อค้าเร่เข้ามาขายของในตลาดเป็นครั้งคราว (สุวรรดี อ่องสกุล, 2527: 140)

พ.ศ. 2443-2464 เป็นช่วงเวลาที่เริ่มมีพ่อค้าจีนเข้ามาทำการค้าขาย พ่อค้าจีนเหล่านี้พัฒนาตัวเองจากการเป็นเจ้าภาษีนายอากรขึ้นเป็นพ่อค้าดำเนินการค้าติดต่อค้าขายทางเรือกับกรุงเทพฯ จึงตั้งร้านค้าของตนอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิง

หรือบริเวณตลาดต้นลำไยในปัจจุบัน โดยหันด้านหน้าของร้านค้าออกสู่แม่น้ำปิง เพื่อความสะดวกในการขนถ่ายสินค้าจากท่าเรือ ซึ่งอยู่ตรงบริเวณสถานีตำรวจนครบาลปิงในปัจจุบัน

ต่อมาในปีพ.ศ. 2464 เมื่อรถไฟถึงเมืองเชียงใหม่ พ่อค้าจีนจึงเริ่มมีบทบาททางการค้าเหนือกว่าพ่อค้าในบังคับอังกฤษ เพราะการขนส่งสินค้าทางรถไฟที่สะดวก รวดเร็ว และราคาถูก มีผลให้การค้าทางบกกระหว่างเมืองเชียงใหม่กับพม่าที่ใช้สัตว์พาหนะในการขนส่งสินค้าและการค้าทางเรือระหว่างเมืองเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ ต้องสิ้นสุดลง พ่อค้าจีนเข้าควบคุมตลาดและซื้อกิจการต่อจากพ่อค้าพม่า พ่อค้าชาวไทย แต่สำหรับพ่อค้าอินเดียยังคงอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะอังกฤษใช้การสนับสนุน สินค้าที่นำเข้ามาจำหน่ายได้แก่ สินค้าอุตสาหกรรมที่นำเข้ามาจากประเทศญี่ปุ่น แอสมัน เป็นสินค้าราคาถูกที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต ไม่ใช่สินค้าฟุ่มเฟือยเช่นของประเทศอังกฤษ สินค้าส่งออกที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว ยาสูบ ซึ่งเข้ามาแทนที่ของป่า

ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของตลาด มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบจากตลาดที่เคยเป็นลานโล่ง หรือใช้พื้นที่ริมทางเพื่อวางของขายมาเป็นตลาดอาคารที่มีโรงเรือน และลานโล่งสำหรับกิจกรรมการค้าขายโดยเฉพาะ ส่วนอาคารร้านค้าซึ่งเริ่มมีขึ้นในสมัยนี้ เกิดจากการดัดแปลงรูปแบบของอาคารพักอาศัยเดิมให้สามารถทำการค้าได้ด้วย พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของรูปแบบร้านค้าเริ่มต้นจาก ร้านค้าชั้นเดียวที่ปลูกสร้างด้วยวัสดุชั่วคราวประเภทไม้ไผ่ ใบตองตึง เป็นอาคารไม้ชั้นเดียวที่แยกส่วนด้านหน้าเพื่อการค้าขาย ส่วนหลังเป็นที่พักนอนและนอน จากนั้นจึงพัฒนาขึ้นเป็นอาคารไม้ 2 ชั้น อาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ 2 ชั้น และอาคารตึก 2 ชั้น ที่ใช้พื้นที่ด้านล่างเพื่อประกอบการค้า ใช้พื้นที่ด้านบนเพื่อการอยู่อาศัย รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและเทคโนโลยีในการก่อสร้าง วัสดุที่พบบนมาจากประเทศตะวันตก แต่ก็ได้มีการผสมผสานลักษณะเฉพาะดั้งเดิมของล้านนาเข้าไปด้วย

สรุปความว่า เมื่อมาถึงยุคนี้ ลักษณะเฉพาะของตลาดมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากตลาดระดับภายใน นอกที่ชนชั้นปกครองจัดให้มีขึ้นเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า เป็นตลาดที่เริ่มมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันของคนชั้นทุกฐานะ จากตลาดแบบชั่วคราวที่ติดตลาดเฉพาะบางช่วงเวลา เป็นตลาดแบบถาวรที่มีตัวตลาดและร้านค้าเปิดจำหน่ายสินค้าตลอดวัน และจากตลาดที่มีตำแหน่งที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน เป็นตลาดที่มีที่ตั้งสัมพันธ์กับชุมชน (ผู้ซื้อ) สัมพันธ์กับเส้นทางทางการสัญจร และประตูเมือง เพราะเป็นจุดที่กายภาพเอื้ออำนวยต่อการมองเห็นสินค้าได้เด่นชัด สัมพันธ์กับเส้นทางทางการสัญจรและองค์ประกอบของการขนส่ง เช่น ท่าเรือ เพื่อความสะดวกในการขนถ่ายสินค้า

5. ชุมชนและบ้าน

การเปลี่ยนแปลงไปของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเกิดขึ้นเพราะมีการพัฒนารูปแบบขึ้นใหม่ จากกรรมผสมผสานกับอารยธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากพม่าและประเทศตะวันตก การเปลี่ยนแปลงนี้จะเกิดขึ้นกับคนในระดับชนชั้นสูงของสังคมก่อน เพราะมีความพร้อมที่จะ "ทันสมัย" ได้มากกว่าชนชั้นล่างของสังคมที่เปลี่ยนแปลงสถานภาพของตนได้ยาก และส่วนใหญ่จะมีรูปแบบของการดำเนินชีวิตที่คงเดิมตั้งแต่ยุคอดีตถึงปัจจุบัน

บริเวณสี่แยกกลางเวียง ถ่าย พ.ศ.2510

มุมซ้ายมือคือกำแพงคุ้มกำแพงแดง

พระธาตุวัดเจดีย์หลวง ถ่าย พ.ศ.2510

วัดเจดีย์หลวง ถ่าย พ.ศ. 2470

เรือนไม้ในอดีตของล้านนาได้พัฒนารูปแบบขึ้นเป็นเรือนเครื่องไม้แบบพิเศษอีกประเภทหนึ่ง เป็นลักษณะเรือนแบบผลที่เกิดขึ้นในช่วงที่เมืองเชียงใหม่ได้รับอิทธิพลของประเทศไทยตะวันตก มีการออกแบบเรือนให้มีห้องนอนหลายห้อง มีโถงกลางขนาดใหญ่ มีเฉลียงรอบ ๆ บ้านชั้นบนมีห้องระบายอากาศด้านหลังค้ำที่ใช้ดูกรรมและบันลงแบบคลุสลายโป่ง ที่เรียกว่า "แบบชนมโป่ง" เรือนครัวที่แยกออกจากตัวบ้าน ในบางครั้งจะมีคอร์ต (court) กลาง แบ่งแยกส่วนเรือนโดยใช้ระแนงที่ตีหลังคาลงเป็นตัวเชื่อม (สามารถ สิริวทพันธุ์ 2528 : 3) ผังบริเวณของบ้านลคระนิยมแบบแผนจากอดีตลง เช่นเดิม "รั้วรอบขอบชิด" เพราะมีการมลิทที่ติดของแต่ละบ้านแล้ว และต้องป้องกันอันตรายจากพายุหะชนิดใหม่ที่มีความเร็วสูงขึ้น ในกรณีที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ติดถนน

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมือง เริ่มมีการเคลื่อนย้ายชุมชนออกมาตั้งถิ่นฐานอยู่นอกกำแพงเมือง ทั้งนี้เพราะประชากรเพิ่มขึ้น และไม่มีคามจำเป็นต้องตั้งบ้านเรือนอยู่ภายในกำแพงเมือง เพื่อความปลอดภัยจากศึกสงครามอีกต่อไป บริเวณที่ชุมชนเมืองขยายตัวออกมาได้แก่ บริเวณพื้นที่ 2 ผังของแม่น้ำปิง มีการแบ่งย่านการพักอาศัยกันอย่างชัดเจนตามความแตกต่างของกลุ่มชน เช่น ชักราชการจากส่วนกลางจะครอบครองพื้นที่หน้าเมืองทางตอนล่างของริมฝั่งแม่น้ำปิง เป็นต้น ส่วนการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบทจะมีลักษณะเฉพาะคงเดิมที่ต่อเนื่องมาจากยุคอดีต

การใช้พื้นที่ปลูกสร้างประเภทบ้านและชุมชนจะขยายตัวโดยเพิ่มความหนาแน่น (density) ลงไปในพื้นที่เดิมที่มีอยู่แล้ว โดยเฉพาะพื้นที่ด้านทิศใต้ภายในกำแพงเมืองทั้งสองชั้น ซึ่งเป็นพื้นที่สำรองที่ยังมีที่ว่างเหลืออยู่ เนื่องจากมีความเชื่อดั้งเดิมถือว่าไม่ใช้ทิศของการตั้งถิ่นฐาน การขยายตัวของบ้านและชุมชนนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเริ่มมีการขยายตัวออกมาใช้พื้นที่หน้าเมืองทางตอนบน (ตั้งแต่แนวถนนวิทยานนท์ - ถนนท่าแพ) อันเนื่องมาจากการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของมิชชันนารีอเมริกันบริเวณบ้านห้วยสิงห์คำในปีพ.ศ. 2406 การเข้ามาของชักราชการจากส่วนกลางในปี พ.ศ. 2442 มีการใช้พื้นที่ปลูกสร้างในบริเวณดังกล่าวออกมาจนจรดริมฝั่งแม่น้ำปิง ลากับพื้นที่หน้าเมืองทางตอนล่าง (ตั้งแต่แนวถนนท่าแพลงน) มีการตั้งถิ่นฐานของบ้านและชุมชนน้อยกว่าพื้นที่ทางตอนบน และมีการตั้งถิ่นฐานของอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกที่ประกอบกิจการค้าขนานไม้ บริเวณริมถนนเจริญประเทศเลียบริมฝั่งแม่น้ำปิง อันเนื่องมาจากการเข้ามาตั้งสถานกงสุลอังกฤษในปีพ.ศ. 2426

ทางด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ซึ่งเดิมมีชุมชนวัดเกตุเป็นชุมชนดั้งเดิมอยู่แล้วนั้น เริ่มมีการขยายตัวของบ้านและชุมชนเพิ่มมากขึ้น อ้างอิงได้จากการสร้างสะพานห้วยท่า เพื่อต่อพื้นที่สองฝั่งของแม่น้ำปิงในปี พ.ศ. 2421 การขยายตัวของชุมชนเพิ่มมากขึ้นคณะมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาใช้พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกนี้เพื่อสร้างเป็น "อาณัติคริสเตียน" บ้านและชุมชนคริสเตียนจึงแวดล้อมอยู่บริเวณโรงเรียน โรงพยาบาล และโบสถ์ที่จัดไว้ให้ขึ้น โดยมีกลุ่มของการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบ้านหนองเล็ง ถนนแก้วขวัญ และเกาะตัวอยู่ตามถนนที่เลียบริมฝั่งแม่น้ำปิง และมีอรัถโง่มาถึงเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2464 การขยายตัวของชุมชนจึงเกาะตัวออกมาตามแนวถนนเจริญเมืองจนถึงบริเวณสถานีรถไฟ ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนที่เข้ามาประกอบอาชีพต่อเนื่องจากการขนถ่ายสินค้าและโรงสีข้าว ที่ตั้งอยู่โดยรอบสถานีรถไฟ

ศาลารัฐบาลมณฑลพายัพต่อมาเปลี่ยน
ชื่อเป็นศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่
ปัจจุบันอาคารหลังนี้เป็นหอศิลป์วัฒนธรรม
กรมประจําจังหวัด ถ่าย พ.ศ.2470

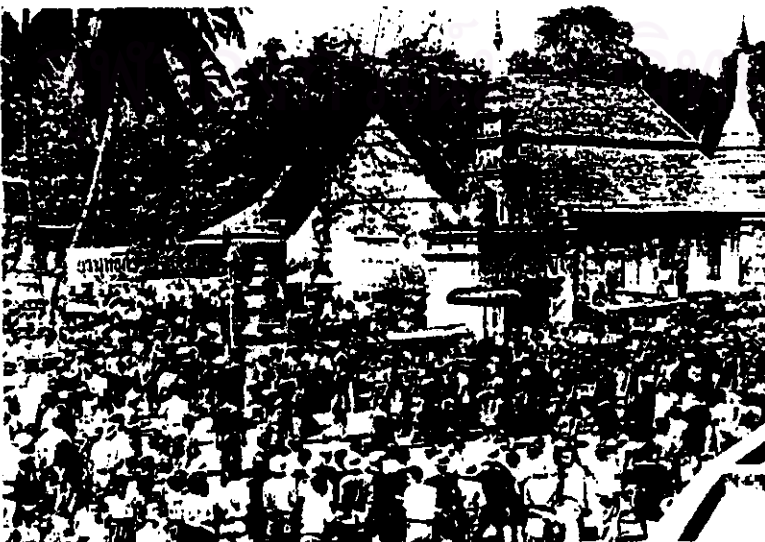

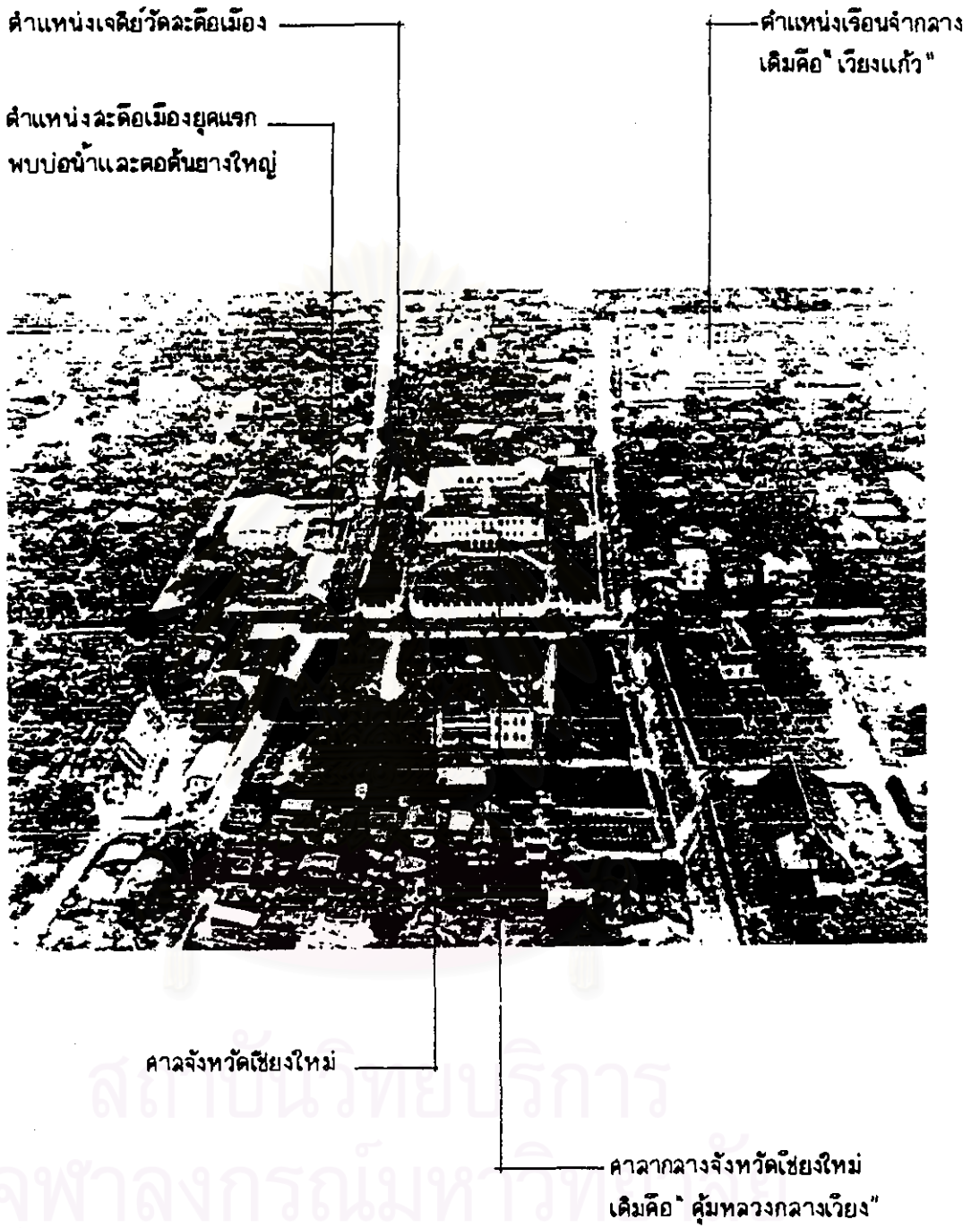
เจดีย์แก้ว ถ่าย พ.ศ. 2493
ด้านหลังคือ คู่มุขมือง ปัจจุบันคือที่
ทำการกงสุลอเมริกันประจํา
จังหวัดเชียงใหม่

สถาบันวิทยบริการ

ขบวนแห่พระเลศังคมณี (เทินฉัปท
กางกั้น) กำลังจะเข้าสู่วัดอุปกุดพม่า
ในวันลงกรานต์เชียงใหม่ ถ่าย พ.ศ.2496
ปัจจุบันวัดอุปกุดพม่าถูกรื้อลงไป
และได้สร้างพุทธอุทยานเชียงใหม่แทนที่

ภาพที่ 3.6 แสดงภาพพื้นที่บริเวณตำแหน่งละตือเมืองเดิมและภาพช่วงหลวงที่

อุณฉัตรบาทหลวงไป ถ่าย พ.ศ. 2506

6. สถานที่ราชการ

ข้าราชการกลุ่มแรกที่ทางกรุงเทพฯ ส่งขึ้นไปมากำกับราชการเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ คณะของพระยาบริหารราชการใน (หมู่ ศรีไชยันต์) และข้าราชการอีก 70 คน เมื่อปีพ.ศ. 2417 ในสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ โดยแต่งตั้งทำการและบ้านพักอยู่บริเวณหน้าเมืองทางตอนบนของริมฝั่งแม่น้ำปิง หรือบริเวณตั้งแต่สำนักงานเทศบาลนครเชียงใหม่-ตลาดนครรัฐในปัจจุบัน ลักษณะของอาคารปลูกสร้างด้วยวัสดุชั่วคราวประเภทไม้ไผ่ ใบทองตั้งก่อนในระยะแรก ภายหลังจึงเป็นอาคารไม้จริง เป็นกลุ่มอาคารที่มีทั้งสถานที่ราชการและบ้านพักอยู่ในบริเวณเดียวกัน มี "รั้วรอบขอบชิด" ที่แสดงถึงอาณาเขตของคนอย่างชัดเจน

ต่อมาในสมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ ตั้งแต่พ.ศ. 2444 เป็นต้นมา เจ้ากษัตริย์น้อยอมริบอำนาจที่เหนือกว่าของรัฐกลางแล้ว สถานที่ราชการซึ่งมีการแยกย่อยของหน่วยงานประเภทต่าง ๆ จึงได้โยกย้ายเข้ามาอยู่ภายในกำแพงเมืองเป็นส่วนใหญ่ บนที่ดินที่ในอดีตเคยเป็นคฤหาสน์หรือวังที่ประทับของกษัตริย์มาก่อน โดยเจ้ากษัตริย์บุตรหลานผู้สืบทอดมรดกยกหรือขายให้กับทางราชการ ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของสถานที่ราชการในช่วงเวลานี้ ส่วนใหญ่เป็นอาคารตึก 2 ชั้น "style ฝรั่งเศส" ตัวอย่างเช่น ศาลารัฐบาลมณฑลพายัพ (ศาลากลางหลังเดิม) ที่ทำการศาลมณฑล (ศาลหลังเดิม) ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขเชียงใหม่ (ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขแม่ปิง) เป็นต้น

ถ้าพิจารณากันในเชิงการใช้พื้นที่ของเมืองแล้ว การเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณศูนย์กลางเมืองของสถานที่ราชการแทนวังที่ประทับของกษัตริย์ในอดีตนั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของเมืองแต่อย่างใด พื้นที่บริเวณดังกล่าวยังคงรองรับกิจกรรมการบริหารบ้านเมืองเช่นเดิม เพียงแต่เปลี่ยนแปลงตัวบุคคลผู้บริหารตามความเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์บ้านเมือง

7. กลุ่มอาคารของคริสเตียนศาสนาและคณะมิชชันนารีอเมริกัน

การเผยแพร่คริสต์ศาสนาในเมืองเชียงใหม่เริ่มต้นประมาณปีพ.ศ. 2406 โดยคาเนเยล แมลิกิวารี มิชชันนารีอเมริกันนิกายโปรเตสแตนต์ คณะอเมริกันเพรสไบทีเรียน (the american presbyterian mission) เดินทางเข้ามาก่อนแล้วจึงตามด้วยมิชชันนารีอื่น ๆ ในภายหลัง เมื่อเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบ้านวังหลังคำ ซึ่งอยู่เหนือสำนักงานเทศบาลนครเชียงใหม่ในปัจจุบันขึ้นไปเล็กน้อย ต่อมาจึงย้ายมาใช้พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงเพราะต้องการพื้นที่ขนาดใหญ่เพื่อสร้าง "อาณัติจักรคริสเตียน" มีการใช้พื้นที่ใน 2 บริเวณคือ บริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงตั้งแต่ใต้ชุมชนวัดวัดเกตุลงมาถึงสุสานบ้านเด่น ถูกใช้เป็นที่ตั้งของโบสถ์ บ้านพัก โรงเรียน สนามม้า และสุสาน บริเวณบ้านหนองเล็งหรือบริเวณที่เป็นที่ตั้งของโรงเรียนปิ่นสืออแปะวิทยาลัย โรงเรียนคารวิทวิทยาลัย วิทยาลัยแพทย์ (เดิม) และโรงพยาบาลแมคคอร์มิค ในระยะแรกกิจกรรมเหล่านี้รวมกันอยู่ภายใต้การใช้พื้นที่ของมิชชันนารี แต่ภายหลังเมื่อมีการจัดแบ่งประเภทของการใช้ประโยชน์ที่ดินเช่นในปัจจุบัน จึงแยกกิจกรรมเหล่านี้ออกจากกัน แล้วจัดระบบใหม่ เช่น ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษา ที่ดินประเภทสถาบันศาสนา เป็นต้น

นับเป็นการเปิดพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ซึ่งเดิมเคยเป็นที่ตั้งของชุมชน ริมน้ำ ชุมชนชนบท และพื้นที่เกษตรกรรม มีชุมชนริเริ่มเชื่อมต่อกันที่ 2 ฝั่งแม่น้ำปิงด้วยสะพานไม้ ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2421 แม่น้ำปิงที่เคยเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของพื้นที่เมือง จึงไม่เป็นอุปสรรคอีกต่อไป ทั้งนี้เพราะเทคโนโลยีการก่อสร้างที่เหนือกว่า

3.8 สรุปภาพรวมประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของเมืองเชียงใหม่

เมืองเชียงใหม่ในยุคแรกของการสถาปนาของพญามังรายอุปฮาดเมืองและการตั้งถิ่นฐานชุมชนได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อทั้งจากคัมภีร์คฤหัสถ์อันเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนเก่าในดินแดนแถบอุษาคเนย์และการผสมผสานกันกับพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่รับมาจากเมืองทวารวดีและราชธานี ซึ่งรูปแบบผังเมืองยุคนี้ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดีมาด้วย คือมีการตั้งถิ่นฐานที่ราบลุ่มริมแม่น้ำอาศัยลำน้ำและทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมสัญจรติดต่อระหว่างเมือง เมืองจะมีคันดินคูน้ำล้อมรอบอาศัยคันดินด้านใดด้านหนึ่งติดกับแม่น้ำธรรมชาติเป็นสำคัญ ส่วนเมืองเชียงใหม่สร้างโดยเว้นห่างออกมาจากแม่น้ำปิงในระยะทางพอสมควรเพื่อป้องกันปัญหาน้ำท่วมขังและใช้โดยอุษาคเนย์เป็นหลัก หลังเพื่อเป็นแนวป้องกันข้าศึกและสมทวาร

กลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานพร้อมกับพญามังรายประกอบด้วย ไตยวน ลัวะและคนไทต่าง ๆ ที่มีการหล่อหลอมปฏิสัมพันธ์กันมีแบบแผนทางวัฒนธรรมเดียวกัน เมืองเชียงใหม่มีบทบาทเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองของอาณาจักรล้านนา กลุ่มราชวงศ์มังรายได้อาศัยคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา คติคัมภีร์คฤหัสถ์ผ่านกลุ่มเครือญาติเป็นเครื่องมือในการควบคุมไพร่พลและอาณาจักรล้านนาพร้อมกับกำลังทางทหารทั้งนี้ในการสร้างสิทธิธรรมในการปกครองได้ใช้คติสัญลักษณ์ทางความเชื่อต่างๆ หล่อหลอมให้เกิดแบบแผนทางวัฒนธรรมอันได้แก่ คติสัญลักษณ์การตั้งถิ่นฐานระหว่างกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ เช่น ตำแหน่งหอคำและคุ้มต่างๆ ช่วงหลวงและช่วงวัง กลุ่มขุนนางและคนไตยวนที่อาศัยในเขตสี่เหลี่ยมกำแพงเมือง กลุ่มไพร่เมืองชาติพันธุ์ต่างๆ จะอาศัยอยู่โดยรอบเขตกำแพงเมืองชั้นนอก อันสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมโดยรอบ อันได้แก่ ภูเขา แหล่งต้นน้ำลำธาร แม่น้ำ ท้อง ดอย บึงและพื้นที่เพาะปลูกเกษตรกรรม ส่วนตำแหน่งอาคารทางพุทธศาสนาจะมีตำแหน่งที่ตั้งที่สัมพันธ์กับคติจักรวาลเพื่อเสริมสร้างสิทธิธรรมให้สูงเด่นกว่าเมืองอื่นๆ ในอาณาจักรเมือง ในยุคนี้มีตลาดที่สำคัญอยู่ในบริเวณหน้าวัดพระสิงห์อันเป็นจุดศูนย์รวมความมั่งคั่งของกษัตริย์และเมืองที่สัมพันธ์กับเส้นทางสัญจรของกองคาราวานพ่อค้าจากอาณาจักรทั้งตอนบนและตอนล่างที่มีเส้นทางคมนาคมทางบกและทางน้ำเป็นทางสัญจร เมืองเชียงใหม่ในยุคราชวงศ์มังรายมีการสู้รบกับทั้งพม่าและอยุธยาอยู่ตลอดเวลาภายใต้กษัตริย์เมืองเชียงใหม่เข้มแข็งเมืองมีความสงบสุข เมื่อกษัตริย์เมืองเชียงใหม่อ่อนแอถูกกวาดต้อนและรบพุ่งกันอยู่เสมอเมืองเชียงใหม่จะสลายตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าใน พุทธศักราช 2101 นับจากการสถาปนาเมืองของพญามังรายในพุทธศักราช 1839 เจริญรุ่งเรืองเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาเป็นเวลา รวม 262 ปี จึงเสียดินแดนแก่กรุงหงสาวดี

ส่วนเมืองเชียงใหม่ในสมัยพม่าปกครองเมืองเชียงใหม่มาเป็นเมืองประเทศราชทำหน้าที่ในการส่งเครื่องราชบรรณาถิการไปถวายยังกรุงหงสาวดีและทำหน้าที่ส่งกำลังพลและเสบียงไปสนับสนุนกองทัพของกรุงหงสาวดีเข้าตีกรุงศรีอยุธยา บางช่วงเวลาเมืองเชียงใหม่ยังต้องรับศึกจากอยุธยาซึ่งต้องการทำลายฐานที่มั่นของพม่าทางตอนเหนือที่เชียงใหม่ เชียงใหม่ตกอยู่ในสภาพพยายบั้นและปรักหักพัง การเสียเอกราชให้แก่พม่านี้เป็นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ล้านนาเพราะเป็นการเสียเอกราชของล้านนาตลอดไป ไม่สามารถฟื้นคืนกลับมาเป็นรัฐแบบอาณาจักรที่เป็นอิสระดังสมัยราชวงศ์มังรายได้สร้างไว้ การปกครองพม่ายุคแรกช่วง พ.ศ. 2101 - 2207 ประมกหรือยปีแรก พม่าควบคุมล้านนาอย่างหลวมๆ ไม่สามารถยึดครองแบบเบ็ดเสร็จได้ มีการยอมรับในจารีตท้องถิ่นในอันที่ไม่ขัดต่อนโยบายและผลประโยชน์ของพม่า ทางด้านนโยบายการเมืองมีการสร้างเครือข่ายการเมืองโดยอาศัยระบบเครือญาติที่มีการผูกสายสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหญิงจากเมืองต่างๆ ในล้านนาไปอยู่ยังกรุงหงสาวดีเพื่อเป็นตัวประกันและเรียนรูวัฒนธรรมพม่า เพื่ออำนวยความสะดวกในการปกครองและทางด้านคติความเชื่อและพระพุทธศาสนา กษัตริย์พม่ามีแผนนโยบายเหมือนกษัตริย์ราชวงศ์มังรายนั่นคือ มีแนวคิดจักรพรรดิราชย์คือ กษัตริย์ผู้ทรงธรรมทรงมีจริยวัตรส่งเสริมในการพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองและยังมีความเชื่อตามจารีตเดิมเกี่ยวกับบุพขารักษ์และภูษาเคราะห์เมืองก็ใช้ปฏิบัติต่อไปทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานชุมชนไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ส่วนวัดพม่าในเชียงใหม่และลำปาง ซึ่งมีศิลปกรรมแบบพม่าที่สร้างขึ้นโดยพ่อค้าไม้ชาวพม่าในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เอง ตามที่กล่าวมาแสดงว่าศิลปะพม่าไม่มีอิทธิพลต่อชาวล้านนาในสมัยที่พม่าปกครอง ด้านการจัดองค์กรการสงฆ์ยังคงใช้รูปแบบเดิมที่สืบทอดจากราชวงศ์มังราย

ส่วนเมืองเชียงใหม่ยุคขึ้นแก่กรุงรัตนโกสินทร์พระยาภาววิละได้รับโปรดเกล้าขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในพุทธศักราช 2325 สงครามที่สืบเนื่องและยาวนานร่วมสองร้อยปีทำให้เมืองเชียงใหม่ถูกทิ้งร้างมีสภาพปรักหักพังประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าวทัพพม่าบางส่วนยังตั้งมั่นอยู่ที่เชียงแสน จวบจน พ.ศ. 2339 จึงสามารถที่ฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ได้ ในยุคนี้มีการกวาดต้อนกลุ่มผู้คนจากเมืองทงกัณฑิคนเหนือ อันได้แก่ เมืองเชียงตุง เชียงรุ่ง ลิบสองพันนาและบรรดากหัวเมืองฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน ลักษณะกายภาพทางด้านฝั่งเมืองในยุคนี้นี้ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ อันได้แก่ การขุดลอกคูเมืองและซ่อมแซมกำแพงและประตูเมือง พร้อมทั้งการรื้อมาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ กระจายอยู่ทั่วเมือง ซึ่งชื่อหมู่บ้านและชื่อวัดหลายหมู่บ้านมักจะเป็นชื่อดั้งเดิมจากเมืองที่เคยอพยพมาแต่เดิมเป็นผลให้มีการขยายตัวของหมู่บ้านรอบเมืองเชียงใหม่ออกไปอย่างกว้างขวาง

ส่วนเมืองเชียงใหม่ยุคการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้าสู่ส่วนกลางเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงนั่นคือ จารีตท้องถิ่นล้านนาในหลายๆ ด้านอันเป็นเอกลักษณ์มีปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายร้อยปีสิ้นสลายลง การเข้ามาของอำนาจส่วนกลางเข้ามาควบคุมอำนาจของกษัตริย์ท้องถิ่นแบบเบ็ดเสร็จ การเข้ามาของขุนนางจากกรุงเทพฯ ได้นำเอาทัศนคติและวัฒนธรรมต่างถิ่นต่างภาษาเข้ามาใช้แทนที่จารีตวัฒนธรรมดั้งเดิมของล้านนาที่เป็นทั้งส่วนรูปธรรมและนามธรรม

ในยุคนี้เริ่มมีชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อค้าขายและขยายอิทธิพลเข้ามาคุกคามอธิปไตยทั้งในรูปแบบทางการ
 การแบ่งเขตศาสนาคริสต์ และทางด้านธุรกิจการค้าอุตสาหกรรม ทำกิจการป่าไม้ ซึ่งรูปแบบทางด้านผังเมืองดั้งเดิมในอดีต
 เริ่มหมดความสำคัญลงไปไม่สอดคล้องต่อลักษณะของกิจกรรมทางจารีตและค่านิยมใหม่ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานเริ่มมีคน
 ต่างชาติต่างภาษาเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ภายในกำแพงเมืองแล้ว อันได้แก่ คณะมิชชันนารีหรือมิชชัน อังกฤษ และคนในบังคับ
 อังกฤษ ข้าราชการจากส่วนกลางและคนจีน ซึ่งมีความแตกต่างจากอดีตที่มีคติและกฎเกณฑ์ในการควบคุมพื้นที่การตั้งถิ่น
 ฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเขตเมือง พื้นที่เมืองมีการขยายออกไปอย่างไร้ทิศทางอันเป็นผลจากรูปแบบของสังคมใหม่ที่
 ได้รับอิทธิพลจากสังคมอุตสาหกรรมแบบตะวันตก รูปแบบการสัญจรที่เริ่มมียานพาหนะเครื่องจักรกลทำให้มีการตัดและ
 ขยายเส้นทางสัญจรเพิ่มขึ้นเพื่อเข้าสู่พื้นที่ส่วนต่างๆ ได้สะดวกรวดเร็ว ส่วนตลาดกลายเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิต
 ประจำวันของสังคมเมืองเกิดโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นในบริเวณเมือง เช่น โรงเลื่อยจักร โรงสีข้าวเพื่อสามารถผลิตในเชิงอุตสาหกรรม
 อันทันสมัยเข้ามาแทนที่ระบบการผลิตแบบพอเพียงในอดีต พื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่พักอาศัยขยายตัวออกไปสู่ชาน
 เมืองรอบทิศทาง ในขณะเดียวกันพื้นที่ป่าเขา แหล่งต้นน้ำลำธารก็ถูกบุกรุกแผ้วถางทำลายลงไปด้วย เกิดการเปลี่ยนแปลง
 บทบาทและหน้าที่ของสถานที่สำคัญดั้งเดิมต่อความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรม วัดเริ่มลดระดับ
 ความสำคัญของการเป็นจุดศูนย์กลางและศูนย์รวมจิตใจของชุมชนไปสู่สถานที่ราชการและโรงเรียน โรงพยาบาล

ซึ่งนับได้ว่ายุคนี้เป็นยุคหัวเลี้ยวหัวต่อทางประวัติศาสตร์ที่ปูพื้นฐานทางด้านสังคม วัฒนธรรมอันมีผลปรากฏ
 ต่อด้านกายภาพกลุ่มเมืองในยุคปัจจุบัน

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย